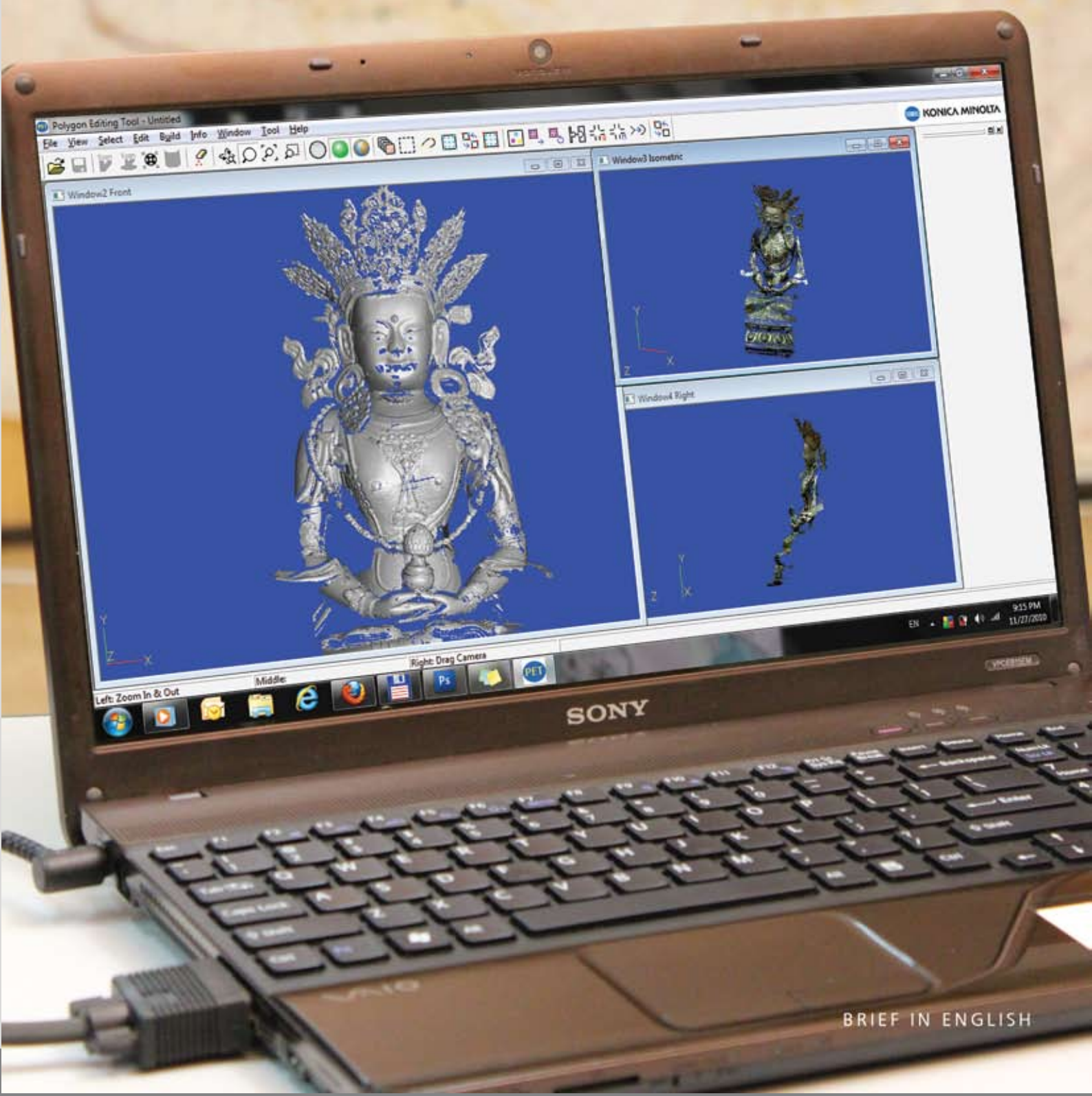

СОЁЛЫН ӨВИЙН

МЭДЭЭ, МЭДЭЭЛЭЛ

CULTURAL HERITAGE NEWS AND INFORMATION

СОЁЛЫН ӨВИЙН
ТӨВ

“СОЁЛЫН ӨВИЙН МЭДЭЭ, МЭДЭЭЛЭЛ” сэтгүүл 2010/1 №4

**Сэтгүүлийг үүсгэн
байгуулагч:**

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

Сэтгүүлийн зөвлөл:

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

З.Оюунбилэг

БСШУЯ-ны музей, түүх, соёлын өв хариуцсан ахлах мэргэжилтэн,
доктор

Х.Цогтбаатар

ШУА-ийн харьяа Палеонтологийн төвийн лабораторийн эрхлэгч, доктор

Д.Цэдмаа

Театрын музейн захирал, Олон улсын музейн зөвлөлийн Монголын
үндэсний хорооны тэргүүн

Н.Жавзмаа

Байгалийн түүхийн музейн Эрдэм шинжилгээ, арга зүй, сан хөмрөг
хариуцсан тасгийн эрхлэгч

Сэтгүүлийн зөвлөх:

Г.Гонгоржав

Монгол улсын соёлын гавьяат зүтгэлтэн, соёл судлаач

Л.Батчулуун

Урлаг судлалын ухааны шинжлэх ухааны доктор, профессор

Хэвлэлийн алба:

Б.Алтансүх

Соёлын өвийн төвийн програмист

АГУУЛГА

ӨМНӨТГӨЛ

Мэндчилгээ	4
Г.Энхбат	

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Оны хэрэгжүүлсэн ажлаа дүгнэн харахад	5
Ш.Энхтуяа	
Үл хөдлөх дурсгалын бүртгэл, тооллого	7
Б.Даваацэрэн	
“Дошиша”-гийнхантай хамт	8
Б.Даваацэрэн	
Эртний дурсгалыг унаган газарт нь заллаа	9
Г.Энхбат	
Үл хөдлөх дурсгалын танилцуулга самбар	10
Г.Энхбат	
Биет бус монголын соёлын өв, өвлөгчийн бүртгэл, тооллого	11
Г.Туул	
Дэлхийд данстай соёлын өв улам арвижсаар	13
С.Юндэнбат	
“Хүн-амьд эрдэнэ” төсөл Монголд	13
Ж.Насанжаргал	

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Ажил улам ундарсаар	15
С.Чинзориг	
Галд өртсөн уран зургийн сэргээн засварлалтын явц	16
Д.Нямдорж	
Ламтын хүн чулуун хөшөөний сэргээн засварлалт	17
Д.Нямдорж	
Үл хөдлөх дурсгалын сургалт	18
З.Оюунбилэг	
Рашаан хад, Сэрвэн хаалганы дурсгалыг хамгаалах судалгааны ажил	19
С.Чинзориг	
Эртний дуган сүм амилав	21
Ц.Дуламсүрэн	

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Галын ослыг мартмааргүй	22
Д.Цэдмаа	
Соёлын өвийн бүртгэлийн “RCH” 2.0 програм дээр ажиллах заавар	23
Б.Алтансүх	
Морин хуур	25
С.Юндэнбат	
Хуурын татлага юу өгүүлнэ вэ?	27
О.Доржготов	
Хаш эрдэнийн чулуу	30
Н.Жамбал	
Амьтны чихмэлчдэд зөвлөхүй (өвчих, хадгалах арга)	31
Н.Жавзмаа	

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН	
Чулуун хуудаст номоор дүүрэн Монгол	32
Ж.Дашдондог. Монгол Улсын Соёлын гавьяат зүтгэлтэн	
“Дөрвөлжин” дурсгалыг хамгаалъя	33
Ц.Одбаатар	
Төсөл, хэрэгжил	34
Ж.Баярсайхан, Г.Эрэгзэн	
Нүүдлийн соёл иргэншил археологийн судлал	36
Л.Эрдэнэболд	
МУИС-ийн Улаанбаатар Их сургуулийн Археологийн тэнхимийн 2010 хээрийн судалгааны ажлууд	38
Э.Мижиддорж	
МУИС-ийн Археологи-антропологийн тэнхимээс 2010 онд явуулсан археологийн хайгуул, малтлага судалгаа	40
Д.Түмэн, Д.Хатанбаатар	
Палеонтологийн дурсгалт газрын хадгалалт хамгаалалтад хийсэн шалгалт	41
Ц.Цэндсүрэн	
Вилляамстауны төвтэй хамтарсан нь	44
Ц.Цолмон	
Өмнөд хөршийн үйлс нэгтний айлчлал	44
Ц.Цолмон	
Монгол Улсын түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалууд	45
Д.Нарантуяа	
Ардын урчуудын бүтээлийг тодруулья	45
С.Ренчинхорлоо	
Хонгор говийн хосгүй дархан	48
Х.Цогзолмаа	
BRIEF IN ENGLISH	50
Ц.Цолмон	

МЭНДЧИЛГЭЭ

Уншигч Таны амрыг эрье.

Монгол Улсын соёлын өвийг хадгалж, хамгаалахад 2010 онд авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ, зарим үйл ажиллагааны үр дүнг “Соёлын өвийн мэдээ, мэдээлэл” сэтгүүлээр дамжуулан хүргэхээр энэхүү дугаарыг Танд өргөн барьж байна.

Эцэг өвгөдөөсөө өвлөгдөн ирсэн түүх, соёлынхоо нандин өвийг ард иргэд нь хайрлан дээдэлж, төр, засгийн анхаарал дэмжлэг нэмэгдэж байгааг хэлэхэд таатай байна. Ялангуяа соёлын биет бус өвийг улс үндэстний хийгээд дэлхийн түвшинд хамгаалах, музейн үзмэр, эд өлгийн зүйлсийг бүртгэн баримтжуулах, бүртгэл-мэдээллийг боловсруулах, дүн шинжилгээ хийх, статистик тоо баримт гаргах, түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэх, авран хамгаалах, сурталчлах зэрэг олон үйл ажиллагаанд ихээхэн дэвшил гарсныг онцлон дурдъя.

Олон нийтийг соёлын өвийн талаарх мэдээллээр хангах, хүүхэд залуучуудад түүх, соёлын өв, түүний учир холбогдлыг тайлбарлан таниулах нь үндэснийхээ соёлын өвийг судлах, хамгаалах, сурталчилах ажлуудын нэгээхэн хэсэг билээ.

Соёлын өвийн төвөөс соёлын биет өв болох хөдлөх, үл хөдлөх дурсгал, соёлын биет бус өвийг олон нийтэд таниулан сурталчлах зорилгоор www.movable.eheritage.mn, www.immovable.eheritage.mn, www.intangible.eheritage.mn домэйн нэр бүхий төрөлжсөн цахим хуудсыг ашиглалтанд оруулахаар ажиллаж байна.

Та бүхэн сэтгүүлийн талаарх санал сэтгэгдлээ бидэнтэй хуваалцан, хамтран ажиллаж байгаад талархъя.

Сэтгүүлийн зөвлөл

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Ш.Энхтуяа

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Манай Соёлын биет өвийг хамгаалах хэлтэс 2010 онд соёлын өвийг хамгаалах, судлан сурталчилах, бүртгэн баримтжуулах, улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэх үйл ажиллагааныхаа хүрээнд:

- Улсын болон аймгийн музейн бүртгэл-мэдээллийн сангуудаас үзмэрийн бүртгэлийг хүлээн авч улсын нэгдсэн бүртгэл мэдээллийн сангийн бүрдлийг баяжуулах,

- Соёлын өвийг бүртгэх, мэдээллийн санг бүрдүүлэхэд мэргэжил, арга зүйн сургалт зохион байгуулах,

- Хөдөө хээр орших түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалуудыг баримтжуулан бүртгэх, тоолох,

- Бүртгэл тооллого явагдсан аймгуудын түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын цуврал ном хэвлүүлэх,

- Улсын хэмжээнд хэрэглэгдэж байгаа соёлын өв (музейн үзмэр)-ийн бүртгэлийн програм хангамжийг сайжруулах,

- Монголын улсын хосгүй үнэт зэрэглэлийн дурсгалууд болон музейн үзмэрийн гэрэл зургийн цомог хэвлүүлэх ажлын бэлтгэлийг хангах,

- Соёлын өвийн цахим хэлбэрийн каталоги боловсруулах,

- Соёлын өвийг хосгүй үнэт зэрэглэлд хамруулахад мэдээллийг бэлтгэн зохион байгуулах,

- Засгийн газраас хэрэгжүүлж байгаа "Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах хөтөлбөр"-т тусгагдсан унаган газраасаа зөөгдсөн хөшөө дурсгалыг эгүүлж байршуулах зэрэг ажлуудыг гүйцэтгэлээ.

Соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд Улаанбаатар хотын болон 21 аймгийн музей, зарим эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, Үндэсний номын сан зэрэг 36 байгууллага соёлын өвийн бүртгэл, мэдээллээ ирүүлээд байна.

Засгийн газраас авч

ОНЫ ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН АЖЛЫГ ДҮГНЭН ХАРАХАД

хэрэгжүүлсэн "Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр"-ийн үр дүнд улсын хэмжээний соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх ажилд ахиц дэвшил гарсан юм. 2010 онд бүртгэлийн програм хангамжийн шинэчлэлтэй холбогдуулан улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд бүртгэл ирүүлэхийг түр зогсоон, 29 музейгээс 7915 дурсгалын бүртгэл хүлээн авсан. 2009-2010 онд нийтдээ 36 байгууллагаас 22569 үзмэр улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд бүртгэгджээ.

Мөн хөтөлбөрийн хүрээнд түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэх "RICH буюу registration of immovable cultural heritage" програмыг 2009 оноос эхлэн ашиглаж Дорнод, Дорноговь, Говьсүмбэр зэрэг аймгийн 394 газрын 3012 дурсгалын бүртгэлийг RICH програм хангамжид шилжүүлээд байна.

2010 онд түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын бүртгэл, тооллого явагдсан Дорнод, Дорноговь аймгийн "Монгол нутаг дах үл хөдлөх дурсгал" цуврал товхимол хэвлүүлэн улс, аймгийн музей, номын сан, бүх сумдын соёлын төвүүдэд үнэ төлбөргүй тараагаад байна.

Соёлын биет өвийн цахим бүртгэлийн тогтолцоог боловсронгуй болгосон талаар

Засгийн газрын 2005 оны 244 дүгээр тогтоолоор батлагдсан "Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр"-өөр улсын хэмжээнд музей, зарим эрдэм шинжилгээний байгууллага, Үндэсний номын сан зэрэг соёлын өвийг хадгалж байдаг 36 байгууллагад 2007 онд соёлыг өвийг бүртгэх RCH 1.0 (Registration of Cultural heritage) компьютерийн

програмыг суурилуулсан юм.

Улсын нэгдсэн сүлжээнд хамрагдаж буй байгууллагуудад суурилуулсан соёлын өвийн "RCH 1.0" бүртгэлийн програмд үзмэрийг бүртгэх явцад гарч байсан зарим нэг асуудлыг шийдвэрлэн програмынхаа шинэ хувилбарыг боловсруулах ажлыг 2010 онд зохион байгуулан ажиллалаа.

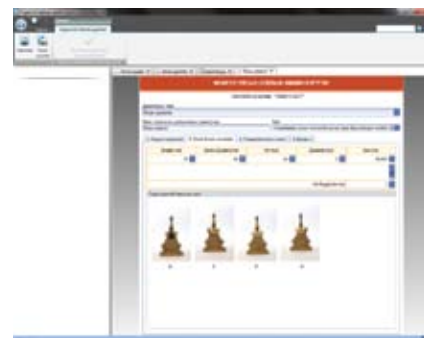
Соёлын өвийн төвөөс "RCH 1.0" програмыг зохиосон "Сайбер-Андромеда" ХХК-тай бүртгэлийн програмыг сайжруулах талаар гэрээ байгуулсны дагуу тус програм хангамжийг шинэчлэн сайжруулах, бүртгэлийн мэдээллийг серверт шилжүүлэн хадгалах ажил хийгдлээ.

Програмын шинэчлэн сайжруулах ажлыг хийхийн тулд юуны өмнө музейнүүдээс програм дээр ажиллах үед гарч буй хүндрэл, сайжруулах шаардлагатай өгөгдөл асуудлын талаар урьдчилсан судалгааг авсны үндсэн дээр бүртгэлийн "RCH 2.0" програмд дараах шинэчлэл хийгдсэн. Үүнд:

- Мэдээлэл дамжуулах хурд болон нууцлал нэмэгдүүлэн бүртгэл болон өндөр нягтрал бүхий зургийг интернэт датацентр-д байрлуулан Соёлын өвийн төвийн өндөр хүчин чадал бүхий сервер-д хадгалдаг болсон,

- Хайлтыг системийг илүү хурдан, дэлгэрэнгүй болгосон,

- Төрөл бүрийн тайланг

RCH 2.0 програмын харагдах байдал

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

автоматаар гарган авах боломжтой болсон,

- RCH програмд гэрэл зураг оруулан хадгалах функцийг илүү боловсронгуй болгож өмнөх хувилбар зураг оруулах үед гардаг байсан алдааг зассан,

- Программ дараа, дараагийн хийгдэж болох шинэчлэлийг хэрэглэгч өөрийн интернэтээс автоматаар татан авч өөрийгөө шинэчлэх боломжтой болсон,

- Нэг хэрэглэгчийн бичсэн бүртгэлийг өөр хэрэглэгч засах боломжгүй болгон шинэчилсэн,

- Үзмэрийн хувийн дугаар давхардах буюу нэг үзмэрийг олон дахин бүртгэх эрсдлийг үгүй болгосон,

- Үзмэрийг тодорхойлолтод сонгогддог "Он цаг"-ийн өгөгдлийг дэлгэрэнгүй болгосон,

- Бүртгэл дамжуулах процесс өмнө 2 үе шаттай явагдаж байсныг шинэчилсэн хувилбарт 1 үе шаттай болгон илүү хурдан, найдвартай, нууцлал сайтай болгосон зэрэг технологийн шинэчлэлүүдийг хийж програмын ашиглалт, хадгалалт, аюулгүй байдлыг сайжруулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлээ.

Шинэчилсэн бүртгэлийн RCH 2.0 хувилбарыг үндэсний хөтөлбөрт хамрагдаж байгаа 36 байгууллагын програм хангамжид тараан суурилуулав.

"Монголын музейн үзмэрүүд" гэрэл зургийн цомог, цахим каталоги

2007-2008 оны улсын хэмжээнд явагдсан музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогын үр дүнгийн мөрөөр хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд монголын музейн үзмэрийн гэрэл зургийн цомог, цахим каталоги хийхээр тусгагдсан байсан. Үүний дагуу БСШУ-ны сайдын 2009 оны 303-р тоот тушаалаар "Монголын музейн үзмэрүүд" гэрэл зургийн цомог, цахим каталоги хийх Ажлын хэсэг байгуулагдан, улсын болон аймгийн музейг хамруулсан гэрэл зургийн цомог хийх ажлыг зохион байгуулан ажиллаж байна.

Энэхүү ажил нь "үзмэрийн

гэрэл зургийг авах, тодорхойлолт бэлтгэх", "цомгийн хэвлэлийн

Цомогт орох үзмэрийн зургаас
(Сүхбаатар аймгийн музей. Эмээл)

эх бэлтгэх", "хэвлүүлэх", "цахим каталогийг ашиглалтад оруулах" гэсэн төлөвлөгөөний дагуу үе шат дараалан хэрэгжиж байна.

2009 оны арваннэгдүгээр сарын таванд Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамнаас зарласан "Монголын музейн үзмэрүүд" гэрэл зургийн цомгийн үзмэрийн гэрэл зураг авах нэгдүгээр багцийн тендерийн сонгон шалгаруулалтад "Ирмүүнмальти медиа" ХХК шалгарч, тус компанитай 2010 оны хоёрдугаар сарын гурваны өдөр "Монголын музейн үзмэрүүд" гэрэл зургийн цомгийн зураг авах ажил гүйцэтгэх гэрээ"-г байгуулсны үндсэн дээр Соёлын өвийн төв, "Ирмүүнмальти медиа" ХХК-тай хамтран уг ажлыг гүйцэтгэсэн.

БСШУ-ны сайдын 2010 оны 23-р тушаалаар "Монголын музейн үзмэрүүд" гэрэл зургийн цомгийн үзмэрийн гэрэл зураг авах, тодорхойлолт бэлтгэх ажлыг улсын болон аймгийн музей, эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, номын сан, сүм хийд зэрэг 40 байгууллагыг хамруулан 2010 оны гуравдугаар сараас долоодугаар сарыг дуусталх хугацаанд хийв.

"Монголын музейн үзмэрүүд" гэрэл зургийн цомог үндсэн хоёр бүлэгтэй байх бөгөөд тэргүүн

бүлэгт Монгол Улсын Засгийн газрын тогтоолоор түүх, соёлын хосгүй үнэт зэрэглэлд батлагдсан дурсгалууд, Дэд бүлэгт 33 музейн шилдэгт тооцогдох үзмэрүүдийг хамруулсан бөгөөд үзмэрийн талаарх мэдээлэл нь монгол, англи хэл дээр байна. Одоо бэлтгэсэн үзмэрийн тодорхойлолтыг англи хэл дээр хөрвүүлэх, хэвлэлийн эх бэлтгэлийг эхлүүлэхэд бэлэн болгоод байна.

Энэхүү цомгийн хэрэглэгдэхүүнд тулгуурлан "Монголын музейн үзмэрүүд" нэртэй www.movable.eheritage.mn домэйн хаяг бүхий цахим каталоги хийгдэх юм. БСШУЯамнаас зарласан цахим каталоги хийх ажлын гүйцэтгэгч байгууллагаар "Сайбер-Андромеда" ХХК шалгаран, уг ажлыг гүйцэтгэж байна. Цахим каталоги нь соёлын өвийг хадгалж хамгаалах, сурталчлах зорилготой, монголын соёлын өвийн мэдээллийн сайт юм.

www.movable.eheritage.mn цахим каталогид улс, аймгийн музейн шилдэг үзмэрийн мэдээллийг монгол, англи хэл дээр гаргаж, тухайн үзмэрийн гэрэл зураг байрлана. Мөн уг үзмэрийн эзэмшигч байгууллагуудын товч танилцуулга, веб сайтын хаягууд байна.

Цахим каталогийн мэдээлэл нь соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан (RCH 2.0)-ын мэдээллийн баазаас шууд холбогдон гарах бөгөөд цаашид хамрагдах үзмэрийн тоо нэмэгдэх бүрэн боломжтой байхаар зохион байгуулагдсан.

Энэхүү цахим каталоги нь хулгайд алдсан болон хил гааль дээр хураагдсан түүх, соёлын дурсгалын тухай мэдээллийн дэд системтэй бөгөөд уг системийг ашиглан эрх бүхий байгууллагууд /музей, хил гааль, цагдаа г.м/ цаг алдалгүй түргэн шуурхай мэдээллээ солилцох боломжтой болох юм.

Сургалт-семинар боллоо.

Соёлын өвийн төвийн Соёлын биет өвийг хамгаалах хэлтсээс "соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх нь"

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

сургалт семинарыг 2010 оны 10 дугаар сарын 25-27 ны өдрүүдэд Улаанбаатар хотноо зохион байгуулсан. Соёлын өвийн улсын бүртгэл-мэдээллийн сан (БМС)-гийн тогтолцооны анхан шатны нэгж болох соёлын өвийг хадгалж буй байгууллага дахь бүртгэл-мэдээллийн сангийн үйл ажиллагааг сайжруулах, соёлын өвийг бүртгэх, мэдээллийн сан бүрдүүлэхэд мэргэжил арга зүйгээр хангаж, музейн ажилтан, бүртгэл-мэдээллийн санч нарыг

Семинарын эхний өдөр

мэргэшүүлэх сургалт боллоо.

Сургалтанд улсын болон 21 аймгийн музей, зарим эрдэм шинжилгээний байгууллага, Үндэсний номын сан, сүм

хийд зэрэг 40 байгууллагын 47 бүртгэл-мэдээллийн санч, эрдэм шинжилгээний ажилтнууд оролцсон.

Мөн шинээр байгуулагдаж байгаа Өвөрхангай аймгийн "Хархорум" музей, Улсын хилийн музей, Тусгаар тогтнолын музей, Дорноговь аймгийн музейгээс бие даан тусгаарласан Данзанравжаагийн музей зэрэг байгууллагууд соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн улсын сүлжээнд хамрагдах хүсэлт гарган, ажилтнуудаа сургалтанд нэмж хамруулаа.

Тус сургалтаар музейн үзмэрийг бүртгэх улсын нэгдсэн сүлжээний бүртгэлийн "RCH буюу Registration of Cultural Heritage 2.0" програмын шинэчилсэн хувилбарыг танилцуулан, музейнүүдэд тараан суурилуулав.

Сургалтаар соёлын биет болон биет бус өвийг бүртгэх, мэдээллийн сан бүрдүүлэх арга зүйн хичээлүүдийг Соёлын өвийн төв, Монголын Үндэсний музейн мэргэжилтэнгүүд удирдан заасан. Сүүлийн жилүүдэд аймгийн музейн бүртгэл-мэдээллийн санг түшиглэн аймгийн бүртгэл-мэдээллийн сангуудыг төвлөрүүлэн

ажиллуулж байна. Аймгийн бүртгэл-мэдээллийн сан нь орон нутгийнхаа нутаг дэвсгэр дэх түүх, соёлын хөдлөх (музейн үзмэр) болон үл хөдлөх дурсгал, утга соёлын өвийг бүртгэх, мэдээллийн санг бүрдүүлэхэд энэхүү сургалт чухал ач холбогдолтой юм.

Тус сургалтаар заагдсан хичээлүүдийг нэгтгэн хэвлэж, музейн ажилтнуудын ажлын хэрэгцээнд зориулан гарын авлага болгон тараав.

Сургалтын үеэр оролцогчид соёлын өвийг бүртгэх, мэдээллийн бүрдүүлэхэд тулгамдаж байгаа асуудлын талаар санал солилцон ярилцлаа. Ялангуяа хөдөө орон нутагт дээр дурдсан гурван төрлийн соёлын өвийг бүртгэхэд аймгийн бүртгэл-мэдээллийн санг өргөжүүлж, хүн хүч, техник тоног төхөөрөмж, санхүүгаар хангах, соёлын өвийн судалгаа шинжилгээний ажлыг хөгжүүлэх, музейд шаардлагатай байгаа эрдэм шинжилгээний ажилтныг ажиллуулахад төсөв хөрөнгөөр хангах, музейн ажилтнуудыг мэргэшүүлэх арга хэмжээг бодлогоор хэрэгжүүлэхийг эрх бүхий байгууллагад уламжиллаа.

Б.Даваачэрэн

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

ҮЛ ХӨДЛӨХ ДУРСГАЛЫН БҮРТГЭЛ, ТООЛЛОГО

Соёлын өвийн төв Монгол Улсын Засгийн газрын 2005 оны 244 дүгээр тогтоолоор батлагдсан "Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр", Монгол улсын Сангийн сайд, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайд, Мэргэжлийн хяналтын асуудал эрхэлсэн сайдын 2006 оны 299/324/111 тоот хамтарсан тушаалд хэрэгжүүлэхээр заасан түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэн тоолох, мэдээллийн сан бүрдүүлэхтэй холбоотой ажлуудыг 2008 оноос эхлэн хэрэгжүүлж эхлээд байгаа билээ.

Энэ ажлын хүрээнд 2008 онд Хэнтий, Сүхбаатар аймагт, 2009

онд Дорнод, Дорноговь, Говь-Сүмбэр аймагт тус тус ажилласан тухайгаа тухай бүрт "Соёлын өвийн мэдээ, мэдээлэл" сэтгүүлд хэвлэж мэдээлж байсан.

2010 онд төлөвлөгөөний дагуу Сэлэнгэ, Дархан-Уул, Орхон, Булган, Өвөрхангай аймгуудын нутагт орших түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийг бүртгэн баримтжуулах, тоолох ажлыг зохион байгуулж, цугларсан мэдээллийг боловсруулан Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд хадгалах ажлыг хийж байна.

Дээр дурдсан үр дүнд нэр дурдсан аймгуудын нутагт буй дурсгалуудыг давтан болон шинээр илрүүлэн бүртгэж, 26000 гаруй гэрэл зураг болон дүрс бичлэг, гар зургаар баримтжуулсан байна. Мөн сум, орон нутгийн холбогдох хүмүүсийг өөрсдийн ажилд татан оролцуулах замаар тэднийг дурсгалуудтай танилцуулах, соёлын өвийг бүртгэх, баримтжуулах, хамгаалах, хяналт тавих чиглэлээр арга зүйн заавар зөвлөгөөг газар дээр нь өгч ажиллав.

Бидний өгсөн заавар

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

зөвлөгөөний дагуу сум орон нутгийн удирдах байгууллагууд шийдвэр гаргаж, хөдөө хээр байгаа үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, иргэдэд гэрээгээр хариуцуулах, хашаа хайс барих зэрэг ажлуудыг эхнээсээ хийж хэрэгжүүлээд байна.

Эдүгээ 2010 онд бүртгэлийн чиглэлээр хийсэн ажлын үеэр цугларсан мэдээллийг эмхэлж цэгцлэх, тайлан мэдээ гаргах зэргээр боловсруулалтын ажлыг хийж байгаа тул нэгдсэн дүн мэдээг энэ удаа хараахан эцэслэн гаргаж амжаагүй байна. 2010 оны ажлын нэгдсэн үрдүнг ирэх оны сэтгүүлдээ хэвлүүлэх болно. Соёлын өвийн Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд буй мэдээллийг олон нийтэд сурталчилах зорилгоор “Монгол нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал” сэдэвт цуврал цомгийг

СӨТ-ийн мэргэжилтэн судлаачдын 2010 онд Булган аймгийн Бүрэгхангай сумын нутаг Хөшөөн дэнж хэмээх газраас шинээр илрүүлж бүртгэсэн хүн чулуун хөшөө. 2010 оны 9-р сар

хэвлүүлж байгаа бөгөөд энэ жилийн ажлын үр дүнг багтаасан цувралуудын эхийг бэлтгэх ажилдаа ороод байна.

Энэ дашрамд орон нутагт ажиллахад байнга туслалцаа дэмжлэг үзүүлж байдаг сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал, Засаг даргын тамгын газар, Соёлын төвийн хамт олон болон

Булган аймгийн Бүрэгхангай сумын нутаг Хөшөөн дэнж хэмээх газарт буй хүн чулуун хөшөөг хамгаалах зорилгоор сумын ИХТ нь тогтоол гаргаж, хашаа барьжээ. 2010 оны 10-р сар

малчид, ард иргэддээ талархал илэрхийлье.

Б.Даваацэрэн

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

“ДОШИША”-ГИЙНХАНТАЙ ХАМТ

2010 оны нэгдүгээр сард БСШУЯ-ны харьяа Соёлын өвийн төв, Япон улсын Дошишагийн Их Сургуулийн Соёлын өвийн мэдлэг судалгааны төвийн хооронд монгол улсын нутаг дахь чулуун хөшөө дурсгал болон музейн зарим үзмэрийг гурван хэмжээст дижитал технологиор бүртгэн баримтжуулах чиглэлээр хамтран ажиллахаар тохиролцон харилцан ойлголцлын санамж бичигт гарын үсэг зурсан билээ.

Энэ санамж бичгийн дагуу хоёр байгууллагын мэргэжилтэн судлаачид 2010 онд Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын нутаг Дунд Жаргалантын адаг хэмээх газар орших буган чулуун хөшөө болон мөн аймгийн Батширээт сумын нутаг Баянголын амны хүн чулуун хөшөөг гурван хэмжээст дижитал технологиор баримтжуулах ажлыг хийж гүйцэтгэлээ. Уг судалгааны

ажилд монголын талаас Соёлын өвийн төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн Б.Даваацэрэн, програмист Б.Алтансүх, Японы талаас Дошиша их сургуулийн судлаач, мэргэжилтэн Ямагучи, Нацуки нар оролцсон болно.

Судалгааны ажлын хүрээнд бид Дунд Жаргалантын нэгдүгээр буган хөшөө болон Баянголын амны хүн чулууг гурван хэмжээст лазер хэмжилтийн багажаар хэмжиж баримтжуулах ажлыг хийсэн юм. Судалгааны ажлын эцсийн үр дүнг нэгтгэн боловсруулж хараахан дуусаагүй байгаа бөгөөд боловсруулалтын ажлын эхний үр дүнгээс харахад цаашид ийм аргаар хөшөө дурсгалыг баримтжуулах болон боловсруулсан гурван хэмжээст моделийг сургалт, сурталчилгаанд ашиглах бүрэн боломжтой болох

Судалгааны ажлын бүрэлдэхүүн баруун гар талаас: Ц.Батсуурь, Ж.Чадраабал, Моримото Таппей, Ямагучи Хироши, Нацуки Шимүзү, Б.Алтансүх, Б.Даваацэрэн нар

нь харагдаж байв. Бид цаашид энэ төслийн хүрээнд Дорнод Монголын нутагт буй хүн чулуун дурсгалуудыг баримтжуулах ажлыг хийж гүйцэтгэхээр төлөвлөөд байна.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

Монгол улсын Засгийн газрын 2007 оны 303 дугаар тогтоолоор батлагдсан "Түүх соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах хөтөлбөр"-ийн 7.2.3-т заасан Булган аймгийн Баян-агт сумын нутагт орших Шивээт улааны цогцолбор дурсгалаас тодорхой бус цаг хугацаанд зөөвөрлөгдсөн дурсгалуудыг буцааж унаган газарт нь аваачиж байрлуулах ажлыг Соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбат, сэргээн засварлагч С.Чинзориг, Г.Соёл-Эрдэнэ, Ж.Даваадарь нар 2010 оны зургаадугаар сарын долооноос 11-нд хооронд хийж гүйцэтгэв.

Шивээт улааны цогцолбор дурсгалуудаас Орхон аймгийн музейн үүдэнд хоёр (Хүн чулуун хөшөө, Арслангийн (чоно) дүрс бүхий чулуун баримал), Архангай аймгийн Хайрхан сумын төвд дөрвөн (Тамга тэмдэг сийлсэн гэрэлт хөшөө, Арслангийн дүрстэй болон хэвтэж буй хонины дүрс баримал) дурсгал, нийт зургаан чулуун дурсгал зөөгджээ.

Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн 17.1, 17.9 дүгээр заалтын дагуу түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг авран хамгаалах, унаган газар нь эгүүлж байршуулах тухай албан бичгийг БСШУ-ны сайдаас тухайн орон нутгийн шат, шатны Засаг дарга нарт албан бичгээр мэдэгдэн зохих зөвшөөрөл, хэлцлийг хийж, уг ажлыг гүйцэтгэлээ.

Орхон аймгийн Засаг дарга Д.Оюунбатын 2010 оны тавдугаар сарын 26-ны 1/877 тоот албан бичгийн дагуу Орхон аймгийн музейн үүдэнд байсан хоёр ширхэг чулуун дурсгалыг татаж авах ажлыг хийв. Музейн үүдэнд байсан арслангийн дүрст хөшөөг цементэн сууринд хийж суулгасан байсныг хөшөөнд нь аюул, хохирол гэмтэл учруулалгүй цэвэрлэгээ хийж авав.

Ажиллах үед тус аймгийн Засаг даргын тамгын газрын мэргэжилтэн Ж.Сандуйжав,

ЭРТНИЙ ДУРСГАЛЫГ УНАГАН ГАЗАРТ НЬ ЗАЛЛАА

Боловсрол, соёлын газрын дарга Ц.Ариунаа болон аймгийн музейн захирал А.Дүүрэн нар байлцав.

Архангай аймгийн Хайрхан сумын төвд хонины нэг, толгойгүй арслангийн нэг, сумын хийдийн дэргэд гэрэлт хөшөө нэг, айлын малын хашааны дэргэд хуцны нэг дурсгал тус тус байв.

Тус сумын хийдийн үүдэнд мөргөлийн суурь чулуу болгон ашиглаж байсан тамга тэмдэг бүхий дүрс сийлбэрлэсэн гэрэлт хөшөө, сумын төвөөс хойш 10-аад км-т орших Гуа-Амгалангийн өвөлжөөний хонины хашааны үүдэнд байсан хонины дүрс бүхий баримлын дурсгалыг Шивээт улаан руу буцаан байрлуулав.

Үүний сацуу Хайрхан сумын удирдлагууд уг дурсгалуудыг унаган газарт нь буцаан байрлуулах тухай БСШУ-ны сайдын болон аймгийн Засаг даргын тушаалыг үл тоомсорлон хонь болон арслангийн дүрстэй хөшөөнүүдийг сумын Соёлын төвийн барилгад нууж цоожилсоны учир дээрх хоёр дурсгалыг зөөлгүй үлдээсэн болно.

Архангай аймагт ажиллах үед Хайрхан сумын Засаг даргын орлогч

Дурсгалыг унаган газарт нь зөөж байрлуулах ажлын явц

Ч.Чулуунбаяр, ИТХ-ын дарга Д.Батсүх, сумын соёлын төвийн эрхлэгч Г.Дэлгэрмядаг, соёлын

Баатрын толгой хэмээх хүн чулууны хэсэг

төвийн ажилтан Ж.Баярсайхан нар хамт байлцав.

Сумын удирдлагууд дээрх хоёр хөшөөг Шивээт улааны дурсгалаас ирээгүй, өөр газраас авчирсан учир өгөхгүй гэх зэрэг бүдэг бадаг тайлбар өгч байлаа. Эцэст нь ажлын хэсгээс ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгээс тус суманд буй эдгээр дурсгалууд

Ажлын явц

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

нь Шивээт улаанаас зөөгдсөнийг баталгаажуулсан дүгнэлт ирүүлэх, уг дүгнэлт ирсний дараа сумын удирдлага өөрсдөө тэдгээрийг унаган газар нь буцаан байрлуулахаар тогтов.

Булган аймгийн Баян-Агт сумын нутаг дахь Шивээт улаан хэмээх газарт орших түргийн үед холбогдох цогцолбор дурсгалуудаас зөөгдсөн зургаан дурсгалын дөрвийг нь ийнхүү

унаган газарт буцаан байрлууллаа.

Дурсгалуудыг буцаан байрлуулах ажлын үеэр Баян-Агт сумын залуус Шивээт улааны цогцолбор дурсгалаас зүүн хойш нэгэн толгойн орой дээр байдаг нутгийнхны “Баатрын толгой” гэж нэрлэдэг хүн чулууны толгойг авчирч үзүүлэв. Энэхүү толгой нь Шивээт улааны хүн чулуун дурсгалыг үйлдсэн чулуулагтай адил байсан бөгөөд уг цогцолбор

дурсгалын нэгэн хүн чулууны толгойн хэсэг байх магадлалтай юм. Иймд уг хүн чулууны толгойн хэсгийг Баян-Агт сумын Засаг даргын тамгын газар, сумын Соёлын төвд хадгалуулахаар болов. Цаашдаа тус цогцолборын эвдрэл гэмтлийг нь наах, бэхжүүлэлтийн ажлыг хийх шаардлагатай байна.

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

ҮЛ ХӨДЛӨХ ДУРСГАЛЫН ТАНИЛЦУУЛГА САМБАР

Монгол Улсын Засгийн Газрын 2007 оны 303 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах хөтөлбөр”-ийн зорилго, зорилтын 3.2.7-д түүх, соёлын өндөр ач холбогдол бүхий, дэд бүтэц аялал жуулчлалын чиглэлд хамрагдаж буй зарим дурсгалын дэргэд танилцуулга самбар байрлуулахыг заасан билээ.

Хөтөлбөрийн энэхүү заалтын хэрэгжилтийг хангаж 2010 онд Сүхбаатар аймгийн Дарьганга сумын Хөргийн хөндий, Алтан овоо, Ламтын хүн чулууд, мөн аймгийн Онгон сумын Шивээт таван толгойн хүн чулуу, Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан сумын Аваргын балгас, Улаанбаатар хотын Их тэнгэрийн амны хадны зурагны дэргэд танилцуулгын самбар байрлууллаа.

Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын танилцуулга самбар нь улсын хэмжээнд нэгдсэн нэг загвараар, 1.5 м-ийн өндөртэй, 2.2 м-ийн өргөн цайвар цагаан боржин чулуугаар хийгдэж байгаа болно. Самбарын нүүрэн талын хар өнгийн гантиган хавтан

дээр дурсгалын талаарх товч мэдээллийг монгол, англи хэлээр сийлж бичсэн бөгөөд монгол орны газрын зураг дээр тухайн үл хөдлөх дурсгалын байршлыг тэмдэглэн заасан байгаа.

Хөдөө хээр, ил задгай орших түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалуудын дэргэд танилцуулга самбар байрлуулах нь аялагч, жуулчдад тухайн дурсгалын талаар үнэн зөв мэдээлэл өгөх, дурсгалыг хамгаалах, сурталчилахад чухал ач холбогдолтой юм.

Танилцуулга самбар байрлуулах ажилд Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн Б.Даваацэрэн, сэргээнзасварлагч Д.Нямдорж, А.Бат-Эрдэнэ, Ч.Өсөхбаяр болон чулуун самбарыг хийх гүйцэтгэгчээр шалгарсан “Бодь буян” ХХК-ны ажилтан Ж.Октябрь, Б.Энхбаатар болон Зүүн бүсийн соёлын улсын хяналтын байцаагч Б.Мангалжав нар оролцов.

Ирэх жилд Хөвсгөл аймгийн нутаг дахь өвийн зарим дурсгалуудын дэргэд ийм танилцуулга самбаруудыг байрлуулна.

Сүхбаатар аймаг. “Алтан овооны хүн чулуу”-ны дэргэд байрлуулсан танилцуулга самбар

Хэнтий аймаг. “Аваргын балгас”-ын дэргэд байрлуулсан танилцуулга самбар

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Г.Туул

Соёлын өвийн төвийн бүртгэл-мэдээллийн санч

Монгол Улсын төрөөс баримтлах соёлын бодлого, Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль, Соёлын биет бус өвийг (СББӨ) хамгаалах ЮНЕСКО-ийн конвенцийн үзэл санааны дагуу соёлын биет бус өвийг хадгалж хамгаалах, түүний өвлөгчийг судлан тогтоох, бүртгэх, баримтжуулах, тэдэнд дэмжлэг тусалцаа үзүүлэх, урамшуулах ажлыг зохицуулах зорилгоор Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын 2009 оны аравдугаар сарын хоёрны өдрийн 414 дүгээр тушаалаар "Соёлын биет бус өв, түүний өвлөн уламжлагчийг тогтоох, бүртгэх журам" батлагдсан билээ.

Уг тушаалын хэрэгжүүлж Соёлын өвийн төвөөс 2010 оны нэгдүгээр улиралд аймаг, нийслэлийн Засаг даргын тамгын газар, Боловсрол, соёлын газарт "Соёлын биет бус өв, түүний өвлөгчийг тогтоох салбар зөвлөл" байгуулах, уг өвийн тооллого явуулах, анхан шатны бүртгэл мэдээлэл бүрдүүлэх талаар албан бичиг илгээж, салбар зөвлөлийн үлгэрчилсэн дүрэм, ажиллах журам, СББӨ-ийн бүртгэл,

БИЕТ БУС МОНГОЛЫН СОЁЛЫН ӨВ, ӨВЛӨГЧИЙН БҮРТГЭЛ, ТООЛЛОГО

тооллогыг ирүүлэх маягт, судалгааг боловсруулж хүргүүлсэн.

2010 оны тавдугаар сард аймаг, нийслэлийн Засаг даргын тамгын газрын Нийгмийн хөгжлийн бодлогын хэлтэс, Боловсрол, соёлын газрын соёл хариуцсан мэргэжилтнүүдэд СББӨ, түүнийг өвлөн уламжлагчдын тооллого явуулах, бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх асуудлаар нэгдсэн семинар зохион байгуулж, холбогдох аргачлал, зөвлөмжийг өгсөн.

БСШУ-ны Сайдын 414 дүгээр тушаалын дагуу 2010 оны нэгдүгээр улиралд аймаг, нийслэлд СББӨ, түүний өвлөгчийн тогтоох салбар зөвлөлүүд байгуулан ажиллаж байна. Тухайн орон нутгийн сум, дүүрэг СББӨ-ийн анхан шатны бүртгэл, тооллогыг тогтоосон хугацаанд хийж, дүнгээ аймаг, нийслэлийн салбар зөвлөлд ирүүлсэн бөгөөд уг нэгтгэн ирүүлсэн бүртгэл, жагсаалтыг 2010 оны 11-р сарын 30-ны өдрөөр тасалбар болгон анхан шатны бүртгэл тооллогын дүнг нэгтгэж гаргалаа.

Бүртгэл, тооллогод нийслэлийн найман дүүрэг, 21 аймгийн 269 сумын нийт 3314 өвлөгчийг хамруулсан байна. Улсын хэмжээнд анх удаа явагдаж буй СББӨ, түүний өвлөгчийг судлан тогтоох, бүртгэл судалгааны дүнгээс орон нутгийн соёлын байгууллага, мэргэжилтнүүд эрхэлсэн ажилдаа хэрхэн хандаж, хүлээсэн үүргээ хэрхэн биелүүлж буй нь харагдаж байна. Анхан шатны бүртгэл тооллогод Говьсүмбэр, Дорнод, Дундговь, Завхан, Увс, Ховд, Хэнтий аймаг нийт сумдаа, нийслэлийн Соёл, урлагийн газар дүүргүүдэд бүрэн хамруулж холбогдох жагсаалт, судалгааг ирүүлсэн бол уг ажилд Сэлэнгэ, Орхон, Сүхбаатар, Булган, Говь-Алтай аймаг сумдынхаа 70 хүрэхгүй хувийг хамруулжээ.

Цаашид соёлын биет бус өв, түүний өвлөгчийг тогтоох, бүртгэн баримтжуулах ажлыг боловсронгуй болгож улс, аймаг, сумын түвшинд бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлж, үйл ажиллагааг жигдрүүлэх нь тулгамдсан зорилт болж байна.

Соёлын биет бус өв, түүнийг өвлөгчдийг бүртгэсэн тооллогын дүн (өвийн төрөл зүйлийн ангиллаар)

№	Аймаг, Нийслэл	Аман өв	Язгуур урлаг	Ёслол, зан үйл	Уламжлалт арга, технологи	Гар урлал	Нийт
1	Архангай	39	64	2	5	35	145
2	Баян-Өлгий	13	23	3	0	6	45
3	Баянхонгор	140	50	5	10	67	272
4	Булган	4	33	7	4	28	76
5	Говь-Алтай	49	151	8	5	41	254
6	Говьсүмбэр	6	33	1	0	4	44
7	Дархан-Уул	0	11	0	1	3	15
8	Дорнод	10	78	7	0	52	147
9	Дорноговь	5	65	8	2	36	116
10	Дундговь	19	9	12	16	65	121
11	Завхан	67	241	0	4	97	409
12	Орхон	8	9	1	0	14	32
13	Өвөрхангай	12	64	1	1	11	89

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

14	Өмнөговь	17	53	8	0	59	137
15	Сүхбаатар	5	38	0	6	14	63
16	Сэлэнгэ	9	43	0	0	21	73
17	Төв	14	98	20	3	55	190
18	Увс	64	162	8	2	18	254
19	Ховд	34	179	3	8	19	243
20	Хөвсгөл	82	155	0	0	59	296
21	Хэнтий	24	105	7	6	63	205
22	Улаанбаатар хот	96	342	18	1	192	649
	Нийт	717	2006	119	74	959	3875

Соёлын биет бус өв, түүний өвлөгчийн
бүртгэлд хамрагдсан байдал

№	Аймаг, нийслэл	Нийт сумдын тоо	Бүртгэл ирүүлсэн сум, дүүрэг	Бүртгэл ирүүлээгүй сум, дүүргийн нэр	Хувь / тоогоор/
1	Архангай	19	14	Жаргалант, Их тамир, Хайрхандулаан, Хангай, Цэцэрлэг	73,6%
2	Баян-Өлгий	13	10	Алтанцогц, Баяннуур, Дэлүүн	76,9%
3	Баянхонгор	20	18	Баацагаан, Шинэжинст	90%
4	Булган	16	10	Баян-Агт, Баяннуур, Бүрэгхангай, Гурванбулаг, Могод, Хангал,	62,5%
5	Говь-Алтай	18	12	Баян-Уул, Бигэр, Тайшир, Тонхил, Цээл, Чандмань	66,6%
6	Дархан-Уул	4	3	Хонгор	75%
7	Дорноговь	14	11	Замын-Үүд, Иххэт, Хатанбулаг	78,5%
8	Орхон	2	1	Жаргалант	50%
9	Өвөрхангай	19	13	Богд, Зүүнбаян, Тарагт, Хайрхандулаан, Хархорин, Хужирт	68,5%
10	Өмнөговь	15	14	Сэврэй	93,3%
11	Сүхбаатар	13	8	Мөнххаан, Наран, Түвшинширээ, Уулбаян, Баруун-Урт	61,5%
12	Сэлэнгэ	17	4	Алтанбулаг, Баруунбүрэн, Баянгол, Зүүнбүрэн, Мандал, Орхон, Сайхан, Сант, Сүхбаатар, Түшиг, Хушаат, Цагааннуур, Шаамар	23,5%
13	Төв	27	20	Арагалант, Баян, Баянжаргалан, Баянцогт, Жаргалант, Цээл, Эрдэнэсант,	74,0%
14	Хөвсгөл	24	22	Банзүрх, Галт,	91,6%
	Нийт	330	269	61/сум/	81,5%

Жич: Говьсүмбэр, Дорнод, Дундговь, Завхан, Увс, Ховд, Хэнтий аймаг нийт сумдаа, нийслэлийн Соёл, урлагийн газар дүүргүүдээ бүрэн хамруулсан.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

С.Юндэнбат

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

Манай улсаас 2003 онд ЮНЕСКО-гийн "Аман болон соёлын биет бус өвийн шилдэг дээжис"-т "Морин хуур хөгжмийн уламжлалт урлаг", 2005 онд "Монгол ардын уртын дуу", 2009 онд мөн байгууллагын "Яаралтай хамгаалах шаардлагатай соёлын биет бус өвийн жагсаалт"-д "Монгол тууль", "Монгол ардын бүжиг-бий биелгээ", "Цуур хөгжмийн уламжлалт урлаг" өвүүд бүртгэгдсэн болно.

Соёлын биет бус өвийг хамгаалах тухай Олон улсын Конвенци нь устаж үгүй болохын босгонд тулсан өвийн төрлүүдийг хамгаалах, тэдгээрийг дэлхий нийтэд түгээн сурталчилах замаар соёл хоорондын харилцан ойлголцлыг бэхжүүлэх гэсэн эрхэм зорилготой билээ.

Нүүдлийн соёл иргэншлийг хадгалсан монголчууд аман зохиол, язгуур урлаг, гар урлал, ёс заншил, зан үйл, эрдэм ухааны өвөрмөц өв уламжлалтай. Гэвч нийгмийн амьдралд гарч буй өнөөгийн эрчимтэй өөрчлөлт, даяаршил, хотжилт, суурин соёл иргэншлийн нөлөөгөөр нүүдэлчдийн уламжлалт зан үйл, ёс заншил алдрах, соёлын биет бус өвийн ховор, хосгүй төрөл зүйлүүд мартагдаж гээгдэх хандлага нэмэгдэв. Ийм нөхцөлд СББӨ-ийн устах мартагдах аюулд учраад байгаа төрөл зүйлүүдийг яаралтай хамгаалах арга замыг сонгон тогтоож, цаг алдалгүй хамгаалах нь тулгамдсан зорилт болж байна.

ЮНЕСКО-гоос гишүүн орнуудад санал, зөвлөмж болгож, Ази, Номхон далайн бүсийн улс орнуудад үр дүнтэй хэрэгжиж буй "Хүн-амьд эрдэнэ" тогтолцоог өөрийн орны онцлог нөхцөлд зохицсон хэлбэрээр хэрэгжүүлэх туршилт болгож уг төслийг 2009 оны 12-р сараас 2010 оны зургаадугаар сарын хооронд хэрэгжүүллээ.

Устах аюулд учраад буй соёлын

ДЭЛХИЙД ДАНСТАЙ СОЁЛЫН ӨВ УЛАМ АРВИЖСААР

2008 онд уг конвенцийн "Хүн төрөлхтний соёлын биет бус өвийн төлөөллийн жагсаалт"-д "Морин хуур хөгжмийн уламжлалт урлаг", "Монгол ардын уртын дуу" бүртгэгдсэн бас 2010 оны аравдугаар сард тус конвенцийн Засгийн газар хоорондын хорооны ээлжит хуралдаанаар Монголчуудын уламжлалт соёлын бэлгэдэл болсон "Монгол наадам", "Монгол хөөмий"-г "Хүн төрөлхтний соёлын биет бус өвийн Төлөөллийн жагсаалт"-д албан ёсоор бүртгэн тунхагласан билээ.

Мөн уг жагсаалтад "Шувуучлах уламжлалт зан үйл" хэмээх соёлын биет бус өвийн

илэрхийллийг Ази, Европын 11 орон хамтран бүртгүүлэв.

2011 онд ЮНЕСКО-ийн холбогдох жагсаалтуудад бүртгүүлэхээр 10 гаруй өвийн нэрийг дэвшүүлэн, холбогдох тодорхойлолт, хэрэглэгдэхүүнийг илгээгээд байна.

Иймд ЮНЕСКО-д бүртгэгдсэн дээрхи өвийг цаг алдалгүй хамгаалах, хойч үед өвлүүлэх нь манай төр, олон нийт, соёлын байгууллага, иргэдийн өмнө тавигдаж буй тулгамдсан зорилт болж байна.

Ж.Насанжаргал

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

"ХҮН-АМЬД ЭРДЭНЭ" ТӨСӨЛ МОНГОЛД

Биет бус өвийн тухайн төрөл зүйлийг ур чадварын өндөр төвшинд өвлөсөн билиг авьяастанд санхүүгийн зохих дэмжлэг үзүүлж, сурсан эрдмээ хойч үед өвлүүлэх үүрэг, хариуцлагын тогтолцоонд хамруулах замаар уг өвийн оршин тогтнох үндсийг хангахад энэхүү төслийн зорилго оршино.

Сургалт явуулах СББӨ-ийн илэрхийллийн төрөл зүйлийг сонгохдоо Монгол улсын Засгийн газрын гишүүн, БСШУ-ны сайдын тушаалаар батлагдсан "Соёлын биет бус өвийн төлөөллийн үндэсний жагсаалт"-д орсон "Морин хуур хөгжмийн уламжлалт урлаг", "Монгол ардын уртын дуу", "Морь, бөхийн цол дуудах урлаг", "Мал эмчлэх, хатгах ханах уламжлалт мэдлэг", "Нум сум хийх уламжлалт урлал", "Монгол цамын баг урлах уламжлалт арга", тэрчлэн "Яаралтай хамгаалах шаардлагатай соёлын биет бус өвийн үндэсний жагсаалт"-д орсон "Монгол товшуурын урлаг", "Лимбэ, бишгүүрийн битүү амьсгаа", "Малд төл авахуулах зан үйл" зэрэг мартагдаж гээгдэхийн босгонд тулсан ховор хосгүй өвийн төрлүүдийг эхний ээлжинд хамрууллаа.

Сургалтын гол хэлбэр нь шавь сургалт буюу гэрийн уламжлалт сургалт байх нь илүү зохимжтой гэж үзсэн болно. Багшийн эрмэлзэх зүйл, эрхэм уриа нь "Өөрийгөө орлож чадах гарын гарамгай шавь төрүүлэх" хэмээн томъёолсон юм.

Юуны өмнө соёлын биет бус өвийн ховор хосгүй төрлийг өвлөгч билиг авьяастныг судлаж, "Хүн амьд эрдэнэ" төслийн сургагч багшийг сонгон тогтоов. Улмаар сонгогдсон өв тээгч нарт уг төслийг танилцуулж, шавь сургалт явуулах гэрээг урьдчилан хүргүүлж заалт тус бүрээр харилцан тохиролцсон болно. Төслийг хэрэгжүүлснээр:

· Устаж мартагдахын босгонд тулсан соёлын биет бус өвийн тухайн төрлүүдийг хойч үед өвлүүлэх, яаралтай хамгаалахад зохих хувь нэмэр оруулсан,

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

· ЮНЕСКО-гоос гишүүн орнуудад соёлын биет бус өвийг хамгаалж, түүнийг өвлөгч билиг авьяастныг хамгаалан дэмжих чиглэлээр зөвлөмж болгож буй “Хүн-Амьд эрдэнэ” тогтолцоог өөрийн орны нөхцөлд үр өгөөжтэй нэвтрүүлэх туршилт хийж үнэтэй туршлага, сургамж хуримтлуулсан,

· Соёлын биет бус өвийн ховор, хосгүй төрлийг хойч үед өвлүүлэх ахмад, залуу үеийн хоорондох багш шавийн олон жилийн бат барилдлагын эхийг тавьж, суралцагч шавийн ур чадвар, авьяас билгийн үүдийг нээж өгсөн байх учиртай.

Багш шавийн энэ барилдлага бидний хамтран хэрэгжүүлсэн энэхүү төсөл дууссанаас хойш ч олон он дамжин тогтвортой үргэлжилнэ гэдэгт бид итгэлтэй байна.

Шавь сургалт явуулсан багш нар

1. Ховд аймгийн Үенч сумын малчин Х.Ходгой

Сариг тэх наадуулж товшуураар хөгжимдөх өвөрмөц урлагийн үзүүлбэрийг өвлөн үлдсэн сүүлчийн төлөөлөгч (Зураг 1)

2. Өвөрхангай аймгийн Сант сумын малчин Н.Дорж

Халх найрын уртын дуу, Морь, Бөхийн цол дуудах зан үйл, уламжлалыг өвлөсөн авьяастан (Зураг 2)

3. Хөвсгөл аймгийн Түнэл сумын 4-р багийн малчин Н.Мягмаржав

Хануур, хатгуурын аргаар малын өвчин эмгэгийг анагаах эрдэм ухааныг уламжлан эзэмшсэн ур чадвартан (Зураг 3)

4. Дундговь аймгийн Дэрэн сумын малчин Г.Дадьсүрэн

Боржигин, Төв халх уртын дууны нэрт төлөөлөгч (Зураг 4)

5. Сэлэнгэ аймгийн Шаамар сумын Дулаанхан баг, Г.Сүхбаатар

Монгол эвэр нум, сумын уламжлалт урлалын нэрт төлөөлөгч (Зураг 5)

6. Өмнөговь аймгийн Даланзадгад сум Л.Мөнхбаяр

Морин хуурын туршлагатай багш, хуурч (Зураг 6)

7. Улаанбаатар хот бурхан зураач Н.Дөлгөөн

Бурханы шашны цам бүжгийн баг, өмсгөл зүүсгэлийг урлах ур чадварыг эзэмшсэн зураач, шуумалч /багбон/ (Зураг 7)

8. Баянхонгор аймгийн Баянлиг сумын малчин Д.Адъяа

Малд төл авахуулах уламжлалт ая, дан, зан үйлийг өвлөн эзэмшсэн авьяастан (Зураг 8)

9. Өмнөговь аймгийн Даланзадгад сум, лимбэч, хуурч, Ө.Батжаргал

Лимбэний битүү амьсгааны урлагийг эзэмшсэн авьяастан (Зураг 9)

(Зураг 1)

(Зураг 2)

(Зураг 3)

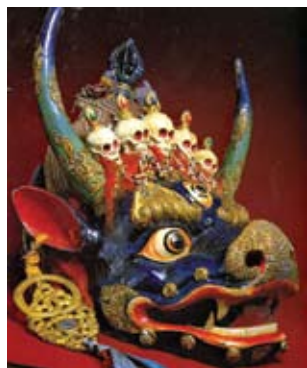
(Зураг 4)

(Зураг 5)

(Зураг 6)

(Зураг 7)

(Зураг 8)

(Зураг 9)

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

С.Чинзориг

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

АЖИЛ УЛАМ УНДАРСААР

Соёлын өвийн төвийн Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтэс нь улсын хэмжээнд музейн үзмэр, түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах ажлыг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

2010 онд Монголын үндэсний музей, Занабазарын нэрэмжит Дүрслэх урлагийн музей, Чойжин ламын сүм музей, Уран зургийн галерей, Баянхонгор, Дундговь, Хөвсгөл, Сэлэнгэ, Өмнөговь, Орхон, Төв, Хэнтий аймгийн музей зэрэг 12 музейн 130 үзмэрийг сэргээн засварлалтыг хийж гүйцэтгэв. (Хүснэгт №1)

№	Байгууллага	Уран зураг	Танка зураг	Зураасан зураг	Даавуу зөөлөн эдлэл	Метал эдлэл	Сийлбэр	Баримал	Археологийн олдвор	Нийт зассан үзмэр
1	Монголын үндэсний музей					3	3		16	22
2	Дүрслэх урлагийн музей				8		2	1		11
3	Уран зургийн галерей	8		6			1			15
4	Чойжин ламын сүм музей		17			1		1		19
5	Баянхонгор аймгийн музей		4	1		5				10
6	Дундговь аймгийн музей	1	2			2	5			10
7	Орхон аймгийн музей		1		1		1			3
8	Өмнөговь аймгийн музей		1			8				9
9	Төв аймгийн музей	1	4		2		1	2	1	11
10	Сэлэнгэ аймгийн музей	6					1			7
11	Ховд аймгийн музей		1		7		4			12
12	Хөвсгөл аймгийн музей					1				1
	Нийт	16	30	7	18	20	18	4	17	130

Музейн үзмэрийг сэргээн засварласан байдлаас нь тодотговол: Хөвсгөл аймгийн музейн томоохон хэмжээний зэс хөөмөл Мэгжид Жанрайсиг бурхан (өндөр 145 см) бүх залгаасаараа салж гэмтсэнийг засаж, бурхны титэм, мутар, мутрын бүх барьц, бад суурийг нөхөн шинээр орлуулан хийж сэргээлээ.

Уран зургийн галерейн утаа тортогийн бохирдол болсон 50 гаруй уран зураг, "Баянхонгорын дагина" (200x130 см), "Өнөөгийн жавхаа" (260x185 см) зээгт наамал бүтээлүүдийг сэргээн засварлалаа.

Төв аймгийн Заамар сумын

нутаг Шороон б у м б а г а р хэмээх газраас олдсон Түргийн үед холбогдох археологийн олдворуудын 2009 оноос э х л ү ү л с э н с э р г э э н засварлалтын ажил АНУ-ын элчин сайдын яамны дэргэдэх "Элчин сайдын нэрэмжит сан"-гийн түүх, соёлын дурсгалыг хамгаалах чиглэлийн хүрээнд олгодог тэтгэлгийн санхүүжилтээр хийж байна.

Сүүлийн жилүүдэд хөдөө хээр ил задгай

Хөвсгөл аймгийн музей. "Жанрайсиг" бурхан Засварын өмнө

Засварын дараа

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Шороон бумбагарын зарим олдворуудыг сэргээн засварласан байдал

орших түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалуудыг хамгаалах, бэхжүүлэх сэргээн засварлах ажил нэлээд хийгдэж байгаа. 2010 энэ онд Сүхбаатар аймгийн Дарьганга сумын нутаг орших Ламтын хүн чулуудын сэргээн засварлалт, бэхжүүлэлт, Засгийн газраас хэрэгжүүлж байгаа хөтөлбөрт заасан зарим дурсгалуудын дэргэд танилцуулга самбар байрлуулах, Япон улсын судалгааны багтай хамтран үл хөдлөх дурсгалыг

судлах, хамгаалах зэрэг ажлуудыг хийж гүйцэтгэлээ.

Тус хэлтсээс сэргээн засварлагчдын мэргэжил, мэдлэгийг дээшлүүлэх сургалтанд хамруулах, орчин үеийн шинэ арга технологийг судлах, нэвтрүүлэх, мэргэжлийн нарийн тоног төхөөрөмжтэй болоход энэ талын ажил өндөр хөгжсөн орнуудтай хамтран ажиллаж, гадаад хамтын үйл ажиллагаагаа өргөжүүлэн хөгжүүлж байна.

Д.Нямдорж

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

ГАЛД ӨРТСӨН УРАН ЗУРГИЙН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТЫН ЯВЦ

Уран зургийн галерейн сан хөмрөг дөх Монголын орчин үеийн уран зургийн бүтээлүүд хоёр удаа тухайлбал: 2008 оны долоодугаар сарын нэгний өдрийн үймээн болон 2009 оны тавдугаар сарын 19-ний үүрээр гарсан гал түймэрийн улмаас аюулд өртсөн билээ.

Цэвэрлэгээний ажлын явц

2009 оноос эхлэн Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлах

хэлтэс галд өртсөн тэдгээр уран зургуудыг цэвэрлэх, сэргээн засварлах ажлыг хийж эхэлсэн билээ. Одоогийн байдлаар тус галерейн 280 уран зургийг хөө тортгийн бохирдлоос салгаж цэвэрлэн, 20 орчим уран зургийг сэргээн засварласаар байна.

Галын өндөр температурын нөлөөгөөр зургийн нийт гадарга хөө тортог болж бохирдсон, үндсэн өнгөө алдаж өөрчлөгдсөн, зарим хэсэгтээ бүр шаталтын улмаас үүдэн тосон будаг нь цэврүүтэж гэмтсэн байлаа. Ийм гэмтэлтэй зургуудын цэвэрлэгээ, сэргээн засварлалт нь нарийн нягт нямбай ажиллагаа, цаг хугацаа шаардсан ажил юм.

Уран зургуудыг сэргээн засварлахад бид дотоод нөөц бололцоогоо дайчлан ажилласан

2010 онд Туркийн олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллага ТИКА-гийн зуучлалын шугамаар Истамбулын Их сургуульд археологийн олдворуудын, АНУ-ын Вильямстоуны сэргээн засварлах төвийн мэргэжилтнүүдийн уран зураг, даавуун бөс эдлэл сэргээн засварлах арга туршлагын болон Германы Гёто олон улсын байгууллагатай хамтран цаасан суурьт баримтат өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах сургалтад тус тус хамрагдав. Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг сэргээн засварлах, бэхжүүлэх талаар Япон улсын Токиогийн соёлын өвийг хамгаалах судалгааны үндэсний хүрээлэн, Нарагийн соёлын өвийг хамгаалах судалгааны үндэсний хүрээлэнгийн судлаач мэргэжилтэнүүдтэй хамтран ажиллаж байна.

гадна гадаадын өндөр хөгжилтэй орнуудаас мэргэжил арга зүйн болон шаардлагатай тоног төхөөрөмжийн тусалцааг авч, уг ажлыг хийж гүйцэтгэж байна.

Цэвэрлэгээний ажлын явц

Монголын Уран зургийн галерейгаас Нидерландийн Принс Клаус Санд хандаж дэмжлэг хүссэн бөгөөд уг сангаас дараах гурван зорилтот ажлыг санхүүжүүлж байна.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Үүнд:

- Гал түймрийн улмаас хөө тортогт дарагдсан зарим бүтээлийг цэвэрлэх,
- Сан хөмрөгийн шатсан өрөөг сэргээн засварлах,
- Аюул гарсан үед бүтээлүүдийг аюулгүй байдалд хурдан зөөх тэргэнцэр авах ажлыг дэмжсэн болно.

Уг төслийн ажлын хүрээнд бид уран зургуудыг цэвэрлэх мэргэжил, арга зүйн чиглэлээр хамтран ажиллаж байна.

Д.Нямдорж

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

Сүхбаатар аймгийн Дарьганга сумын нутагт орших "Ламтын хүн чулууд" гэж нэрлэгдэх 2 ширхэг хүн чулууны хадгалалт, хамгаалалтыг сайжруулан бэхжүүлэлт, сэргээн засварлалтын ажлыг 2010 оны 5 дугаар сарын 01-нээс 09-ний хооронд хийж гүйцэтгэлээ.

"Ламтын хүн чулуун хөшөө" сэргээн засварлалтын өмнө

XIII-XIV дугаар зууны үед холбогдох энэхүү хүн чулуун хөшөө дурсгал нь Монгол Улсын Засгийн газрын 2008 оны 175-р тогтоолоор батлагдсан "Улс, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийн жагсаалт"-ын "Улсын хамгаалалтад" орсон дурсгал юм.

Хүрээлэн буй орчны нөлөөллөөс шалтгаалан эдгээр хүн чулуун дурсгал нь шувууны сангас, хадны хаг, элс шороо гэх мэт биологийн гаралтай бохирдол нилээд болсон, нэг хүн чулууны толгой нь хүзүүний уг хэсгээрээ хугарчээ. Хүзүүгээрээ хугарсан хэсэг нь он цагийн явцад элэгдэн мөлийж, чулууны гар, хөл, гэх зэрэг хэсгүүдэд нарийн хагарал, цуурал үүсэж зарим жижиг хэсгүүд

ЛАМТЫН ХҮН ЧУЛУУН ХӨШӨӨНИЙ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

нь үрэгдэж үгүй болсон байв.

Сэргээнзасварлалтаарчулуун дурсгалуудын бохирдлыг механик аргаар цэвэрлэн, нарийн хагарал цууралтыг цаашид нэмж цуурч, хагарахаас хамгаалж бэхжүүлэн, хугарсан хэсгүүдийг нааж засах ажлуудыг хийж гүйцэтгэлээ.

Хүн чулууны толгойг эвлүүлэн наахад хөшөө чулуун дурсгалын сэргээн засварлалтад хэрэглэгддэг, зориулалтын зэвэрдэггүй металлыг хугарсан толгойн голд суулган хүчитгэсэн. Эвээрээ нийлж байгаа хэсгүүдийг "Paraloid B72" бэхжүүлэгч бодисоор бэхжүүлсэн ба үүнийг тусгаарлах үе давхарга болгон хүн чулууны толгойг нааж сэргээн засварласан.

Хөшөө чулуунд үүссэн нарийн хагарал, цууралт нь хөшөө

Сэргээн засварлах ажлын явц

чулууны эвдрэл, гэмтэлд хамгийн

их нөлөөлдөг. Түүний завсарт тогтсон бороо, цасны ус, мөс хайлах, хөлдөх процессын дүнд цууралт хагарлыг бага, багаар улам бүр тэлж байдаг.

Нарийн хагарал үүссэн хэсгүүдэд бэхжүүлэгч бодис шингээн, хагарлыг цаашид нэмэгдэхээс хамгаалан урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг авч, үрэгдэж үгүй болсон жижиг хэмжээний хэсгүүдэд ижил төрлийн чулуугаар нөхөлт хийн сэргээсэн.

Ажлын явцад Ламтын хүн чулуудаас гадна тус сумын нутагт

Толгойг нь сэргээн зассан хүн чулуун хөшөө

орших "Хөргийн хөндийн хүн чулуун" дурсгалуудын нөхцөл байдалтай танилцсан бөгөөд уг дурсгалуудад мөн адил хадгалалт хамгаалалт, сэргээн засварлалт хийх шаардлагатай байна.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

3.Оюунбилэг

БСШУЯ-ны түүх, соёлын дурсгал хариуцсан ахлах мэргэжилтэн, Ph.d

ҮЛ ХӨДЛӨХ ДУРСГАЛЫН СУРГАЛТ

Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам, Япон Улсын Токиогийн Соёлын өвийн судалгааны Үндэсний хүрээлэнтэй хоёр улсын соёлын өвийг хамгаалдах талаар хамтран ажиллах Санамж бичгийн дагуу 2010 оны зургаа, наймдугаар сард “Амарбаясгалантын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулах нь” семинарыг хоёр үе шаттайгаар Амарбаясгалант хийд дээр зохион байгууллаа.

2010 оны зургаадугаар сарын 30-наас долоодугаар сарын гурваныг хүртэл “Амарбаясгалантын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулах нь” сургалт семинарыг зохион байгуулж, семинарт Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам, Соёл, урлагийн хороо, Сэлэнгэ аймгийн Засаг даргын Тамгын газар, Баруунбүрэн сумын Засаг дарга, Тамгын газар, Соёлын өвийн төв, Дэлхийн өв-Орхоны хөндийн соёлын дурсгалт газрын хамгаалалтын захиргаа, Амарбаясгалант хийдийн захиргаа, Токиогийн Соёлын өвийн судалгааны хүрээлэнгийн Олон улсын хамтын ажиллагааны төвийн хадгалалт, төлөвлөлт, судалгааны хэлтсийн дарга Томода Масахико, мөн төвийн судлаач Юми Акида нар оролцлоо.

Менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах бэлтгэл ажлын хэсэг

Монгол Улсаас Дэлхийн өвд бүртгүүлэх Урьдчилсан санал тусгагдсан Амарбаясгалантын соёлын дурсгалт газрыг Дэлхийн

өвд бүртгүүлэх бэлтгэлд ажлын хүрээнд орон нутаг болон төрийн захиргааны байгууллага, эзэмшигчээс юу хийх шаардлагатайг бусад улсын Дэлхийн өвийн Менежментийг төлөвлөгөөний жишээн дээр ярилцлаа. Түүнчлэн Дэлхийн өв-Орхоны хөндийн соёлын дурсгалт газрын менежментийн төлөвлөгөөний төслийг танилцуулж, Амарбаясгалант хийдийн дурсгалт барилга болон орчны хадгалалт хамгаалалтын өнөөгийн байдал, дурсгалын үнэ цэнэ, ач холбогдлын талаар оролцогчид нухацтай хэлэлцэж, Амарбаясгалантын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулах “Бэлтгэл ажлын төлөвлөгөө”-г хамтран баталсан юм.

2010 оны наймдугаар сарын 22-27-ны хооронд Амарбаясгалант хийд дээр Токиогийн Соёлын өвийн судалгааны хүрээлэн, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам, Сэлэнгэ аймгийн болон Баруун сумын Засаг даргын Тамгын газрын холбогдох хүмүүс, нутгийн иргэн оролцож, дээрх Бэлтгэл ажлын төлөвлөгөөний дагуу Амарбаясгалант хийдийн хамгаалалтын бүсийг тогтоох ажлыг хийсэн юм. Амарбаясгалант хийдийн түүхтэй холбогдолтой орчны дурсгалт газрууд, археологийн дурсгал, байгалийн дурсгалт газруудыг тойрон үзэж, хамтран хэлэлцсэний үр дүнд хамгаалалтын бүсийн

Амарбаясгалантын барилгын судалгааны дадлага ажил

координатуудыг тогтоож Засгийн газраар батлуулахад бэлэн болголоо.

Амарбаясгалант хийдийн хамгаалалтын бүс

Түүнээс гадна дээрх хугацаанд 2009 оны “Модон дурсгалт барилгын хэмжилт судалгаа” сургалтыг үргэлжлүүлэн зохион байгуулж ШУТИС-ийн Архитектурын ангийн 4 оюутанд Амарбаясгалант хийдийн дурсгалт барилгуудын “Эвдрэл гэмтлийн тодорхойлолт”-ыг бичих, сэргээн засварлах төлөвлөгөө боловсруулах талаар Токиогийн Соёлын өвийн судалгааны хүрээлэнгийн Олон улсын хамтын ажиллагааны төвийн мэргэжилтнүүд, архитектор Ц.Батбаяр нар сургалт хийлээ. Хоёр жил дараалан зохион байгуулсан “Модон дурсгалт барилгын сэргээн засварлах ажлын хэмжилт судалгаа” сургалтад оролцсон дээрх 4 оролцогч нарт Токиогийн Соёлын өвийн судалгааны хүрээлэн, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамнаас хамтран Гэрчилгээ олгох юм.

Амарбаясгалантын дурсгалт газрын хамгаалалтын бүсийг Сэлэнгэ аймгийн Засаг даргын Тамгын газрын Газрын албаны мэргэжилтнүүд, Баруунбүрэн сумын Засаг дарга, газрын даамал, байгаль орчны байцаагч нар оролцон тогтоосон нь цаашид Амарбаясгалантын хадгалалт хамгаалалтын сайжруулах, менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулахад чухал алхам боллоо.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

С.Чинзориг

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

Сэрвэн хаалга, Рашаан хадны дурсгалын эвдрэл гэмтлийн оношлогоо, судалгааны ажил

Хэнтий аймгийн Баянхутаг Батширээт сумдын нутагт орших Сэрвэн хаалга, Рашаан хадны дурсгалыг хамгаалах сэргээн

Сэрвэн хаалганы дурсгал

засварлах ажлын судалгааг Токиогийн Соёлын өвийн Үндэсний судалгааны хүрээлэн, Нарагийн Соёлын өвийг сэргээн засварлах Үндэсний судалгааны хүрээлэнгийн мэргэжилтэнгүүдтэй хамтарч 2009 оны 8-р сарын 5-наас 14-ний хооронд хийж гүйцэтгэлээ.

Рашаан хад, Сэрвэн хаалганы дурсгалт газрыг байгалийн болон нийгмийн хүчин зүйлийн нөлөөллөөс хамгаалах зорилгоор хад чулуунд бэхжүүлэлт, сэргээн засварлалт хийх нь зайлшгүй юм. Энэ ажлыг хийхээс өмнө дурсгалын хад чулууны бүтэц, эвдрэл гэмтлийг тодорхойлж:

- Уул толгод, хад чулуулгийн тогтоц орчны судалгаа,
- Чулууны гадаргууны хэм, гадна орчны температур, чийгшил, хэт ягаан туяаны хэмжилт хийх,
- Өгөршилт, хөндийрөлтийг тандах дуу авианы судалгаа,
- Газрын хөрсний чийгний судалгаа,
- Термографаар дулааны зураг авалт,
- Ус, эрдсийн судалгаа,
- Хадны гадаргуу дээрх хаг ургамлын нөлөөллийн тогтоох судалгааны ажлуудыг хийсэн.

Дурсгалт газрын хад чулуу, уул толгод, чулуулгийн байршил, чулууны хагарлын байдал болон

РАШААН ХАД, СЭРВЭН ХААЛГАНЫ ДУРСГАЛЫГ ХАМГААЛАХ СУДАЛГААНЫ АЖИЛ

тогтоцын чиглэл, уналт, бүхэллэг чанар, байгалийн нөлөөллөөр гэмтэж буй нөхцөл, мод, ургамлын үндэс, ургах байдал зэргийн талаар ажиглалт хийв. Мөн хад чулуу тус бүрийн гэмтлийг тодорхойлохын тулд томруулах шил, зөөврийн микроскоп, поляр тусгалт толь зэргийг ашиглах, хадны нүүрэн хэсэгт үүссэн хагарал болон өгөршилт, хөндийрөлтийг цохилтын дуу авианы аргаар мэдэх болон

Хэмжилт хийх ажлын явц

хэт улаан туяа, дулаан хэмжигч зэргээр судалж цаашид үүсэх гэмтэл болон сэргээн засварлахад зориулсан аргыг урьдчилан боловсруулах таамаглалыг хийв. Ус дусах байгаа Рашаан хаднаас усны хатуулаг чанар, найрлагыг тогтоох судалгааг хийсэн. Мөн Рашаан хад, Сэрвэн хаалганы дурсгалын эргэн тойрны судалгааг нэг өдрийн газрын хөрсний чийгшлийн хэмжилтийг хийхийн сацуу хадны гадаргуу дээр тусах нарны туяаны хэмжээний термографын дулааны хэмжилтийг хийв.

Сэрвэн хаалганы бичээсний хэвийг авах ажил

2009 оны 10 дугаар сард Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагчид Сэрвэн хаалганы дурсгалын 2 төрлийн бичээснээс зөөлөн хэв авч баримтжуулан, хэвийг Соёлын өвийн Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд хадгалав.

Сэргээн засварлалт хамгаалалтын судалгааны багт

Монголын талаас:

1. Г.Энхбат. Соёлын өвийн төвийн захирал,
2. С.Чинзориг. Соёлын өвийн төвийн түүх, соёлын дурсгал сэргээн засварлах хэлтсийн дарга,
3. Б.Даваацэрэн. Соёлын өвийн төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн,
4. Д.Нямдорж. Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч.

Японы талаас:

1. Такаясу Коезука. Нарагийн Соёлын өвийг сэргээн засварлах Үндэсний судалгааны хүрээлэнгийн археологийн судалгааны төв, сэргээн засварлах лабораторийн дарга,
2. Ёосё Козума. Нарагийн Соёлын өвийг сэргээн засварлах Үндэсний судалгааны хүрээлэнгийн археологийн судалгааны төв, сэргээн засварлах лабораторийн эрхлэгч,
3. Сойчиро Вакияа. Нарагийн Соёлын өвийг сэргээн засварлах Үндэсний судалгааны хүрээлэнгийн археологийн судалгааны төв, сэргээн засварлах лабораторийн судлаач,
4. Томоми Тамура. Нарагийн Соёлын өвийг сэргээн засварлах Үндэсний судалгааны хүрээлэнгийн археологийн судалгааны төв, сэргээн засварлах лабораторийн судлаач,
5. Футагами Ёоко. Токиогийн Соёлын өвийн Үндэсний судалгааны хүрээлэнгийн ахлах сэргээн засварлагч, ажилтан,
6. Томоми Харамото. Соёлын өвийн Олон улсын хамтын ажиллагааны Японы нийгэмлэгийн гишүүн (JCIC-Heritage), Токиогийн Соёлын өвийн Үндэсний судалгааны хүрээлэнгийн ажилтан нар байв.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРТГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Рашаан хадны дурсгалын бүртгэн баримтжуулалт

Хөшөөдурсгал, бүлэгбарилга, дурсгалт газруудыг бүртгэх ICOMOS-ийн зарчим бүхий баримт бичгийг 1996 оны 10 дугаар сарын 5-9-ний өдөр Болгар улсын Софи хотод хуралдсан ICOMOS-ийн 11 дүгээр Ерөнхий Ассамблейн хурлаар баталжээ. Энэ баримт бичигт "... БҮРТГЭЛ гэдэг нь хөшөө дурсгал, барилга болон дурсгалт газруудын биет хэлбэр дүрс, нөхцөл байдал, ашиглалтын талаарх мэдээллийг цуглуулахыг хэлэх бөгөөд бүртгэлийн ажил нь хадгалалт хамгаалалтын нэгэн чухал хэсэг юм." гэжээ.

Аливаа дурсгалыг хамгаалах ажлын салшгүй нэг хэсэг бол дурсгалын одоогийн төрх байдлын талаар, урьд өмнө нь судлагдсан болон түүх баримт болж үлдсэн гэрэл зураг бусад эх хэрэглэгдэхүүн материалыг нэг дор нэгтгэн цуглуулж бүртгэн баримтжуулах явдал юм.

Иймд Рашаан хадны дурсгалд хүний гараар бүтээгдсэн түүх, соёл, шинжлэх ухааны ач холбогдол хадны сүг зураг, тамга тэмдэг, бичээс болон дурсгалын ойр орчимд буй хөшөө чулуу зэрэг төрөл бүрийн үл хөдлөх дурсгалыг урьд өмнө судлагдсан судалгааны хэрэглэгдэхүүн дээр суурилагдан харьцуулан судлах, зарим тохиолдолд шинээр бүртгэх ажлыг хийхээр төлөвлөсөн юм. Үүнд:

- Рашаанхадны 12 цэг дурсгалд буй хадны зураг, бичээс, дурсгалт газрын орчимд буй түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын бүртгэл, судалгааг өмнөх судалгааны хэрэглэгдэхүүн дээр тулгуурлан нягтлан судлах, бүртгэх,

- Рашаан хад түүний орчимд буй дурсгалыг хамарсан хамгаалалтын бүс тогтоох оролдлогыг хийх, газрын зурагт тэмдэглэх,

- Рашаан хадны 12 цэг дурсгалт газрын газар зүйн байршлын зургийг Total station багаж ашиглан зурж тэмдэглэх.

2009 оны бүртгэн баримтжуулалтын ажлын үндсэн ажлын нэг нь Рашаан хад орчмын 12 цэг дурсгалыг сонгон

хамруулсан талбай бүхий газар зүйн хэмжилтийн зураглалыг хийх явдал байсан.

Бидний өгүүлэн буй дурсгалын ойр орчмоор 10-аад төрлийн 30 гаруй бичиг үсгийн дурсгал байдгийг өмнө нь энэ дурсгалын орчимд судалгаа шинжилгээний ажил хийсэн эрдэмтэн судлаачид, хэл шинжлэлтэн нар өөрсдийн судалгааны ажилдаа түшиглэн тэмдэглэсэн байдаг. Мөн тэд эдгээр бичгээсийг уншиж утга агуулгыг нь гаргаж ирэх талаар цөөнгүй ажил хийжээ. Гэвч өнөөдөр Рашаан хадны орчмын бичиг үсгийн дурсгалыг нарийвчлан тоолж байршилыг тогтоох, утга агуулгыг нь хэл зүйн үндэстэй гаргаж ирэх судалгааны дутуу дулимаг хэвээр байгаа билээ.

Рашаан хад, түүний орчмын бичиг үсгийн дурсгалыг тоолж баримтжуулах байршилыг тогтоох, зарим бичээсийн тайлж унших, утга агуулгыг нь гаргаж ирэх ажлыг хийхэд уг дурсгалууд байршиж байгаа хад чулууны бүтцэд гарсан өөрчлөлтөөс шалтгаалсан өгөршилт багагүй хүндрэл учруулж байсан.

2009 оны судалгаагаар Рашаан хад орчимд 7 төрлийн 62 ширхэг бичгийн дурсгал байгааг баримтжуулан авсан ба бичээсийн судалгааг өмнөх судлаачдын судалгааны хэрэглэгдэхүүн дээр тулгуурлан бичээсний төрөл зүйл бүрийг өнгөөр ялган, тухайн төрөл зүйлийн бичээс Рашаан хадны хадан дээр хэрхэн байрлаж буйг тэмдэглэн, гэрэл зурган дээр байршуулав.

Энэхүү 62 бичээсийг ангилан авч үзвэл, Түрэг бичээс 2 ширхэг, Араб бичээс 1 ширхэг, Кидан бичээс 6 ширхэг, Дөрвөлжин бичээс 1 ширхэг, Хятад бичээс 1 ширхэг, Монгол бичээс 31 ширхэг, Төвд бичээс 20 ширхэг тус тус байна.

Мөн 2009 онд Монгол улсын Засгийн газрын 135 дугаар тогтоолоор баталсан Рашаан хад түүний орчмын дурсгалт газрын хамгаалалтын бүсэд хайгуул судалгаа хийж 269 төрлийн булш, хиргисүүр, тахилын байгууламж, 16 ширхэг тамгатай, тамгагүй чулуун хөшөө байгааг тогтоон,

Рашаан хад. Бүртгэн баримтжуулалтын баг орон нутгийнхны хамт. 2009 он

тодорхойлолт хийж, гэрэл зургаар баримтжуулж улсын бүртгэлд бүртгэн авсан. Бүртгэн баримтжуулалтын судалгааны багт Монголын талаас:

1. Г.Энхбат. Соёлын өвийн төвийн захирал,

2. Б.Даваацэрэн. Соёлын өвийн төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн,

3. Б.Алтансүх. Соёлын өвийн төвийн програмист,

4. А.Очир. Нүүдлийн соёл, иргэншлийг судлах олон улсын хүрээлэнгийн төслийн зохицуулагч, доктор, профессор,

5. М.Хатанбаатар. ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан,

Японы талаас:

1. Нориюки Ширайши. Нийгатагийн Их сургуулийн профессор,

2. Макото Аримүра. Токиогийн Соёлын өвийн Үндэсний судалгааны хүрээлэнгийн судлаач, доктор,

3. Такаши Мацүкава. Отани их сургуулийн ази судлал, эртний бичиг судлаач, профессор,

4. Ясунори Такеүчи. Киотогийн их сургуулийн бичиг судлаач, докторант, Кидан бичиг судлаач,

5. Л.Ишцэрэн. Нийгатагийн их сургуулийн археологийн салбарын оюутан, магистрант нар байлаа.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Ц.Дуламсүрэн

“Сүлд-Уул” ХХКомпанийн даамал

ЭРТНИЙ ДУГАН СҮМ АМИЛАВ

Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын Баянзүрх багийн нутаг байгалийн үзэсгэлэнт Мөнх-Өлзийт уулын өвөрт 1777 онд анх жижиг сүм барьж Манзушир бурханы чулуун дүрийг бүтээн байгуулснаар Балданбэрээвэн хийдийн шав тавигдсан тухай сурвалж бичигт тэмдэглэсэн байдаг. Улмаар тэнд Цогчин дуганыг бүтээж “Билэг Өлзийт” нэр хайрлан шүншиглэж монголын зүүн нутаг хошуудын зон олны шашин, соёлын нэгэн төв буй болжээ.

Төвдийн бурханы шашны соёл Монголд нэвтэрхийн зэрэгцээ сүм хийдийн барилга байгууламжуудад төвд хийцийн хэв маяг нэвтэрч өөрийн гэсэн өнгө төрхөө хадгалж байсны тод жишээ нь Балданбэрээвэн хийд болно. Уг хийдийн Цогчин дуган нь дөрвөн давхар бөгөөд шүншигийн, сахиусын, номын, хурлын зэрэг бие даасан хэсгүүд болон гонхны өрөө тасалгаануудаас бүрдсэн томоохон уран барилга юм.

Уг Цогчин дуганыг уран барилгач Г.Нямцогтын хийсэн хэмжилт судалгааны зургийн дагуу манай компани сэргээн засварлаж 2010 оны долоодугаар сард Улсын комисст өндөр үнэлгээтэйгээр хүлээлгэн өглөө.

Цогчин дуганаас гадна талын ерөнхий чулуун хэрмэн хана л үндсэндээ үлдсэн байсан. Чулуун ханыг эрт дээр үеэс манайд хэрэглэж байсан уламжлалт аргаар, байгалийн цэвэр чулууг модон хашлагаар жаазалж шавраар (өрлөгийн тусгай найрлагатай шар шавар) нааж өрсөн байв.

Дуганы сэргээн засварлалтаар хуучин дотор болон гадна үүдний баганын боржин суурь нь суусан, хазайсан, алга болсон зэргийг нөхөн сэргээж 64 багана, боржин суурийг хуучин байсан орон зай өндрийн төвшинд нь бий болгон сэргээлээ.

Цэвэр байгалийн чулуун хана туурга цүлхийн ан цав суусан байсныг сэргээн засварлаж, боролзгоноор хийсэн ханын дээд

эмжээр бүхий хэсэг нь уг дуганы ханын даацын хөнгөлөлт болохын зэрэгцээ үзэмж, чимэглэлийн суурь болох тохиромжтой байсан тул уг ургамлыг эртний уламжлалт аргаар боож, тэгшлэн засаж нягтруулан өрсөн нь хуучинтайгаа хийцийн болон технологийн хувьд адил болсон.

Дуганы модон хийцийг урсгал усанд сойж байгалийн аргаар хатаадаг технологийн дагуу хатаан эсгүүр бэлдэц хийцийг газар дээр нь нарийн хэмжилт хийн тааруулж угсрах ажлыг хийж ирсэн эртний уламжлалтай билээ. Тус дуганы яс модонд 150 багана, үүнээс 0.48x0.48x7м огтлолтой найман багана, бусад нь 0.32м огтлолтой баганууд, тэдгээрт холбогдох 0.27x0.27x2.7м огтлолтой нуруу 220 ширхэг, 0.54x0.27x5.5м нуруунуудыг эртний уламжлалт эр, эм углуургийн таталцах, түлхэлцэх аргаар хийж угсран ерөнхий яс модыг зангидан гурван давхар унины холбоосоор холбон угсарав. Төвд уран барилгын шинжийг хадгалсан бад, шоо зэргийг дам нурууны үзэмж, мөн даацыг нэмэгдүүлэн угсарсан болно.

Таталцах, түлхэлцэх углуургын аргаар модон хийцийн угсралтыг хийж байна

Саравч хаалгануудыг уран барилгын уламжлалыг ёсыг дагуулан эрхи, шоо, хүрээ мод зэргийг сийлбэрлэн шинээр хийсэн.

Дээд орой буюу дөрөвдүгээр давхарын таван гонх, давхруудын чулуун болон модон шатуудыг монгол сүм хийдийн хийцээр урлан угсарав.

Дуганы шавардлагын хийх шаврыг арван сарын өмнөөс ус, өвс, хайрганцраар найруулан дэвтээн сойж дотор талын ханыг нь шавардсаны зэрэгцээ зүүн хойд буланд хуучин ямар байсныг дурсгал болгон анхны хуучин шавраас бага зэрэг үлдээв.

Өнгө будгийн ажилд хэрэглэгдсэн цэвэр байгалийн гаралтай хуурай шороон будгийг бэхжүүлэгчийн хамтаар Солонгос улсаас захиалан авчирч Монгол уламжлалын дагуу бүх багана, дам нуруу, бад, шоо, далбаа зэргийг зүлгүүрдэн цавуудаж, байтуудан дагнаасын хосолмол аргаар хээ тавьж өнгийн нарийн зохицол, хослолтойгоор хээлж чимэглэн будсан.

Дуганы барилгын дээврийн хийцийн Ганжир, бумба, жанцан, зээ бад, хорол, бодь гөрөөс, намжванданг зэсээр хөөж, алтан байрлуулж чимэглэсэн.

Энд гол Цогчин дуганаас гадна чулуун хана хийгээд үлдсэн байсан Төвд, Монгол архитектур хосолсон уран барилгын дурсгал болох Жүдийн дуганыг орон нутгийн иргэдийн хүсэлтээр 2010 оны долоодугаар сараас есдүгээр сар хүртэлх хугацаанд иж бүрэн сэргээн засварлаж хүлээлгэн өглөө. Жүдийн дуганыг сэргээн засварлахдаа модон хийц, угсралт, өнгө будаг, шавар, шал, дээвэр, саравч, хаалга, цонх, байтуу зэргийг Цогчин дуганы адилаар хийж гүйцэтгэсний зэрэгцээ гонхыг таазыг дүүжин таазтай болгож цэцгэн дэлбээ дотор маанийн үсэг оруулан зүмбэрдэж, өнгийн будгаар эрээлэн будаж, сэргээн засварласан.

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Жүдийн дуган сэргээн засварлахын өмнө

Жүдийн дуган сэргээн засварласны дараа

Цогчин дуган бүрэн сэргээн засварласны дараа

Дээрхи хоёр дуганыг сэргээн засварласнаар аймаг, орон нутаг тусгай хамгаалалтын бүсэд оруулан аялал жуулчлал, буян номын газар болгон хийдийн захиргаа, харуул хамгаалалттайгаар ашиглаж эхэлсэн билээ.

Д.Цэдмаа

Монголын Театрын музейн захирал

ГАЛЫН ОСЛЫГ МАРТМААРГҮЙ

Монголын түүх соёлын дурсгалууд тайван амгалан, найдвартай орчинд хадгалагдаж бидний ирээдүй залуучуудад уламжлагдан үлдэх ёстой. Соёлын өвийг гэмтээж устгах хэдэн хүчин зүйл бий. Энэ нь хүний нөлөө, аюул осол, байгалийн гэнэтийн үзэгдэл юм. Хүний тооцсон төлөвлөсөнөөс гадна үер, газар хөдлөлт зэрэг байгалийн эрхшээлт олон гамшигт зарим улс орон тэдгээрийн соёлын өв өртөж байгааг бид мэднэ.

Музейд хадгалагдаж байгаа дурсгалт зүйлүүдийг он цагийн элэгдэл хуучралтаас сэргийлж хэвийн байлгах, мэргэшсэн ажилтнууд зөв аргачлан хадгалах, гэнэтийн халдлагаас байнга урьдчилан хамгаалах нь музей бүрийн эн тэргүүний зорилт байдаг.

Музейн бодлого нь тодорхой, боловсронгуй удирдлага зохион байгуулалттай, ажиллагсад өндөр мэдлэг, ур чадвар туршлагатай, соёлын өвийг хайрлах зөв сэтгэлтэй, барилга байгууламж, техник хэрэгслээр бүрэн хангагдсан нөхцөлд орчны аюулгүй байдал бүрдэнэ.

Музейн байнгын сэдэв болсон аюулгүй байдал нь музейн бүх ажилтнуудын санааг түгшээсэн зүйл юм. Сан хөмрөгийн хадгалалт хэвийн байснаар үзүүлэг,

үзэсгэлэн, судалгаа, танин мэдэхүйн зэрэг олон ажлуудыг музейгээс явуулж чадна. Музейн барилгууд зориулалтын бус, засвар үйлчилгээ тогтмол хийгддэггүйгээс цахилгаан сүлжээний болон техник хэрэгслийн холболт буруу, хуучирсан байх нь их. Ийм зүйлүүдэд нүд дасаж шатсан харласан эсвэл давхарласан утаснууд эсвэл далдалж хаасан цахилгаан эх үүсвэрийн хайрцаг үзэгддэг. Музейн үйл ажиллагааны стандартад цахилгаан сүлжээнд мэргэжлийн байгууллагаар үзлэг дүгнэлт хийлгэх гэж заагдсан боловч олдсон төсвөөрөө ил үзэгдэх хана хаалгаа будаж аргацааж байна.

Бид музей галд өртөх нь ямар хялбар болохын хатуу санамж дохиог амссан. 2008 оны долоодугаар сарын нэгэнд болсон үймээний үеэр хүмүүс Соёлын төв өргөөний байр луу дайран орж, соёл урлагийн байгууллагууд нилээд өртсөн. Музейнүүдээс алдсан эвдэрсэн үзмэрийн талаар заримыг дурдвал;

Соёлын өвийн төвөөс:

- Шатсан нэг ханын зураг, чулуун хөшөөний гурван хэв, хуулбар
- Нурам болж шатсан дөрвөн ажлын багаж зэвсэг, эд зүйлс
- Дахин ашиглах боломжгүй

Уран зургийн галерейн галд өртсөн уран зургийн сан хөмрөг

болсон тоног төхөөрөмж гурав /чулуу өргөгч, сейф/

- Алдагдсан төхөөрөмж, техник хэрэгсэл 13 /зургийн аппарат, микро томруулагч, компьютер, телевизор, өнгөт хэвлэгч гм/

Уран зургийн галерейгээс:

- Алдагдсан дөрвөн сийлбэр /мод, чулуу, яс/

- Эвдэрч хэмхэрсэн 36 сийлбэр,

- Урагдаж, түлэгдэж шатсан 10 уран зураг,

- Гал түмрийн улмаас хөө тортог болсон 926 уран зураг, 250 баримал бүтээл.

Монголын Театрын музейгээс:

- Алдагдсан долоон үзмэр. Нэрт уран бүтээлчдийн эд зүйл.

Эвдэрч алдагдсан эд

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Монголын театрын музей
үймээний маргааш

Галеретай залгаа хана

хөрөнгийг

тоочсонгүй, компьютер, CD тоглуулагч, хаалга, шилэн хорго зэргийг нэгтгэвэл олон тоо гарна.

Энэ орой Соёлын төв өргөөнд байрладаг гурван музейн захирлууд хоорондоо утсаар: - одоо яаж байна, энд шатааж байна, хүмүүс танхимуудаар ороод ирлээ, жижүүрээ хаана нь зогсоох, одоо яах вэ, гадаа байх нь зөв үү, дотор үлдэх үү, галынхан ирж байна уу, яам тамгынхан хаана байгаа бол, одоо яавал дээр вэ гэж ярилцаж байлаа. Музей улсын онцгой объект гэж зарлаад байдаг тэр онцгой юм юу ч байсангүй. Бодвол дээд түвшинд хоорондоо холбогдож байсан л байх. Онцгойхны баг ирж гал түймрийг унтрааж азаар өдий

хэмжээнд зогссон. Түүнээс хоёр жил хагас боллоо. Эвдэрсэн шилэн хорго, хаалга зэргээ музейнхэн өөрсдөө засаж битүүлсэн. Алдагдсан үзмэрүүд сураггүй хэвээр, хэргийг шийдээгүй хайж байгаа гэж хариу өгдөг. Харин Уран зургийн галерейн зарим уран зургуудыг сэргээх ажлууд хийгдэж байна. Бусад байдал яг хэвээр. 2009 оны тавдугаар сард Уран зургийн галерейн сан

хөмрөгт цахилгааны сүлжээнээс гал дахин гарч уран зургууд хэдэн зуугаараа сүйдсэн. Энэнээс илүү дохио сургамж гэж юу байх билээ.

Хоёр жилийн дотор энд намуудын шинэ барилгууд сүндэрлэсээр, харин галерейн шатсан барилга хөөрхийлэлтэй хэвээр үлдлээ.

Энэ ослоос сургамж авч соёлын өвийг хадгалж байгаа музейнүүдийг галын ослоос онцгойлон хамгаалах цогц хөтөлбөр хэрэгжүүлмээр байна.

Хөтөлбөрт дараах арга

хэмжээг тусгах. Үүнд:

- Зориулалтын байр,

Соёлын төв өргөөний шатсан барилгын хэсэг

төхөөрөмж, галаас сэргийлэх хэрэгслээр хангах

- Галаас сэргийлэх ба галын үед ажиллах төлөвлөгөө боловсруулах

- Гал гарсан нөхцөлд хэн ямар үүрэг хүлээх талаар тодорхой болгох

- Онцгой байдлын газартай холбоотой ажиллаж мэргэжлийн зөвлөмж байнга авах

- Сан хөмрөгийг хамгаалах төсөв зардлыг тооцох

- Галын ослоос урьдчилан сэргийлэх улсын үзлэг явуулах

Б.Алтансүх

Соёлын өвийн төвийн програмист

Соёлын өвийн төв нь анх 2007 онд түүх, соёлын хөдлөх дурсгалын бүртгэлийн RCH 1.0 програмыг "Сайбер Андромеда" ХХК-тай хамтран зохиож улс, аймгийн музей, үндэсний номын сан, археологи, палаеонтологийн хүрээлэн зэрэг нийт 36 байгууллагад суурилуулан өнөөдрийг хүртэл ашигласаар ирлээ. Өнгөрсөн 3 жилийн хугацаанд Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтнүүд болоод музейн ажилтнууд бүртгэлийн програм дээр ажиллах нилээд туршлага хуримтлуулсан төдийгүй дижитал мэдээллийн санг бүрдүүлэхийн ач холбогдлыг сайтар ойлгож

СОЁЛЫН ӨВИЙН БҮРТГЭЛИЙН RCH 2.0 ПРОГРАМ ДЭЭР АЖИЛЛАХ ЗААВАР

идэвхи санаачлагатай ажилласныг дурьдахад таатай байна. Энэ ажлын үр дүнд бид 2010 оны 12-р сарын 04-ний байдлаар 23 459 дэс дугаар бүхий үзмэрийн мэдээллийг зураг болон текст хэлбэрээр нэгтгэн дижитал хэлбэрт оруулаад байна.

Бид өнгөрсөн хугацаанд хуримтлуулсан туршлага болоод харилцагч 36 байгууллагаас авсан саналт хүсэлтийг нэгтгэн боловсруулж бүртгэлийн програмын шинэ хувилбар болох

RCH 2.0-ийг 2009 оны 10 сард ашиглалтанд оруулж ашиглаж эхлээд байна. Програмын шинэ хувилбарт технологийн болон ажиллах зарчмын нилээд өөрчлөлтүүд орсон. Шинэ програмын гол давуу тал нь СӨУНБМС (Соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан)-нд бүртгэл дамжуулах процессыг илүү хурдан, нууцлал сайтай, СӨУНБМС-нд хадгалагдаж байгаа дижитал мэдээллийн хадгалалт

хамгаалалт илүү боловсронгуй, найдвартай бөгөөд бусад системүүдтэй уялдаж ажиллах тухайлбал хил гааль, цагдаагийн тусгай ажилтнуудтай түргэн шуурхай мэдээлэл солилцох үйл ажиллагааны үндэс суурийг нь тавьж өгсөнд оршино.

Шинэ програм дээр ажиллах тухай хичээлийг www.monheritage.mn <<http://www.monheritage.mn>> веб сайтаар цуврал болгон нийтлэх болно.

RCH 2.0 хувилбарын зарим давуу талууд

- Нэг үзмэр давхардаж бүртгэгдэхгүй
- Нэг ажилтны бүртгэсэн

бүртгэлийг бусад ажилтан зөвхөн үзэж болно. Харин засварлаж, устгаж болохгүй.

- Музейгээс СӨУНБМС-нд дамжуулсан болон хүлээн авсан бүртгэлийн тоо зөрөхгүй.

- Бүртгэл дамжуулах процесс бүрэн автомат болсон.

- Дамжуулалтын хурд, нууцлал сайжирсан.

- Иж бүрдлийн тоог тооцох боломжтой болсон.

- Он цагийн сонголт илүү дэлгэрэнгүй болсон.

- Програм интернэтээс сайжруулалтаа (update) хийдэг болсон.

- Хүссэн загвараар бүртгэл, тайлан хэвлэх боломжтой болсон.

“Дурсгалууд” цэстэй ажиллах

Бүртгэсэн бүртгэлүүд дээр хайлт, бүлэглэлт хийх, тоо баримт, статистик мэдээлэл гаргаж авахын тулд “Дурсгалууд” командыг ашиглана.

Жишээлбэл:

- Танай музейд нийт хэдэн бүртгэл бүртгэгдсэн байгаа. Үүнээс хэд нь ерөнхий бүртгэлд, хэд нь судалгааны сан хөмрөгийн бүртгэлд, хэд нь сургалт, судалгааны сан хөмрөгийн бүртгэлд, хэд нь үндсэн сан хөмрөгийн төрөлжсөн бүртгэлд байгаа

- Нийт бүртгэгдсэн үзмэрийн хэдэн хувь нь хосгүй үнэт болон бусад зэрэглэлд байгаа

- Тухайн үзмэрийг нэр, хувийн дугаар, он цаг, төрөл зүйл, зэрэглэл гэх мэт бүхий л утгаар хайлт хийж олох

- Бүртгэсэн хугацаагаар хайлт хийж тухайн хугацаанд хичнээн бүртгэл бүртгэснийг харах

- Хэрэглэгчээр бүлэглэлт хийж тухайн хэрэглэгч хэдэн ширхэг бүртгэл хийснийг харах ... гэх мэт хүссэн статистик тоо баримтыг хайлт болон бүлэглэлт хийж харах боломжтой.

Жишээ1. Нийт хэдэн бүртгэл бүртгэснийг харах

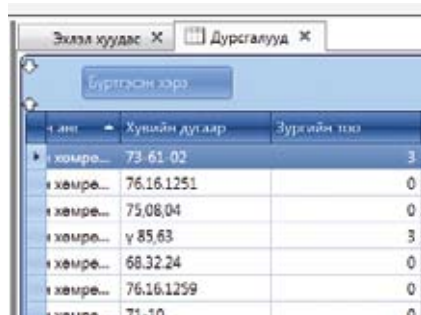
Бүртгэлийн програмын “Дурсгалууд” командыг сонгоод Зураг 1-д үзүүлсний дагуу гарч ирэх цонхны хамгийн доор байрлах багана дээр хулганы баруун товчийг дарж гарч ирэх цэснээс “Нийт” командыг сонгоно.

Жишээ2. Хэрэглэгч тус бүр нийт хэдэн бүртгэл бүртгэснийг харах

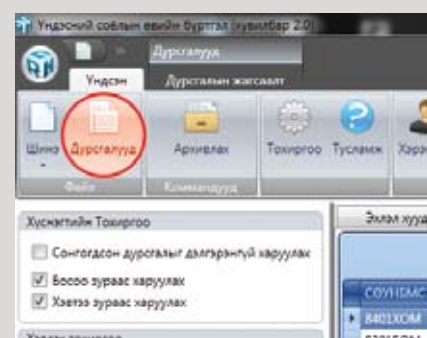
1. “Дурсгалууд” командыг сонгоод Зураг 2-д үзүүлсний дагуу “Бүртгэсэн хэрэглэгч” баганыг “Бүлэглэлт хийх” хэсэг рүү хулганаар чирж аваачна.

2. Зураг 3-д үзүүлсний дагуу бүлэглэх хэсэгт аваачсан “Бүртгэсэн хэрэглэгч” багана дээр хулганы баруун товчоо дарж гарч ирэх цэснээс “Group Summary Editor” командыг сонгоно.

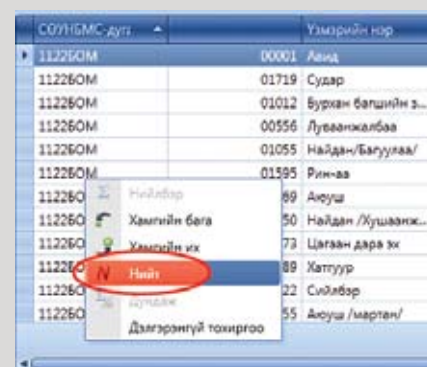
3. Гарч ирэх цонхноос “Нийт” командыг сонгоно.

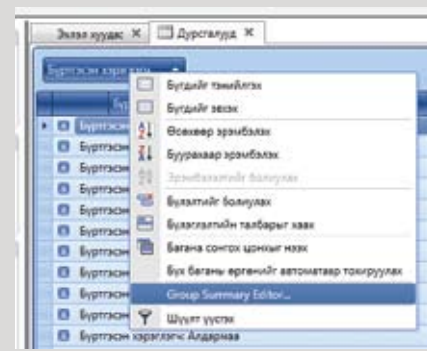
Зураг 2

“Дурсгалууд” команда

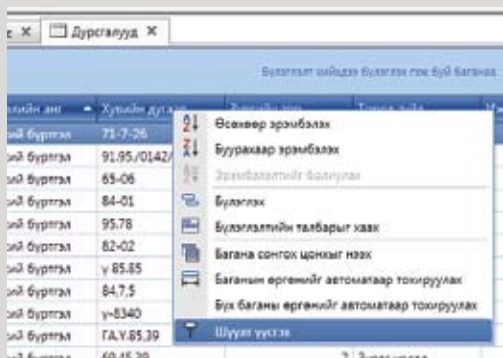

Зураг 1

Зураг 3

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

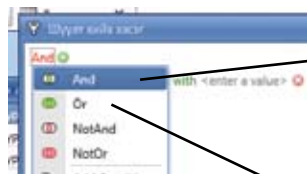

Зураг 4

“Шүүлт хийх” команда

Шүүлт хийхийг хүссэн багана дээр хулганы баруун товчийг дарж гарч ирэх цэснээс “Шүүлт үүсгэх” командыг сонгоно. (Зураг 4)

Түгээмэл хэрэглэгдэх зарим командуудын монгол тайлбар

“Ба” холбоос

Жишээ нь: Хувийн дугаар “51-26” тай тэнцүү **ба** Бүртгэсэн хэрэглэгч нь “Болд” байх шүүлт үүсгэхэд хэрэглэнэ.

“Эсвэл” холбоос

Жишээ нь: Дурсгалын нэр нь “Дара эх” **эсвэл** “Дарь эх”-тэй адил байх шүүлт үүсгэхэд хэрэглэнэ.

“Тэнцүү” нөхцөл

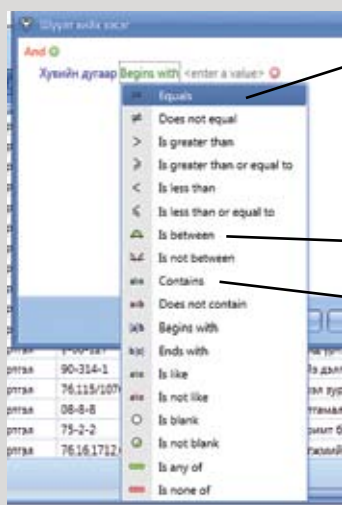
Жишээ нь: Бүртгэлийн ангилал “Ерөнхий бүртгэл”-тэй **тэнцүү** байх шүүлт үүсгэхэд хэрэглэнэ.

“Хооронд” нөхцөл

Жишээ нь: “2010.01.15”-аас “2010.06.10”-ны **хооронд** нийт хэдэн бүртгэл бүртгэснийг харах шүүлт үүсгэхэд хэрэглэнэ.

“Агуулсан” нөхцөл

Жишээ нь: Материал талбар нь төмөр гэдэг үгийг **агуулсан** байх шүүлт үүсгэхэд хэрэглэнэ.

Монголын ард түмэн олон зууны турш мал маллаж нүүдэллэн амьдрахдаа адууг машид эрхэмлэн, туг сүлдэндээ дээдэлж, дуу хөгжимдөө мөнхлөж ирсэн түүхтэй. Энэ хүндэтгэлийн нэгэн илрэл нь морин хуур хөгжим юм. Морин хуур гэдэг морин толгойтой хуур гэсэн утгатай. Хос чавхдастай. Чавхдас ба нумын аль алиныг морины сүүлний хялгасаар хийдгээрээ онцлог.

Морин хуурын гарал нэн эртнээс улбаатай юм. Мээ 3 дугаар зууны үед Монгол нутагт оршиж байсан Хүннү, МЭӨ 1 зуунд оршин тогтнож байсан Дунху нар Хүн-хуур /Кун-хэу/ буюу Хүннүгийн хуур хэрэглэж байсан тухай Тан

улсын сурвалжид тэмдэглэсэн байдаг. Тэрчлэн 13, 14 дүгээр зууны, Монголын эзэнт гүрний үед хамаарах аман ба бичгийн дурсгалууд, 1253-1255 онд Монгол орноор аяласан францын элч Гильом Рубруккийн аяны тэмдэглэлд хуур хийгээд хуурчийн тухай өгүүлсэн зүйл цөөнгүй үлджээ.

Морин хуур анх гарсан тухай эртний нэгэн домогт: “Урьд нэг хүн алс холын замд явж байгаад хайртай хүлэг морио үхүүлэн уй гашуунд автагдаж, морио сахин байтал хүчтэй салхинд үлээгдсэн морины дэл, сүүл исгэрэн дуугарч

байхыг ажиглан санаа авч модоор мориныхоо толгойг сийлэн, цавины нимгэн арьснаас авч ширлээд, сүүлний хялгаснаас авч хөвчлөн татаад хөрөөдөн дуугаргаж, хүлэг сайн мориныхоо янцгаах чимээ, алхаа гишгээ, арилжаа хатирааг дүрслэн харуулсан сэтгэлгээ тайтгаруулж, тэр үеэс морин хуур үүссэн” гэж үгүүлдэг.

Морин хуурын өвөг нь “Шанаган хуур” юм. Малчин монголчууд айргийнхаа модон утгуурт чавхдас татаж хөгжим болгон хэрэглэсэн хуур хөгжим үүсчээ. Хуурыг эрт үеэс хун хуур,

С.Юндэнбат

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

МОРИН ХУУР

матар хуур, луу хуур, арслан хуур гэх зэргээр толгойд нь сийлсэн дүрсээр нэрлэж иржээ. Баруун монголд морин хуурыг эжил гэдэг. Эжил нь морин толгойтой биш гилбэр, чандмань толгойтой. Морин хуурын нэн эртний төрөл нь Цуух хуур буюу давсган хуур юм. Энэ хуур ганцхан чавхдастай. Эрт баларын гэж болох энгийн төсөр хийцтэй. Царыг үхрийн давсагны хальс эсвэл шинээр тугалласан үнээний эхэсийн хальсаар бүрж хийдэг. Цуух хуур нь эртний ойн иргэдийн дунд хэрэглэгдэж байгаад эдүгээ мартагдахад хүрсэн зэмсэг юм.

Морин хуур нь монгол угсаатны соёл, зан заншлын уламжлалыг олон талаар агуулж буй хөгжмийн зэмсэг бөгөөд баяр наадам, хурим найр, ёслол хүндэтгэл, мал аж ахуйн холбогдолтой олон зан үйлд морин хуур хөгжмөөр ая эгшиг өргөдөг уламжлалтай. Тэгээд ч айл болгон морин хууртай байхыг чухалчилдаг, гэрийнхээ хойморт хамгийн хүндтэй байранд залдаг, айлд орсон гадна дотнын хэн ч болов хуурдаж, эс чаддаг нь заавал хууранд гар хүрдэг заншилтай байв. Хаврын улирал Монголчуудын уламжлалт цагаан сарын баяраар эхлэх бөгөөд энэ баяраар хүмүүс өөр хоорондоо золгон ёслол, айл өрх бүр жилдээ сайн явах, өвчин зовлон, хэрүүл тэмцэлгүй байхын бэлэгдэл болгон “Гэрийн жавар үргээж” морин хуураар ая өргөдөг заншилтай. Энэ уламжлал төрийн ёслолд тусгалаа олж, Монгол улсын Ерөнхийлөгчийн зарлигийн дагуу жил бүрийн цагаан сараар Монгол улсын сүр хүч, айл өрх бүрийн түвшин жаргал, хүн бүрийн цог хийморийг бэлэгдэн Төрийн ёслолын өргөөнд “Төрийн их хан хуур”-ын сүлд аялгууг эгшиглүүлж, морин хуурын хүндэтгэлийн тоглолтыг орон даяар телевиз, радиоогоор нэвтрүүлдэг болов.

Тэрчлэн хаврын адаг сар, зуны эхэн сард мал төллөх, сүү саалийн улирал эхлэхтэй холбогдон малд төл авахуулах, гүү барих, гүүний үрс гаргах зан үйлд нутгийн сайн хуурчийг залж морин хуураар ая эгшиг өргөдөг. Ботго нь эндсэн ингэнд өөр ботго авахуулахдаа

хуурын эгшгийн уяруулах увидасыг ашигладаг сонирхолтой заншил говь нутгийнханы дунд байдаг. Оросын яруу найрагч Сергей Есенин энэ тухай “Хуурын эгшигээр тэмээ уйлуулж болно гэж монголчуудын хэлдэг талаар бус” гэж нэгэнтээ шүлэглэн бичсэн нь буй. Зун, намрын улирал монголчуудын айраг найрын цаг бөгөөд дуу, хөгжмийн хамгийн таатай улирал юм. энэ улиралд монголчуудын эрийн гурван наадам (хурдан морь уралдах, сур харвах, бөх барилдах), хурим, найраа хийж баясан цэнгэлдэнэ. Эдгээр ёслолд хүндэтгэл бэлэгдлийн гол утгыг морин хуур, уртын дуугаар илэрхийлдэг бөгөөд найр, наадам эхлэхээс төгсөх хүртэл эрт үеэс хэвшиж тогтсон ёс жаяг, дарааллын дагуу уртын дуу, хуурын эгшгээр ая өргөдөг уламжлалтай.

Моринхуурболмонголчуудын уламжлалт хөгжмийн сэтгэлгээний онцлогийг хамгийн тод илэрхийлсэн хөгжмийн зэмсэг юм. Монголын олон ястны дунд хуурдахад тусгайлан зориулсан “татлага” гэдэг уламжлалт аязууд байдаг.

Төв Халхад “Жонон хар морины явдал” хэмээх хуурын аяз нутаг нутгийн онцлог ялгаатайтайгаар түгээмэл тархсан байдаг бөгөөд говийн бүсэд “Хуурын магнай”, “Уулган шар атны явдал”, “Өрөөлт халтар морь”, “Аргалын хурга”, “Дааган нэмнээ”, “Шөргийн шар ат” гэх мэт холбогдох домог, түүх бүхий онцлог татлагууд буй.

Дарьгангын хуурчид “Зээний аяз”, “Могой хээр” (морь), “Ширүүн хар” (морь), Нүцгэн цавьдар” (морь), “Харцага зээрд” (морь), “Хөх нуурын тогоруу” зэрэг татлагууд хуурддаг.

Харин баруун монголд икэлийн татлага ба бии биелгээний татлагахэмээхөөрөөрзориулалттай аязууд буй. Биелгээний ая аялгуу нь тогтсон нэр устай, биелэх хөдөлгөөнд тохирсон аялгуу байдаг бол икэлийн татлага нь ямар нэгэн домогт ая аялгуу, мал амьтны үйл хөдлөл, алхаа гишгээ, тэдгээрийг төсөөлж дуурайх, уул усны чимээ, мал амьтны дуу, шуугиан, бугын урам, бухын урам, хургаа голсон хонь, ишгээ голсон ямаа, ботгоо

голсон ингийг аргадах ая, “Сариг цагаан ингэ”, “Жороо морины явдал”, “Балчин хээрийн домог”, “Эйвийн голын усан”, “Дөрвөн Ойрадын уриа”, “Өрөөлт шарга морь”, “Бээжин шар ат”, “Үен улаан цар” г.м баялаг олон төрөл байдаг.

Морин хуур нь эдгээр уламжлалт татлагуудаас гадна ардын уртын дууг дагнан тоглох, уртын дуучинтай хамсран тоглох хөгжмийн гол зэмсэг юм. Монголын угсаатны хөгжмийн нэрт судлаач Жамцын Бадраа агсан “Уртын дуу, морин хуур бол монгол ардын хөгжмийн алтан жигүүрийн хоёр даль юм” хэмээн дүгнэн хэлсэн нь буй.

Хуур, икэл нь уртын дуу, бии биелгээнээс гадна үлгэр, тууль, ерөөл, магтаал зэрэг ардын аман билигийн олон төрлүүдтэй ая хамсарч, тэдгээрийн салшгүй нэг махбод (элемент) нь болж байдаг учраас монгол ардын уламжлалт урлаг хэмээх саглагар их модны салаа мөчир бүр нь морин хуур хөгжимтэй иш үндэс нэгтэй гэж болно.

Монголчууд морин хуурыг бүтээж, түүний тоглох арга барилыг үндэсний уламжлалт урлагийн сонгодог төрөл болтол хөгжүүлж чадсан нь хүн төрөлхтний соёлын өв санд монгол угсаатны оруулсан хувь нэмэр мөн гэдгийг үнэлж 2003 онд ЮНЕСКО Монголын уламжлалт морин хуурын урлагийг “Хүн төрөлхтний аман болон утга соёлын шилдэг дээж”-ээр тунхагласан билээ.

Орчин үед морин хуурт зориулсан хөгжмийн зохиолчдын бүтээлүүд олноор зохиогдож, мэргэжлийн хуурчдын тоо өсч байна. 1992 онд морин хуурын бие даасан чуулга байгуулагдаж, уран чадварлаг тоглолтоороо гадаад, дотоодын сонсогчдын сайшаал талархалыг хүлээх болов. Морин хуураар хөгжимдөж сурах, судлах хүсэлтэй гадаадын иргэдийн тоо нэмэгдэж байна. Морин хуур нь ийнхүү Монгол орныг гадаад ертөнцөд таниулах нэрийн нэгэн хуудас болж, улс түмний найрамдал, нөхөрлөлийн үйлст хувь нэмрээ оруулж байна.

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

О.Доржготов

Урлаг судлаач

Үржингийн Ядамсүрэн (1905-1986)
Монгол улсын төрийн шагналт, ардын зураач
"Өвгөн хуурч" 1958 он, 80х60 см, гуашь цаас
Монголын Уран Зургийн Галерей

"Өвгөн хуурч"... Энэхүү бүтээлийг Монголчууд төдийгүй гадаадын зарим хүмүүс ч хараад таньдаг мэддэг. Гэвч чухамдаа хэн гэж зураач, хэдийд, хэрхэн зурсан, ямархан тайлал, учигтайг төдий л сайн мэддэггүй. Өнөөгөөс 51 жилийн тэртээ Монгол улсын Төрийн шагналт, Ардын зураач, Урлагийн гавьяат зүтгэлтэн Үржингийн Ядамсүрэн гуай алдарт "Өвгөн хуурч"-аа бүтээжээ.

Энэ бол 1958 он байлаа. Монгол орон социалист нийгмийн бүтээн байгуулалтын ид хавыг үзүүлэн, хөгжлийн өөд давшилж байв. Нийгэм журмын амьдрал, үйлдвэржилт, хотжилт, боловсон ёс, соёл урлаг, эрүүл ахуй гээд нийгмийн бүхий л салбарт үсрэнгүй хөгжил, дэвшил гарч, Монгол, Зөвлөлтийн ах дүүгийн ганбат найрамдал улам бэхжиж байв. Урьдын нийгмийн балар харанхуй, буурангуй, бүдүүлэг байдлаас "Ах" дүүгийн өгөөмөр тусламж, дэмжлэгээр салж, Шинэ "соёлт" Монгол улсыг байгуулж байв. Хуучин цагийн шарын шашны сүм

ХУУРЫН ТАТЛАГА ЮУ ӨГҮҮЛНЭ ВЭ?

хийдүүд, бурхан тахил, эд өлгийн зүйлс газрын хөрснөөс арчигдаж, ардын зан заншил, язгуур урлаг, Монгол зураг, ардын хөгжим, морин хуур, үндэсний хувцас, эдлэл хэрэглэлийн баялаг өв, уламжлал шоовдорлогдон орхигдож байлаа.

Гэсэн хэдий ч 1950-иад оны үед ардын хувьсгалаас хойш орхигдуулаад байсан үндэсний уламжлалт дүрслэх урлаг, Монгол зургийг сэргээн хөгжүүлэхээр тухайн үеийн Зураг урлалын газрын (одоогийн Монголын Урчуудын Эвлэл) дарга асан Додийн Чойдог, зураач Үржингийн Ядамсүрэн, Долгорын Манибадар, Адьагийн Сэнгэцохио, Дуламжавын Дамдинсүрэн, Цэрэндоржийн Минжүүр нарын уран бүтээлчид идэвхийлэн оролцож, олон тооны бүтээл туурвиж эхэлсэн түүхтэй.

Энэ өгүүллийг бичихийн урьд миний бие их зураач маань чухам ямархан хүмүүн байсныг танин мэдэх үүднээс түүний зээ охин зураач Ядамсүрэнгийн Булгантай уулзаж, өвөг эцгийнх нь амьдрал, уран бүтээлийн талаар бэсрэгхэн хөөрөлдөв.

Зураач Я.Булган өдгөө өвөг эцэг Ү.Ядамсүрэнгийн нэрэмжит дүрслэх урлагийн "Анима" сургуулийн захирал, багшаар

ажиллаж, соёлын үрийг тарьсаар явна. Тэрбээр өвөөгийнхөө тухай дурдахдаа "Өвөө маань үндэсний гэсэн бүхнээ чин сэтгэлээрээ хайрлан хүндлэж, хадгалан хамгаалах, соёлын өв уламжлалаа хойч үедээ өвлүүлэхийн төлөө тууштай тэмцэгч нэгэн байсан" юм. Өвөө "Би гаднаа намын гишүүн боловч, дотроо бол лам хүн юм шүү дээ" гэдэг байв. Нийгмийн үзэл сурталын зэвсэг болсон "уран бүтээл" хийхийг үүрэгддэг асан тэр цагийн жамыг дагаж, Социалист реалист чиг хандлагатай бүтээл туурвихийн зэрэгцээ мартагдаж байсан Монгол зургаа сэргээн, орчин цагийн сэдэвтэй болгон туурвиж байлаа.

Мөн ад шоо болж байсан хуучны эдлэл хэрэглэл, хувцас, малгай, гутал, гар урлалын бүтээл, бурхан тахилын эд өлгийн зүйлсийг хүүхдүүдийнхээ боорцогноос хэмнэн байж, соёлын өв талаас цуглуулж хадгалдаг байсан. Хожим нь түүнийгээ арвижуулж, музейд өгнөхэмээдэг байлаа. (Харамсалтай нь түүний цуглуулгаас нилээд нь 2002 онд хулгайд алдагджээ. О.Д) Өвөө өөрөө ч үндэсний хувцасыг зөв намбатай сайхан эдлэж, явдаг байсан. Заримдаа дүү Сарнайг орос сургуульд хүргэж, авахдаа сампин оройтой булган малгай, торгон дээлээ өмсөж, угалзтай монгол гутлаа жийн, бүсэндээ мөнгөн тоногтой хэт хутга, шахиураа зүүгээд гарахад бид нар өмнөөс ичиж, ингэж явахыг нь болиулах гэдэг байснаа өдгөө санахад үндэсний гэсэн болгоноо үгүйсгэж, ичдэг байсандаа харамсах юм...

Өвөө маань гэртээ сүмбэртэй монгол ор, бүрэн тоногтой эмээл төхөөрч тавиад, цуглуулж байсан бурхан тахил, хонх дамраа шилэн хорго бүхий гүнгэрвээ өөрөө урлаж дотор нь хийгээд орой бүр зул, хүж асаан, хүүхэд биднийг цуглуулан үлгэр, туульс уншиж өгдөг байлаа. Энэ нь хүүхэд бидэнд гайхамшигтай үлгэрийн орон мэт санагддаг

байв... Эмээ Я.Люна маань өвөөг маш их хүндэлдэг, хар бор ажилд огт гар хүргүүлдэггүй, зөвхөн урлан бүтээх ажилдаа анхаар гэдэг байв. Тэр хоёр хамтарч олон тооны торгон зураг, зээгт наамал урласан нь өдгөө галерейн санд хадгалагдаж байна.

Өвөө надад “Монгол хүн бол тэнгэрлиг заяатай, хийморьлог ард түмэн юм шүү. Бид бол үүх түүх, өв соёл, эд баялагаар асар баян ард түмэн шүү. Монголчууд шиг жирийн малчин ард нь мөнгөн аяганд цай ундаан зооглож, мөнгөн тоногтой хэт хутга барьж, эрдэнийн чулуун хөөргөөр тамхилж, эхнэр хүүхнүүд нь алт, мөнгө, шүрээр урласан гоёл, зүүсгэл хэрэглэдэг ард түмэн өөр хаана байна. Гадаад улсад бол жирийн ард биш зөвхөн ихэс дээдэс, баячууд нь л үнэт эдлэл хэрэглэдэг. Бид хуучин нийгмээ буурангуй, бүдүүлэг, үгүйгээгүй ядуу ардууд байсан гэж ярьдаг буруу. Монголчууд хэзээ ч ядуу байгаагүй, ахуйн болон оюуны аль аль талаасаа баялаг орон юм шүү... Монголоо мартаж, Монголоо алдаж болохгүй...” хэмээн их захидаг байсан гэж Я.Булган өвөөгөө дурсан өгүүлж байна. Мөн тэрбээр “Өвгөн хуурч” бүтээлийг одоо харахаар өвөө маань өөрөө хуурчийн дүрд хувилан бидний мартсаныг сануулж, гайхамшигтай үүх түүхтэй, алтаар ч арилжамгүй өв соёлтой ард түмэн юм гэдгийг хуурын аялгуугаар ухааруулан намуун зөөлнөөр өгүүлэх шиг санагддаг” хэмээв.

“Өвгөн хуурч”-ийг анх бүтээсэн тухайд дурдахад 1950-иад оны үед Их эрдэмтэн, соён гэгээрүүлэгч Бямбын Ренчин гуай нэгэн хуурч, ерөөлч хүмүүний дүр бүтээхийг Ү.Ядамсүрэнд зөвлөсөн гэдэг бөгөөд зураач энэ үед Монголын Урчуудын Эвлэлийн Хорооны Ардын гар урлалын тасгийн даргаар ажиллаж байв. 1956 онд тэрээр “Монголын Ардын Гар Урлал” хэмээх цомгоо эмхэтгэн хэвлүүлсэн агаад энэ нь “Өвгөн хуурч”-ийг бүтээхэд нь түлхэц болжээ. Энэхүү цомог өдгөө үнэлж баршгүй соёлын өв болон хадгалагдаж байна.

Ү.Ядамсүрэн зураач 1958 оны зун Гандангийн Дашчоймбол

дацанд хувраг байсан Цэрэннадмид гэж хүнийг натурт суулган “Өвгөн хуурч”-ийн дүрийг бүтээсэн ажээ. Энэ тухай түүхийн ухааны доктор А.Баярмагнай гуай “Манай аав Дууч хэмээх Адьяатай хамт Гандангийн Дашчоймбол дацанд суудаг байсан их цагаан сахалтай Цэрэннадмид гэгч 60 гаруй настай өвгөн 1958 оны зун манайд ирж Пионерийн ордны даргын гарын үсэгтэй бичиг үзүүлж, зураач Ядамсүрэн хуурч өвгөний дүр бүтээхэд нь сууж зуруулсан” тухайгаа ярьсан гэжээ.

Зураач уг бүтээлээ Монгол зургийн уламжлалт аргаар нимгэн цаасан дээр дэвсгэр өнгө тавьж, түүн дээрээ хар зургаа (рисунка) буулган, цэвэр тод өнгийн шороон будгаар өнгө таглаж, хөнгөн дагнаас уусгалтаар гэрэл, сүүдрийг нь тодруулан гаргажээ. Тухайлбал хуурч өвгөний царай, гарыг дүрслэхдээ үл мэдэг гэрэл, сүүдрийг шингэн будгаар дагнааслан зуржээ. Үүний хойно нарийн бийрийн үзүүрээр дүрс, деталь бүрийг ялган хүрээ зураасаар тодруулан татаж, улмаар нухмал алтаар хээ хуар, чимэглэлүүдийг гүйцээн зурсан байна. Мөн хөнгөнөөс хүнд тонрүү шилжсэн өнгөөр дагнааслан зурдаг хээ хуарыг хуурын цар, олбог хивсэн дээр зуржээ. Түүнчлэн зураач эд материалын мөн чанарыг шууд хараад танигдахаар ялган зурсан бөгөөд булган малгай, дээлийн нударга, хурган дотор, хивс зэргийг маш нарийн тодруулан зурсан нь яг л бодит мэт харагддаг. Өрнө дорнын зураг, урлалын нэгэн гол ялгаа нь Өрнийн уран зургийн дүрслэлийг үзэгч тодорхой зайнаас харж уншдаг бол Дорнын нарийн бийрийн үзүүрээр зурсан зургийг ойрын зайнаас үзэж байж дүрслэлүүдийг тодруулж хардаг. Харин “Өвгөн хуурч”-ийн тухайд бол хол ойр аль ч харааны түвшинээс харсан зургийн өнгө, дүрслэл тод томруун үзэгддэг нь зураачийн өрнө, дорнын уран зургийн арга барилыг хослуулан эзэмшсэнтэй холбоотой биз ээ.

Мөн зургийн зохиомж, дүрслэл, өнгө зохицол, тэнцэтгэл зэрэгт нь илүүдсэн, сул зүйл нэгээхэн ч үл ажиглагдана. Зохиомжийн төвд хар булган нударга бүхий хурган дотортой,

чисжүү эмжээртэй, шар гуулин товчтой, урд зүгээс гаралтай алтан луун хээтэй хондон улаан дээлэн дээр ногоон дурдан бүс ороон, сампин зангидсан улаан оройтой, цэнхэр торгон бүчтэй, ембүү хэлбэртэй, хар булган малгай өмсөж, улаан ширмэл хараатай, ногоон эмжээр, ширмэл угалзтай монгол гутал жийн, нүдэнд дулаахан мишээсэн урт цагаан сахалтай өвгөн хуурч үзэгчдийн зүг ширтэнгээ морин хуураа татан сууж буйгаар дүрсэлжээ. Өвгөний барьсан хуур нь хуучин цагийн уран сүмбэр хийштэй, улаан зогдор бүхий сартай морин толгойн сийлбэртэй бөгөөд ногоон улаан хосолсон царан дээр өлзий, угалз хээ хосолсон чимэглэлтэй агаад хуурны толгойд ороосон хөх хадагны унжсан хоёр үзүүр хуурын аялгуу, татлагын хэмнэлийг сонордуулах мэт уран зөөлөн хөдөлгөөн үүсгэх ажээ.

Хул шаргал өнгийн дэвсгэр бүхий арын ханан дээр алтан өнгөөр үүлэн дунд дүүлэх арслангуудыг бийрийн уран, нарийн хөдөлгөөнөөр татжээ. Хананы баруунтайгаас унжсан ланз хээтэй шар дурдан хөшгийг ногоон торгоор баглаж уясан нь тогтуун, амгалан байдлыг илгэх мэт. Хуурч өвгөн эсгий ширмэл ширдэг зулж, дээр нь ам дөрвөлжин алхан хээн хүрээтэй, угалзтай хүрэн олбог, хивсэн дээр бохирч суусан байх ба дээлийн хормойн дороос хөх торгон өмд, мөнгөн тоногтой хэт хутга нь цухуйж харагдана. Хуурч баруун гарын сурмаг агаад алгуур зөөлөн хөдөлгөөнөөр татлага татаж, зүүн гарын хуруунуудын дунд үе, өндөгний торгон үзүүрээр хуурын хос чавхдасыг цохих ажээ. Өвгөний хоёр гарын ядам хуруунд цэнгийн алтан бөгж гялалзана. Энэ нь зүгээр чимэг, гоёл төдий биш Монголчууд эдийн дээдийг эдлэн, идээний дээдийг хүртэж, алт, мөнгө, эрдэнийн чулуу зэрэг нүнжигтэй, тансаг эдлэлийг өдөр тутамдаа хэрэглэж ирсэн ард түмэн гэдгийг илтгэн харуулж байдаг.

Онцлоход сэргэн мандалтын нэгэн ноён оргил болох Леонардо Да Винчигийн бүтээсэн алдарт “Мона Лиза” буюу Жокондагийн дүрд тодрох мишээл, нууцхан

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

инээмсэглэл Өвгөний хуурчийн дүрд мөн ажиглагддаг. Цэрэндуг буюу цагаан өвгөнийх мэт урт цагаан сахал нь саруул ухаан, уужим сэтгэлийг нь төлөөлсөн амар амгалан, баяр хөөр тодруулсан царай, инээвхийлэн буй нүүр, уруулын хөдөлгөөнийг удаан ажиглах тусам дотроо намуухан ая аялаж, битүүхэн инээмсэглэж буй нь харагддаг. Тэрээр өмнөө суугаа үзэгчдийн зүг баясал хөөр, хайр дүүрэн харцаар тольдонгоо хуурын яруу аялгуугаар сэтгэлийн чанд орших нандин өчил, сургаал бүхнээ дамжуулан хүргэнэ. Үндэсний гэсэн бүхнээ үгүйсгэн "Монголоо алдаж" явсан хөөрхий биднийг уяран, ухаарч юун магад гэмээр өрөвдөн хайрлаж, аргадсан харцаар ширтэн суугаа өвгөн хуурчийг харахад өчнөөн олон жил сараар гэж орхиод, ор тас мартсан сэтгэлийн нандин дурсамж бүхнээ эргэж нэг санах шиг болно. Та нар хар "МОНГОЛ" гэж ийм байдаг юм гэх үгс хаа нэгтэй алсаас сонсогдоно...

Эндээс дүгнэхэд "Өвгөн хуурч" нь XX зууны Монголын дүрслэх урлагийн нэгэн ноён оргил агаад хүүрнэх өгүүлэмж, утга агуулга, билэгдэл, өнгө зохицол, зохиомжийн төгс шийдэлтэй бүтээл төдийгүй ардын урлаг, угсаатны зүй, зан заншил, соёл, үндэсний хөгжим, үндэсний хувцас болон Монгол түмний их түүх, нүүдэлчдийн сэргэн мандалт гээд олон олон чухаг асуудлыг хөндсөн цогц, өргөн утга, агуулга бүхий үнэт өв болсон байна.

Мөн зураач уг бүтээлдээ Чингис хааны дүрийг төлөөлүүлэн зурсан байж болох талаар түүний зээ охин Я.Булган дурдсан агаад өдгөө Говь-Алтай аймгийн музейд хадгалагдаж (1958 онд Говь-алтай аймгийн музей зураач Ү.Ядамсүрэн гуайгаас 4-н бүтээл худалдаж авсны нэг нь энэхүү бүтээл ажээ. О.Д) буй Ү.Ядамсүрэнгийн 1947 онд зурсан "Чингис хаан"-ы хөрөг дүрийг "Өвгөн хуурч"-ийн дүр шингээн зурсан байж болох тухай урлаг судлаач, доктор С.Бадрал (Ил товчоо сонин, 1996 он, №5, С.Бадрал "Өвгөн хуурчийн өлмийд сөгдөхүй" өгүүлэл) дурдсан байдаг. Хэдийгээр зурсан цаг хугацааны

хувьд зөрүүтэй, хоёр өөр хүмүүний дүрийг бүтээсэн гэлээ ч хооронд нь харьцуулан үзэхэд төсөөтэй зурсан нь ажиглагддаг. Тухайлбал нүүрний ерөнхий харьцаа, төрх, хамар, хацрын хэлбэр, сахал, хөмсөг нь адил төсөөтэй байдаг. Чингис хааны дүр эрэмгий дайчин шинжтэй, чанх урагш үзэгч рүү нэвт, шувт харсан байдаг бол Өвгөн хуурч зөөлөн дулаан төрхтэй, харцаа буруулан өмнөө суугаа үзэгчидрүү харан үл ялиг мишээн суугаа байдлаар зурсан байдаг. Сайтар ажиглан үзэхэд нэг хүний хижээл болон ахимаг насны төрхийг зурсан мэт харагдах агаад үзэгч та бүхэн Чингис хааны дүрийн нүдний харцыг зөөлрүүлэн, зовхийг доош буулгаж, нүүрэндээ инээмсэглэл тодруулан урагш мэхэсхийн суугаагаар төсөөлөхөд хуурч өвгөний дүр нүднээ эрхгүй тодрох болно. Энэ нь чухамдаа нэгэн хүмүүний дүрийг хоёр өөр ааш араншин, намба төрхтэйгээр зурсан мэт санагдана.

Эндээс дүгнэхэд зураач Ү.Ядамсүрэн гуай "Өвгөн хуурч"-ийн дүрийг бүтээхдээ тухайн үед зурах нь битгий хэл нэрийг дуудахаас эмээдэг байсан их эзэн Чингис хааны дүрийг төлөөлүүлэн зурсан байхыг үгүйсгэх аргагүй юм... Зураач бээр дотроо чухам юу эсийг тунгаан бүтээлээ туурвисныг тааварлашгүй билээ.

Ү.Ядамсүрэн "Чингис хаан"
1947 он 100x80 см

Ү.Ядамсүрэн "Өвгөн хуурч"
1958 он 80x60 см

"Өвгөн хуурч" бүтээл гадаад, дотоодын урлаг судлаачид, уран зураг сонирхогчдын анхааралд байж, ном сэтгүүлд олонтаа хэвлэгдэж, Монголын нэрийн хуудас болж, хол ойрын хүн зоны сэтгэлд хоногшин үлдсэн бөгөөд 2003 онд Япон улсын Токио, Фукуока, Мияконожо, Коичи, Нийгата хотуудаар Монголын Уран Зургийн Галерей болон Занабазарын нэрэмжит Дүрслэх Урлагийн Музейн хосгүй үнэт үзмэр, бүтээлүүдээс бүрдсэн "Монголын орчин үеийн дүрслэх урлаг-Эртнээс эдүгээ хүртэл" (Modern Paintings of Mongolia: Its Origin up to Today) нэртэй үзэсгэлэнд зохион байгуулагдахад "Өвгөн хуурч" бүтээл тавигдан гадаадын үзэгчдийн анхаарлыг ихэд татаж байлаа.

Өнөөдөр залуус маань гадны гэсэн болгоныг шохоорхон, гадны соёлын нөлөөнд автаж, гадны залуусыг сохроор дууриан, тэдэн шиг биеэ авч явахыг илүүд үзэх болжээ. Гадаадын "савангийн дуурь" гэх олон ангит сериалууд үдэш бүр телевизийн суваг болгоноор нэвтэрч, залуус маань сурах, ажиллах, амьдрах зорилго өвөртлөн гадагш одох нь ихэсчээ. Гэхдээ бид ямар гайхамшигтай үүх түүхтэй, давтагдашгүй өв, соёл уламжлагдсан ард түмэн болохоо мартаж болшгүйг "Өвгөн хуурч" хуурын аялгуу, эгшгээр өгүүлнэм зээ.

Монгол улсын Төрийн шагналт, Ардын зураач, Урлагийн Гавьяат Зүтгэлтэн Үржингийн Ядамсүрэнгийн "Өвгөн хуурч"-ийн талаар дурдсан өгүүлэл маань энд хүрээд өндөрлөх бөгөөд энэхүү бүтээл анхлан бүтээгдсэн цагаасаа хойш Монгол түмний бишрэл, хүндэлтгэлийг татан, сайн сайхны бэлгэдэл, урлагийн хан тэнгэрийн тольт болон үүрд мөнхөрч хойч үеийнхний оюун ухаан, авьяас билгийн онгод хийморийг залан дуудсаар байгаа билээ.

Н.Жамбал

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

ХАШ ЭРДЭНИЙН ЧУЛУУ

Хаш чулууны өнгөлгөө сайхан авдаг, бат бөх, нарийн нандин хээ сийлбэр хийхэд хэдэн мянган жил хэвээр хадгалагддаг зэрэг эрхэм дээд шинж чанарыг ашиглан эрт үеэс эхлэн дэлхийн улс орнууд түүгээр үнэт эд, эдлэлийг хийж ирсэн уламжлалтай. Хаш чулуу нь:

- Өнгө нь ногоон, цагаан, саарал, хар, шар, хүрэн, улаан янз бүр гол төлөв язмагтай

- Зураасны өнгө цагаан

- Хатуулаг нь - 6-6,5 (моссын шатлалаар)

- Нягтрал нь 2,90-3,02

- Хурц өнцөг бүхий хэлтэрхий, эрчилсэн хагаралтай

- Нягт эсгийтэй адил зуурамтгай дотоод бүтэцтэй

- Химийн тогтоц- $\text{Ca}_2(\text{Mg}_1\text{Fe})_5 - [\text{Si}_4\text{O}_{11}]_2(\text{OH})_2$ Янз бүрийн актинолит, кальци, магни, төмрийн силикатуудын хольцтой.

- Нимгэн цуулдасдаа тунгалаг бишээс нэвт гэрэлтэлт хүртэл тунгалагшилтай

- Өнгөний солонгоролтын уусалтын зааг нь 689,509,490,460

- Гэрэл хугалах чадвар нь 1,600-1,627

Байгаль дээр ихэвчлэн пийсүүний хамт үүрлэсэн байдалтай хэсэг бүлгээр болон бөөн цулаар, серпентин буюу могой эрдэс, эвэр хуурмаг, эр жонш, хүхэрт төмөр зэрэгтэй хамт сиенит гэдэг чулуулагт оршино. Хаш маш эртний

гарал үүсэлтэйн улмаас нар, салхи, усны зэрэг нөлөөллөөс болж өгөршсөн эвдрэн, усанд урсаж мөлийсэн байдлаар өөр газарт ирж хуралдан тогтсон нь их байдаг. Нягт чийрэг актинолит, эдэрсэн ширхэгт нарийн бүтэцтэй бөгөөд түүнд диопсид гэдэг эрдсийн мөхлөг оролцсон байдаг.

Хятадын эртний “Кү-ию түпү” гэдэг сударт өөх шиг дун цагаан, усанд буцалгасан туулайн бөөр шиг шав шар, хар маажин шиг тас хар, тахианы залаа шиг час улаан, дал модны навч шиг нов ногоон таван өнгийн хаш байдаг гэж тэмдэглэжээ. Эдгээр таван өнгийн хашаас цагаан, ногоон өнгийнх нь элбэг, хар, улаан өнгийнх ховор гэдэг. Хашийн дотроос сүүн цагаан хашийг хамгийн үнэтэйд тооцох бөгөөд түүнийг дорнод “Янжи-июү” агаад “хонины өөх”, өрнөдөд “свиного сала” буюу “гахайн өөх” гэдэг.

Хятадын хаш нь их төлөв жадеит хэмээх пийсүүтэй төсөөтэй ба жадеит нь натри, хөнгөн цагааны $\text{Na Al Si}_2 \text{O}_6$ силикат бүхий эрдэс юм. Хатуулаг нь 6.5-7. Ногоон цэнхэр, цагаан цэнхэр, алмны өнгөтэй. Хамгийн их үнэлэгддэг нь “империял жад” буюу “хаан пийсүү” болой. Хойт Бирмийн Таумаугийн ойролцоо уг пийсүү ихээр олддог. Мөн хлоромеланит гэдэг хар толбо бүхий гүн ногоон, Жад-альбит гэдэг хар толботой шингэн ногоон пийсүү бий. Хаш чулуу нь 3500-7000 кг хүндийг тэсвэрлэдэг гайхамшигтай бат бөх чулуу¹.

Дэлхий дээр Австрали, Шинэ-Гвиней, Шинэ-Зеланд, Тасмани, Шинэ каледоны арлууд, Бирм, Бразил, Канад, Мексик, Тайвань,

Япон, Орос зэрэг орнуудын нутаг дэвсгэрт илүү тархсан байдаг ба хаш чулууны томоохон уурхай Хятад улсад Яркенд, Хотон (Ий-юү-тян буюу хашийн тэнгэр гэсэн үг) хотын орчимд, Шинэ Зеланд болон Оросын зүүн Сибирь, Сияаны уулсаас эх авсан Онод, Үрэг, Хит голуудын сав газарт бий. Сибирийн хашийн ордыг 1852 онд Оросын инженер Пермикин нээсэн. Дэлхийн хамгийн баялаг уурхай төв Азид Хотон-Туркестаны Гүен уулнаас эх авсан Ий-Юү голын савд буй. Манай Монгол улсын Хөвсгөл аймгийн Шишхэд, Бэлтэс голуудын савд язмагтай ногоон хаш бий. Эртний хүмүүс том хэмжээний хашийг галд улайтган түүн дээрээ ус асгаж хагалаад нимгэн урт хавтгай

з а н а р

чулуугаар,

элс асгасаар

у с а н д

хөрөөдөн

з ү с д э г

байжээ. Мөн

элс, усны

тусламжтай

ө н г ө л ж

н ү х э л д э г

байв.

1911

онд Халх

Монголчууд

М а н ж а а с

туурга тусгаарлан Жавзандарнатын хувилгаан наймдугаар Богдыг хаан ширээнээ залж, алтан цээнэ тамга, улсын хааны тамгыг үйлдүүлэх болоход хуучнаар Түшээт хан аймгийн Зоригт вангийн хошуу одоогийн Төв аймгийн Өндөрширээт сумын харьяат, Зүүн хүрээний вангай аймгийн хар гарт Лувсангомбо гэгч хашаар урласан байдаг.

Одоо Монгол үндэсний зан заншил, эдийн соёлын гайхамшигт уламжлал сэргэж чулууны авьяаслаг урчууд төрөн гарч мэргэшиж байна. Тэдгээрийн дотроос чулуугаар урлах сийлэхдээ гарамгай Чойнзон гэдэг чулуучин саяхан болтол амьдарч байлаа. Төв аймгийн Алтанбулаг сумын харьяат

Хаш чулуун хонх

Ногоон хаш. Байгалийн түүхийн музей

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

¹ Чулуулаг ба төмөрлөгийг хүндийн хүчээр няц дарж туршаад 1см²-д оногдох килограммын хэмжээгээр тэдгээрийн бат бөхийг тогтоодог байна. Жишээлбэл, 1см² талбайд боржин чулуу 1000-2400 кг, ган болд 2800-5600 кг хүндийг тэсвэрлэдэг байна.

сийлбэрч С.Гантөмөр өвөрмөц уран сайхны шийдэлтэй, сайн гүйцэтгэл бүхий чулуун сийлбэр хийх, өнгөлөх зэрэгт онцгой амжилт гаргаж байна. Түүний урласан Монгол Улсын Их Хурлын ногоон хаш тамга нь үүний тод илрэл. Энэхүү тамгыг Хөвсгөл аймгийн нутгаас олдсон язмаг бүхий ногоон хашаар хийж тамганы гэрийг цогцоор нь шийдсэн сайн бүтээл юм. Мөн залуу чулуун сийлбэрч Г.Алтангэрэл, Д.Өлзийсайхан зэрэг урчууд мэргэжилдээ амжилт олж олон сайхан хөөрөг, гаанс, шахуурга зэрэг хэрэглээний эдлэлийг бүтээцгээж байна.

Ашигласан ном зохиол:

1. Андерсон.Б. Определение драгоценных камней. М.,1983
2. Л.Батчулуун. Монгол дархны урлаг. 1, 2-р боть. УБ., 2009
3. Г.Гонгоржав. Монголчуудын чулуун өв соёл. УБ., 2005
4. Д.Дамдинсүрэн. Их хүрээний нэрт урчууд. УБ.,1995
5. О.Намнандорж. Хашчулууны тухай. УБ.,1955
6. Л.Сономцэрэн. Монголчуудын эдийн соёл. УБ.,1989
7. Петров.В. Рассказы о поделочном камне. М.,1982
8. Шуман.В. Драгоценные и поделочные камни. М.,1985

Н.Жавзмаа

Байгалийн түүхийн музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан

Амьтныг өвчихдөө уул амьтны хэмжээ, хадгалах байдлаас шалтгаалан янз бүрээр өвчдөг. Үүнд: битүү, тулам, задгай гэх мэт. Хагас чихмэл байдлаар хадгалах жижиг амьтныг өвчихдөө уул амьтныг гэдрэг харуулан тавьж, хэвлийн голоор хошногын сүвээний яснаас аймхай мөгөөрс хүртэл ярна. Цоройг нэвт зүсэж гэдэс дотрыг гаргаж, арьсыг хямсаа буюу гараар татаж махнаас нь салгаж өвчинө. Ингээд хойд мөчнүүдийн өвдөгний үе хүргээд өвдөгний үеэр мөчийг салгана. Цааш сүүлний уг хүртэл өвчиж хошногны сүвийг эвтэйхэн огтлон салгасны дараа ясан сүүлний угаас зүүн гараараа буюу хямсаагаар чанга барьж, сүүлний шамарсан арьсыг баруун гарын хуруунуудын үзүүрээр барьж шувтран чангаахад сүүлний нугалам (ясан сүүл) сугаран гарна.

Дараа нь арьсыг бөгснөөс толгой тийш өвчиж урд мөчийг шууны үер огтлон салгана. Толгойн арьсыг өвчихдөө чих, нүд, уруул, жавж, хамрын арьсыг огтлохгүйгээр угаар нь нямбай салгаж авна. Өвчиж гүйцээд арьсанд үлдээсэн мөчдийн махыг сайтар цэвэрлээд зөвхөн ясыг нь үлдээнэ. Арьсны өөх мах, шар махыг сайтар халимлаж хусаж

цэвэрлэнэ. Үүний дараа арьсандаа хоолны нунтаг давс түрхэж наргүй газар салхинд хатааж эвхэнэ. Мөн сайн давслан нойтноор нь боож хадгална. (удаан хадгалахгүй нөхцөлд)

Том амьтныг задгай хоньчилж өвчинө. Дөрвөн мөчний дотор талаар ярж өвчүү, хошног хүргээд хэвлийн голоор хошногос эрүү хүртэл ярж өвчинө. Аливаа амьтныг тодорхойлон танихад толгойн яс чухал ач холбогдолтой учраас заавал арьс, чихмэлтэйгээ хамт байна. Чихмэл хийхдээ толгойн ясыг дотор нь хийж болохгүй. Толгойн ясыг хүзүүний үеэр салгаж хэл, тархи, нүд ухархайн өөх, махыг сайн цэвэрлээд хатаана. Жижиг амьтны толгойн ясыг тусгай хайрцаг буюу хуруун шилэнд тодорхой хаягтайгаар, том амьтныхыг эвдэлж хэмхлэхгүйгээр мөн хаягтайгаар зөөлөвчтэй саванд хадгалана. Суурин судалгааны газраа ирсний дараа толгойн ясанд дахин сайтар цэвэрлэгээ хийж цайруулан хадгална. (тусгай

уусмалаар цайруулна).

Махчид, хулганцар, алагдаага, чичүүл, тарвага зэрэг амьтны эрийн чивний ясыг авч цэвэрлэн толгойн ястай хамт хадгална. Зарим жижиг бөгөөд ховор тохиолдох амьтны 70-80 %-ийн спиртэнд эсвэл 5-7 % формалины уусмалд бүтнээр нь хадгална. Уусмалд хийхийн өмнө хэвлийг бага зэрэг ярж дотор нь уусмалаа хийнэ. Бас уусмалаар тарьж болно. Харин хаяг этикеткийг аманд нь хийнэ. Хэрэв удаан хугацаагаар хадгалах болвол уусмалыг жилд нэгээс доошгүй удаа сольж байх, ер нь эхний хийсэн уусмалын ааг хурдан сулардаг тул анх хийсний дараа 5-7 хоноод заавал сольж шинэ уусмалд хийнэ.

Суусраас чоно хүртэл хэмжээний махчин амьтдыг хэрэв чихмэл хийхгүй бол туламлан өвчиж болно. Том амьтдын туурай хумсыг арьсанд нь үлдээхдээ сарвууны хамгийн эцсийн үеэр нугалан үлдээнэ.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Ж.Дашдондог

Монгол Улсын Соёлын гавьяат зүтгэлтэн

ЧУЛУУН ХУУДАСТ НОМООР
ДҮҮРЭН МОНГОЛ

Хүүхэд унших номоор гачигдсанд сэтгэл өвдөж нүүдлийн номын сан аялуулсаар 19 дэх жилийнхээ нүүрийг үзэв, би. Очоогүй аймаг гэж үгүй, ороогүй сүм ч гэж бараг үгүй. Хөдөөгийн хүүхдийн хамгийн сонирхдог нь ном. Чихэр тараавч ном руу л зүтгэнэ.

Харин би өөр төрлийн ном сонирхож явлаа. Хаа сайгүй тааралдах хадны сүг зураг хэмээх чулуун хуудаст ном. Тэр бол балар эртнээс нааш хүн төрөлхтний бүтээгдсэн гайхамшигт зурагт ном билээ. Хэзээ ч үл элэгдэх чулуун хуудаснаас нь өнө эрт үеийнхний аж төрөл, баяр хөөр, зовлон гунигийг шууд л уншиж болно. Өвөг дээдэс маань түүнийг уул хангайдаа тахин шүтэж, ганцыг нь ч сэвтээлгүй бидний үед хүргэж ирэв. Хорвоод ховорхон чулуун хуудаст номыг манай үеийнхэн л сүйтгэж эхлэжээ. Бүр тодруулж хэлбэл кирилл бичиг хэрэглэх болсноос хойших үеийнхэн, ихэнх тохиолдолд устгасан эзнийх нь нэр, он сартайгаа үлдсэн байдаг. Өөрсдийнхээ нэр алдрыг үлдээх гэсэн юм байх даа, тэр тэнэгүүд! Хүн төрөлхтний бүтээсэн соёлын гайхамшигийг шатааж нэрээ үлдээх гэсэн солиотнуудын өрөөсөн дугуй юм даа, тэд!

Баянхонгор аймгийн Баянлиг сумын Их баян уулын бичигт ам тэр чигээрээ балар эртний хүмүүсийн номын сан. Гэтэл тэр гайхамшигт хуудсан дээр “Ундрах, Сосор, Амраа. 1997-3-17” гээд өвөг дээсийн номын санг устган сүйтгэгчдийн нэр, он сартайгаа дурайн үлджээ. Баян-Өлгий аймгийн Цэнгэл сумын Их Танбалын сүг зурган дээр завсар зайгүй хасаг, араб үсэг сийлсэн байв. Чингисийн алтан ургийнхны шүтэж явдаг Халхын Цогт хун тайжийн Дуутийн чулууны бичээсний дэргэд “1998, Д.Б.О” гээд нэрнийхээ эхний үсгийг уйгаржин монгол бичгээр сийлжээ. Ийм гунигт мөр газар сайгүй.

Чулуун зэвсгийн үеийн

хүмүүсийн сууц, оромж дахь маш ховор зургуудчустаж сүйсээр байна. Баянлигийн цагаан агуйн хананы зосон зурган дээр очсон хүн болгон нэрээ бичиж үлдээдэг бололтой. Нөгөө алдарт Хойд цэнхэрийн агуйн ханан дээрхи тэмээн хяруул, арслан заан, лам гөрөөсний зургийг нэгэн жаал химийн тосон балаар тодруулан будаж байхтай тааралдаж болиулсан. Уйдсан хүүхдүүд Манхан сумын төвөөс явган ирж эртний хүмүүсийн сууцанд тоглож, тосон балаар элдэв зураг зурдаг юм билээ. Тэр нандин сайхан өвийг харж хамгаалах эзэн гэж алга.

Бид Увс аймгийн Зүүнхангай сумаар нүүдлийн номын сан аялуулж явахдаа нэгэн их улаан хадан дээрээс балар эртний хүмүүсийн урц овоохойн зосон зураг үзэж маш их сонирхсон билээ. Гэтэл тэнд ямарч хамгаалалт алга, айл өвөлжиж малын хөлд талхлагддаг газар бололтой. Говь-Алтай аймгийн Бигэр сумын Баруун-Аарагийн баруун сайрын эхэнд буй өвөлжөөний арын хадны сүг зураг, түрэг бичээсийн дэргэд трактор сийлж, тэрч бүү хэл сүг зурагтай чулуугаар малын хашаа барьсан байв.

Чулуун дуурсгалыг байсан газраас нь зөөх “шинэ санаачлага” энд тэндгүй өрнөх болж, эх сурвалжаасаа тасран өнчирсөн хөөрхийсийг эрдэм судалгааны эргэлтээс гаргахад хүрдэг байна. Будлиан үүсгэгчид нь амьд дээрээ хүн чулуунуудын төөрөлдсөн хувь заяаны учрыг олж байсан байсан газар нь тавьж буян үйлдүүштэй. Сүхбаатар аймгийн Дарьганга сумын Хөргийн хөндийн хүн чулуудын нилээдийг аймгийн музейд, Төв аймгийн Алтанбулаг

сумын Өнгөт хайрханы чулуун дурсгалыг аймгийн төвд, Булган аймгийн Баян-Агт сумын Шивээт улааны хүн чулуудыг Эрдэнэт рүү зөөсөн гэлцдэг. Өвөрхангай аймгийн Баруун-Баянулаан сумын сургуулийн агуулахад сахалтай өвгөний дүрс бүхий эртний нэгэн сонин хүн чулуу барилгын цемент шохойд даруулан хэвтэж байхыг би үзэв. Хаанаас хэн авчирсныг мэдэх хүн алга, барихаар буган чулуудыг хаанаас ч юм булга татан авчирч хаясан байв. Энэ мэтчилэн миний явсан газар болгонд хаа байсан нь үл мэдэгдэх чулуун дурсгалууд тааралдаж байлаа. Тэр бүхнийг байсан газарт нь буцааж хүргэхсэн.

Халхын Цогт хун тайжийн цагаан байшингийн зүүн толгой дээрхи чулуун мэлхий нилээн дээх нь алдагдсан бөгөөд өнөө болтол олдоогүй байна. Цогт тайж судлалын хүрээнд би нэг бус удаа очиж үзэж байсан бөгөөд хамгийн сүүлд С.Удвал тэргүүтэй хэсэг зохиолчдын хамт очиж зургаа авахуулснаа мартдаггүй. Тэр бол барилгын чулуун багана суурилуулсан яст мэлхий биш намгийн мэлхийн дүрстэй өвөрмөц сонин урлал байв. Гэрэл зургийг нь “Ардын эрх” сонинд тавьж, уншигчдын зүгээс мэдээлэл хүлээн, эрж хайсан ч сураг гараагүй. Нүүдлийн номын сайн аялуулж, бүх аймгаар явахдаа ч барааг нь хараагүй. Тэр чулуун мэлхий Туулын ус руу дэвхэрч орсон цагт галав юүлнэ гэсэн эртний домогтой юм. Хулгайчдын

Завхан аймгийн Нөмрөг сумын Шивэртийн голын усыг хаах гэж авчирч хаясан буган чулууд

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

гараар дамжсан тэр чулуун мэлхий энэ газар дэлхийн хаа нэгтээ байгаа нь лав. Монголчууд минь,

дээдсийн сүнс хилэгнэхээс өмнө чулуун дурсгалуудыг байсан байсан газарт нь эргүүлэн тавьж чулуун

биетийг хүртэл өнчрүүлсэн нүглээ наманчлан мөнх тэнгэрийн санааг амраа.

Ц.Одбаатар

Монголын үндэсний музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан

“ДӨРВӨЛЖИН” ДУРСГАЛЫГ ХАМГААЛЪЯ

VIII-IX зууны үед монгол нутгаар төвлөн төр улсаа байгуулж байсан Уйгурчуудын түүхэнд холбогдох гайхамшигт нэгэн дурсгал Архангай аймгийн Хотонт сумын нутагт оршдог. 2005-2009 онд уг дурсгалыг Монголын Үндэсний Музей, Нүүдлийн соёл иргэншлийг судлах олон улсын хүрээлэн, Өвар Монголын Өөртөө Засах орны хүрээлэнгийн археологичид хамтран судалжээ. Хайгуулын явцад энэ бүс нутгаас нийт 30 гаруй Дөрвөлжинг илрүүлээд байна. Археологийн малтлагын үр дүнд энэхүү дурсгал нь Уйгурын хаад язгууртны булш, тахилга мөргөлийн зориулалт бүхий цогцолбор дурсгал болохыг тогтоожээ. Тэдгээр нь Уйгурын нийслэл Хар балгас хотын язгууртнуудын оршуулга байх магадлалтай юм.

Нутгийн хүмүүс уг дурсгалыг гаднаас харагдах байдлаар нь Дөрвөлжин хэмээн нэрлэсэн байна. Учир нь эл дурсгал гадуураа усан татаал бүхий дөрвөлжин шороон хэрэмтэй бөгөөд хэрэм дотор гол төлөв нэг, цөөн тохиолдолд олон тооны барилга байгууламжууд байгуулсан байдаг. Судалгааны явцад Дөрвөлжинд ихэвчлэн нэг, ихдээ зургаа хүртэл тооны тоосгон бунханг газар доор үйлдсэн байжээ. Нас барсан хүнийг үнэт эд агуурсын хамт бунханд оршуулдаг байсан нь шунахай сувдаг хүмүүс эрт цагт дэс дараалан тонох шалтгаан болдог байв. Археологийн нарийн чимхлүүр ажлын явцад тэндээс үлдэж хоцорсон эд өлгийн зүйлс бүхэн судалгааны асар их ач холбогдолтой үнэт мэдээллийг агуулж байдаг. Археологийн олдворууд нь тухайн үеийнхээ

ард түмний ахуй амьдрал, соёл, шашин шүтлэг, бичиг үсэг, зан заншил, гадаад харилцаа, эрхлэх аж ахуйг ямархуу түвшинд байсан бэ гэдгийг чухам үнэнээр харуулах бодит эх хэрэглэгдэхүүн болдог тул чухал ач холбогдолтой юм.

Анх 1942 онд академич Х.Пэрлээ Дөрвөлжин хэмээх газарт орших “Хиргисүүрүүд”-ийн чухал болохыг гярхай анзаарч улсын хамгаалалтанд авах нэгдүгээр зэргийн түүхийн дурсгал мөн хэмээн үзсэн байдаг. Тэдгээр дурсгалууд нь Дөрвөлжингүүд бололтой байна.

Сүүлийн үед Монгол улс даяар эртний дурсгалт зүйлсийн худалдаа газаравч, түүгээр дагнасан ченжүүд бий болж хуучны гэсэн бүгдийг цөлмөж хил гарган наймаалж байгаа нь туйлын жигшүүртэй. Энэ нь бидний өвөг дээдсийн үлдээсэн их өв соёлыг доромжилж, устган буй хэрэг гэлтэй. Эд хөрөнгөд шүтэж улайрсан, увайгүй, эх оронч сэтгэлгүй, тэдгээр хүмүүс өдгөө улам олшрон байгаа нь монголчуудын гайхамшигт соёлд нүүрлэсэн гутамшигт он жилүүд болж түүхнээ бичигдэх нь гарцаагүй.

Монгол орон болох археологийн дурсгалаар нэн баялаг орон. Монгол шиг газрын хөрсөн дээрээ болон доороо түүх соёлын ийм их баялагтай орон байдаг болов уу хэмээн оросын нэгэн нэрт судлаач бичсэн байдаг. Газрын хэвлийд байгаа түүхийн дурсгалууд үнэлж баршгүй баялаг гэдгийг ойлгож өнөөгийн төр засгаас төдийлөн анхаарал хандуулахгүй байгаа нь харамсалтай.

Архангай аймгийн Хотонт сумын нутагт булш тоногчдын шинэ үе эхлэв бололтой. Тухайлбал, сумын төвөөс баруун урагш орших

Хиргисүүрийн ам (Хиргист хоолой) гэдэг газарт байдаг Дөрвөлжин хэмээх дурсгалыг олз ашиг хайсан тонуулчид саяхан ухсан байна.

Дөрвөлжинг малтан судалж буй судлаачийн хувьд эл дурсгалын үнэ цэнэ ач холбогдлыг харгалзан үзэж санал тавьснаар 2008 оны Монгол улсын Засгийн газрын 175-р тогтоолоор улсын хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын тоонд оруулсан юм.

Бид Хиргист хоолойн тавдугаар Дөрвөлжинг хэзээ тоносон, ямар олдвор хулгайлсан болох, тонуулчдыг олж хуулийн байгууллагад шилжүүлсэн тухайд 2010 оны наймдугаар сард Архангай аймгийн Хотонт сумын цагдаагийн тасагт өргөдөл гаргасан төдийгүй, Улсын мэргэжлийн хяналтын газрын соёлын хяналтын асуудал хариуцсан байцаагч нарт мэдэгдсэн юм. Гомдлын мөрөөр аймгийн мэргэжлийн хяналтын газрын байцаагч, цагдаагийн хэлтсийн мөрдөн байцаагчид ирж шалгалт хийсэн боловч ямар үр дүнд хүрсэн талаар өнөө хэр мэдээ байхгүй байна. Бидний бодлоор энэ нь илрэхийн аргагүй хэрэг ч бас биш санагдана. Учир нь уг Дөрвөлжингийн ойр орчимд хэд хэдэн айл хаваржиж, намарждаг. Зундаа ч айл ойрхон учир хэд хоног дараалан ухсан тонуулчдыг харсан л байлтай. Харамсалтай нь энэ хэрэгт анхнаасаа ач холбогдол өгсөнгүй, эзэнгүй хохирогчгүй хэрэг хэмээн үзэж хөөцөлдөдгүй орхисон нь ямар учиртай вэ?

Түүнчлэн 2008 онд Архангай, Өвөрхангай аймгийн зааг Баянголын аманд нэгэн жигтэй явдал болжээ. Баянгол хэмээх жижиг голын баруун эрэгт Өвөрхангай аймгийн

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Хархорин сумын мэргэжилтнүүд нэгэн худаг малтуулсан байна. Барих барихдаа бидний судалж буй эртний дурсгалын яг оройг цөмлөн худаг өрөмдөж, дээр нь дүнгэн барилга барьжээ. Эрүүл хүний санаанд багтамгүй эл хэргийн талаар санаа тавих ёстой Хархорин сумын Орхоны хөндийн байгалийн цогцолборыг хамгаалах газар, Соёлын асуудал эрхэлсэн эрхтэн дархтанууд өнөө хэр таг чиг суусаар байгаа бөгөөд ямар үйл ажиллагаа явуулж байгаа нь ихээхэн сонирхолтой.

Худгийг урсаж буй голын яг хажуу эрэгт барьсан нь ойлгоход бэрх, магадгүй ухаан нь хэтийдсэн дарга нар энэ голыг ширгэж алга болохыг эртнээс мэдэж, зөгнөөд алсын хараатай гэдгээ харуулсан байж болох юм. Худаг барьж байгаа нь сайшаалтай ч хаана, хэрхэн барих вэ гэдгийг зөвлөдөг, шалгадаг хүмүүс баймаар.

Уг дурсгал ямар чухал вэ гэдгийг хэн нь ч анзаарсангүй, бас асуусангүй. Дөрвөлжин нь YII-IX зууны түүхэнд холбогдох Уйгурын хаант улсын язгууртаны бунхант булш бөгөөд өдгөө дэлхий дээр зөвхөн энэхэн бүс нутагт 30 гаруй байгаа болохыг дахин дахин сануулсугай.

Орхоны хөндий тэр чигээрээ түүхийн гайхамшигт дурсгалаар дүүрэн, ховорхон бүс нутаг гэдгийг монголчууд төдийгүй гадныхан ч хүлээн зөвшөөрдөг. Тиймдээ ч өнөөдөр Орхоны хөндийн түүх соёлын дурсгалт газрыг дэлхийн өвд бүртгүүлж байна. Дэлхийн өвд орсон дурсгалуудыг сүйтгэх эрхэнд ч байхгүй. Улсын хамгаалалтанд байх түүхийн дурсгалыг хамгаалж тэр бүр чаддаггүй юм бол Дэлхийн өвд багтсан газрууд дахь түүхийн дурсгалуудыг цаашид хэрхэн

хамгаалах вэ? Энэ талаар бодлого

Дөрвөлжин хэрэм дотор хаясан хог, малын сэг зэм

Хужиршсан мал Баянголын аманд эртний сууринг сүйтгэж буй нь

Хиргисийн хоолойн тавдугаар Дөрвөлжингийн бунханг тоносон байдал

боловсруулдаг, эрх мэдэл бүхий тушаалтнууд ямар арга хэмжээ авахыг түүх соёлоо дээдлэгч бүхэн хүсэн хүлээж байна. Дэлхийн өвд багтсан Орхоны хөндийн дурсгалт газруудыг хадгалж хамгаалах нь монголчуудын үүрэг төдийгүй дэлхийн соёлт хүн төрөлхтөний өмнө хүлээсэн томоохон хариуцлага юм.

Эцэст нь тэмдэглэхэд, иймэрхүү харамсалтай жишээ улсын хэмжээнд олон байгаа гэдэгт

Эртний дурсгал дээр байгуулсан худаг

итгэлтэй байна. Архангай аймгийн Хотонт сумын БОХ-ын улсын байцаагч Ч.Бат-Эрдэнэ, байгаль хамгаалагч Н.Баянжаргал нар энэ талаар хөөцөлдөж, ихээхэн санаа тавьдаг боловч ажлын хэрэгцээнд унаа мотоцикл байдаггүйн улмаас хараад хоцрохоос аргагүй байдалд хүрдэг аж. Ялангуяа Дэлхийн өв, Улсын хамгаалалтад байх ёстой дурсгалыг харж хандаж буй соёлын төвийн эрхлэгч, орон нутгийн байгаль хамгаалагч нарт улсаас тусгай төсөв гаргаж унаа, шатахуунаар хангаж, түүх соёлын дурсгалууд, байгалийн цогцолбор газруудаа эргэж тойрох, хамгаалах, асууж сурвалжлах нөхцөлөөр хангах зайлшгүй шаардлагатайг энэ мэт сургамж харуулж байна.

Худаг ус гаргах, малын хашаа хороо барихдаа ч орон нутгийн соёлын асуудал эрхэлсэн мэргэжилтнүүдэд хэлж, зөвлөгөө авч байхад илүүдэхгүй аж. Мөн орон нутгийн иргэдэд эртний түүх, соёлын дурсгалуудыг хадгалж хамгаалах, тэдгээрийн ач холбогдлыг ойлгуулах талаар богино хэмжээний хичээл сургалт явуулах нь ач тусаа өгнө хэмээн үзэж байна.

Ж.Баярсайхан, Г.Эрэгзэн

ТӨСӨЛ, ХЭРЭГЖИЛ

Монгол - Солонгосын
Хамтарсан “Мон-Сол” төсөл
Шинжлэх Ухааны Академийн
Археологийн хүрээлэн, Монголын

Үндэсний музей нь Солонгосын
Үндэсний музейтэй хамтран “Мон-Сол” эрдэм шинжилгээний

төслийг 14 дөх жилдээ
амжилттай хэрэгжүүлж байна.
Төслийн баг Монгол нутаг
дахь Хүннүгийн дурсгалыг
гүнзгийрүүлэн судлах зорилготой
бөгөөд өнгөрсөн хугацаанд

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

тус төслийн хүрээнд жил бүр археологийн хамтарсан малтлага судалгаа хийв. Эрдэм шинжилгээний бага хурал, түр үзэсгэлэн зэрэг олон талт ажлуудыг зохион байгуулж, эрдэм шинжилгээний тайлан, ном бүтээлүүд хэвлүүлжээ.

2010 онд Хэнтий аймгийн Баян-Адарга сумын нутаг Дуурлиг нарсны Хүннүгийн нэгдүгээр язгууртны булшийг малтаж эхэлсэн бөгөөд түүний дагуул таван булшийг малтан судалжээ. Энэ оны судалгаанд Монголын Үндэсний Музейн судлаач Г.Эрэгзэн, Археологийн хүрээлэнгийн судлаач Н.Батболд, М.Баярсайхан, Г.Базаргүр, П.Алдармөнх нар, Солонгосын талаас Солонгосын Үндэсний музейн судлаач Хон Жин Гын, Чан Ин Жон, Чой Сун Ы, Юн Мин Гын болон бусад хүмүүс хамтран ажиллав.

Судалгааны багийнхан

Монгол - Америкийн хамтарсан "Ховд" судалгааны төсөл

Уг төсөлд Монголын талаас Монголын Үндэсний Музей, АНУ-ын талаас Пенсилваний их сургуулийн болон бусад судалгааны байгууллагын судлаачид хамтран ажиллаж байна. Тус төслийн баг Баруун Монгол дахь Хүннүгийн дурсгалыг гүнзгийрүүлэн судлах зорилготой.

Судалгааны баг 2010 оны 7, 8-р сард Ховд аймгийн Мөнххайрхан сумын нутаг Шомбуузын бэлчирт Хүннүгийн жирийн иргэдийн 16 булш, нэг хиригсүүр, түүний тахилгын байгууламжуудыг малтан судалжээ.

Малтлагын үр дүнд Баруун Монголын нутагт амьдарч байсан

Малтлагын явцаас

Хүннү нарын түүхэнд холбогдох олон сонирхолтой олдворууд олж илрүүлжээ.

Энэ оны судалгаанд Монголын Үндэсний Музейн судлаач Ж.Баярсайхан, Ц.Эгиймаа, Ховд их сургуулийн судлаач Л.Нямсүрэн, АНУ-ын талаас Пенсилванийн их сургуулийн судлаач Браян Миллер болон бусад хүмүүс хамтран ажиллав.

Монгол - Америкийн хамтарсан "Хануйн хөндий" төсөл

Уг төсөлд Монголын талаас Монголын Үнпэсний музей, АНУ-ын талаас Питсбургийн их сургуулийн болон бусад судалгааны байгууллагын судлаачид хамтран ажиллаж байна. Судалгааны төсөл хүрэл болон төмөр зэвсгийн түрүү үеийн нүүдэлчдийн бууц суурин, тахилга ёслолын байгууламжуудыг гүнзгийрүүлэн судлах зорилготой.

2010 онд бид Архангай аймгийн Өндөр-Улаан сумын нутаг Хануйн хөндийд хоёр газарт эртний бууц суурингийн, мөн хоёр газарт буган хөшөөний тахилын байгууламж малтан судлав. Малтлагын үр дүнд тухайн бүс нутагт эрт үеэс нааш суурьшин амьдарч байсан үе үеийн нүүдэлчдийн түүхэнд холбогдох

олон олдвор хэрэглэгдэхүүнийг нээн илрүүлэв.

Энэ оны судалгаанд Монголын Үндэсний Музейн судлаач Ж.Баярсайхан, АНУ-ын талаас Питсбургийн их сургуулийн судлаач Жан Лүүк болон бусад хүмүүс хамтран ажиллав.

Монгол-Хятадын хамтарсан экспедицийн Хужирын гол дахь малтлагын урьдчилсан дүн

2010 оны зун Монголын Үндэсний Музей, Нүүдлийн соёл иргэншлийг судлах олон улсын хүрээлэн, Өвөр Монголын өөртөө засах орны Археологийн хүрээлэнгийн хамтарсан археологийн судалгааны анги Архангай аймгийн Хотонт сумын нутаг Хужирын голд ажилласан юм. Бид Түрэгийн үед хамаарах тахилын онгоны хашлага чулуу бүхий дурсгалыг малтаж зарим нэг сонирхолтой үр дүнд хүрснээ энд товч танилцуулж байна. Тэдгээр дурсгалууд хэлбэр төрх, зохион байгуулалтын хувьд хэд хэдэн төрөл аж. Газрын гадарга дээр харагдах байдлаар нь:

1. Гонзгой дөрвөлжин хэлбэрийн чулуун дараастай байгууламж,

2. Бага зэрэг овгор чулуун дараастай, дугуй хэлбэртэй жижгэвтэр байгууламж,

3. Хавтай чулуун хашлагатай дөрвөлжин байгууламж гэж ангилж болох юм.

Хужирын голд хийсэн хайгуулын ажлаар нийтдээ 100 гаруй тахилын байгууламж бүхий дурсгал илрүүлсэн бөгөөд тэдгээрээс төлөөлүүлэн цөөн дурсгалыг малтаж үзсэн юм.

Судлаачдын Түрэгийн үед холбогдуулан үздэг хашлага чулуу бүхий тахилын онгоноос түрэг-уйгурын үеийн хээтэй ваарны хагархай, дархны багаж болох төмөр хасуур, бахь, алх зэрэг багажууд гарсан юм.

Малтлагын явцад Хужирын голд эртний Түрэг-Уйгурчууд тахилын өвөрмөц зан үйлийг үйлддэг байсан

Архангай аймгийн Өндөр-Улаан сумын нутаг Жаргалантын амны буган хөшөөт дурсгалын орчимд малтсан хос тахилгын байгууламж

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Тахилын гонзгой дөрвөлжин байгууламж

болох нь тодорхой болоод байна. Газрын хөрсөн дээр гал түлж

Тахилын дугуйвтар байгууламж

тахилын зан үйл гүйцэтгээд дээр нь чулууг тодорхой хэлбэр, зохион

А.Эрдэнэболд

ШУТИС-ийн багш, Доктор

НҮҮДЛИЙН СОЁЛ ИРГЭНШИЛ АРХЕОЛОГИЙН СУДАЛ

Нүүдлийн соёл иргэншлийг судлах олон улсын хүрээлэн, архелогийн судлагааны хэвд энэ оны дараахи ажлыг хийлээ Үүнд:

1.Нүүдэлчдийн хот суурины археологийн судалгаа төсөл.

Эл төслийг ОХУ-ын Шинжлэх ухааны академийн Алс дорнодын салбарын Алс дорнодын Ард түмнүүдийн Түүх, археологи, угсаатан судлах хүрээлэнтэй хамтран 2004 оноос эхлэн хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд өмнө нь Булган аймгийн Дашинчилэн сумын нутаг дахь Чин толгой балгасанд өргөн хэмжээний археологийн малтлага судалгаа явуулж тодорхой үр дүнд хүрсэн билээ. Эл судалгааны төслийн ажлын үргэлжлэл болгон 2010 оноос Төв аймгийн Заамар сумын нутаг Хэрмэн дэнж хэмээх эртний хотод ажилласан юм. Эл төсөлд Монгол улсын талаас НСИСОУХ-ийн Олон улсын төслийн зохицуулагч, профессор А.Очир, судлаач доктор Л.Эрдэнэболд нар, ОХУ-ын талаас Алс дорнодын хүрээлэнгийн орлогч захирал доктор, профессор А.Л.Ивлиев, судлаач профессор Н.Н.Крадин, Кеморова Их сургуулийн профессор С.А.Васютин нар оролцон ажиллаа. Тус судалгааны ангийнхан Хэрмэн дэнж балгасны гол хэрэмт хотын дотор талд нэгэн хулширсан барилгын үлдэгдэлд

10х10 метр хэмжээтэй талбайд малтлага судалгаа явуулж багагүй үр дүнд хүрчээ.

Малтлагаас Хятан улсын үед холбогдох ахуйн хэрэглээний эд зүйлс, ваар сав, төмөр болон чулуун, ясан эдлэлүүд олон тоотой илэрч олджээ. Мөн эл судалгаагаар Хэрмэн дэнж балгас нь Хятан улсын үеийн цэргийн хот болох нь дахин нотлогдсоны зэрэгцээ түүний доор нь эртний Уйгурын хот байсныг дахин илрүүлж чаджээ.

Туул голын хөвөөнд байгуулсан хэмээн сурвалж бичигт

байгуулалттайгаар овоолдог байжээ. Бид тэдгээр малтсан дурсгалуудаас он цаг тогтоох дээж хэрэглэгдэхүүн цуглуулсан бөгөөд гадны лабораторт шинжлүүлсэний дараагаар холбогдох он цагийг тодорхой нийтлүүлэх болно.

Энэ оны судалгаанд А.Очир, Ц.Одбаатар, Б.Анхбаяр, Н.Ганбат, Сун гуодун, Саранбилэг, Юэ гоумэн нарын судлаачид болон бусад хүмүүс хамтран ажиллав.

тэмдэглэгдсэн Уйгурын энэ хотыг судлаачид 100 шахам жилийн тэртээгээс эрж сурсан боловч олоогүй байсан билээ. Монгол-ОХУ-ын хамтарсан шинжилгээний анги Туул голын хөвөөнөөс эртний уйгурын шинэ хотыг илрүүлэн олсон явдал нь энэ жилийн судалгааны шинэ ололт болсон юм. Судалгаа үргэлжилж байгаа бөгөөд цаашид Хэрмэн дэнж балгасны соёлт давхаргуудыг нарийвчлан тогтоох, уйгурын болон хятаны үеийн археологийн олдворуудын зааг ялгааг нарийвчлан тогтоохоор ажиллаж байна.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Эртний нүүдэлчдийн бичиг үсгийн дурсгалын хайгуул, судалгаа төсөл. Энэхүү төслийн хүрээнд Монголын судлаачид Японы улсын эрдэмтэдтэй хамтран хоёр шинэ дурсгалыг илрүүлэн олсон.

Нэгдүгээрт, Булган аймгийн Дашинчилэн сумын нутагт орших

Хар бух балгасанд 21 хоногийн малтлага судалгааг явуулав. Эл төсөлд А.Очир, Л.Эрдэнэболд, К.Мацуда, Т.Муруока, Т.Мацукава нар оролцон ажилласан ба судалгааны үр дүнд уг балгасны нуранхайгаас хусны үйсэн дээр бичсэн 80 орчим монгол номын хуудас, мөн шавар бурхан тахилын хэрэгслийг илрүүлэн олсон юм.

Хар бух балгаснаас олдсон эдгээр үйсэндээр бичсэн номууд нь XVI-XVII зууны эхэн үед хамаарах бөгөөд тухайн үед монголд бурханы шашин хэрхэн дэлгэрч, монгол лам нар түвэд хэлнээс ном орчуулж, бас өөрснөө монгол хэлээр ном туурвиж, тарааж байсныг гэрчлэх баримт юм. Үйсэн ном бол монголчуудын ном хэвлэлийн урлагийн биеэ даасан, онцгой нэгэн төрөл зүйлийн хувьд маш үнэ цэнэтэй дурсгал хэмээн үнэлэгддэг.

Үйсийг хэрхэн цаас мэт нимгэн, уян хатан болгон боловсруулж, бичгийн хэрэгсэл болгодог байсан нь бүрэн тайлагдаагүй байгаа өнөөгийн нөхцөлд уг дурсгал нь судалгааны шинэ хэрэглэгдэхүүн болж байгаагаараа ач холбогдолтой.

Хоёрдугаарт, Дээрх судлаачид Дорноговь аймгийн Эрдэнэ сумын нутаг Бүлээн хэмээх газраас энэ оны 08-р сард Хятан их бичигт гэрэлт хөшөөг анх удаа илрүүлэн оллоо. 183х53 см, 7 мөр Хятан улсын их бичигт гэрэлт хөшөөг 1058 онд босгосон аж. Монголчуудтай удмын шууд холбоотой гэгддэг Хятан нар түүхийн туршдаа их, бага хоёр бичиг зохион хэрэглэж байсан бөгөөд бага бичгийн дурсгал нь нилээд олдсон одоо түүнийг унших түлхүүрийг судлаачид барагнээжээ. Харин их бичгийн дурсгал нь ховор бөгөөд түүнийг унших түлхүүрийг олж чадаагүй байгаа билээ. Иймд анх удаа монгол нутгаас илрүүлэн олсон энэхүү гэрэлт хөшөө нь Хятан их бичгийг тайлж уншихад цоо шинэ хэрэглэгдэхүүн болно гэж судлаачид үзэж байна. Монгол улсын өмнөд хилд ойрхон оршиж буй энэхүү ховор чухал дурсгалыг яаралтай, найдвартай хамгаалалтанд авах шаардлагатай байна.

Туулын шороон дов төсөл. Тус хүрээлэн ОХУ-ын Буриадын Шинжлэх ухааны академийн Монгол, түвэд, буддын судлалын хүрээлэнгийн эрдэмтэдтэй хамтран сүүлийн 3 жил эл төслийг хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд багагүй үрдүнд хүрээд байгаа билээ. Энэхүү төслийн судалгааны ангид Монгол улсын талаас профессор А.Очир, судлаач доктор Л.Эрдэнэболд нар, ОХУ-ын талаас профессор, доктор С.В.Данилов, доктор А.И.Буряев

нар оролцон ажиллаа.

Тус судалгааны ангийнхан Булган аймгийн Баяннуур сумын нутагт орших Улаан хэрэм хэмээх Хятан улсын үед холбогдох хот суурины дурсгалд малтлага судалгааг гүйцэтгэв. Тэд Улаан хэрэм хэмээх том хэрэмт хотын зэргэлдээ орших Улаан хэрэм 2 хэмээх гадуураа жижиг шороон далантай, голдоо шавараар үйлдсэн овгор бүхүй дурсгалд малтлага судалгааг явуулав. Эл судалгааны үр дүнд дөрвөлжин хэрэм бүхүй суурингын голын овгороос нас барсан хүний оршуулга илэрсэн бөгөөд эл судалгааны үр дүнд тус байгууламжийн бүтэц, зохион байгуулалт, он цагийн хамаарлыг тодорхой хэмжээнд тодруулан авч үзэх боломжийг олгосон юм. Судалгааны явцад нас барсан хүний бүтэн яс, ваар савны хагархай, төмөр эдлэл зэрэг олдворууд илэрч олдсон юм.

Нүүдэлчдийн булш бунхны судалгаа төсөл.

Эл олон улсын төсөл нь 2005 оноос монгол улсад амжилттай хэрэгжиж байгаа бөгөөд энэ төсөлд Монгол улсын талаас профессор А.Очир, судлаач Б.Анхбаяр, Ц.Одбаатар нар, БНХАУ-ын талаас профессор Чен Ён Жи, Сун гоу Дун, Юу Гоу Мин, Саранбилэг нар оролцон ажилжээ. Эл судалгааны багийнхан Архангай аймгийн Хотонт сумын нутагт археологийн малтлага судалгааг явуулж, эртний

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

уйгурчуудын тахилын 90 орчим байгууламжийг Хужирын гол хэмээх газраас шинээр илрүүлэн олж, тэдгээрээс наймыг нь малтан судлаж, уг байгууламжуудын бүтэц, зохион байгуулалтыг тодруулан тогтоожээ. Урьд нь уйгурчуудын тахилын байгууламжийг ийм олноор нь нэг дороос илрүүлэн олоогүй байсан бөгөөд шинэ олдсон дурсгалууд нь эртний уйгурчуудын ертөнцийг үзэх үзэл, тахилга, шүтлэгийн зан үйл, шашин шүтлэг зэргийг цаашид судлахад шинэ эх хэрэглэгдэхүүн болох ач холбогдолтой болжээ.

Э.Мижиддорж

МУИС-ын Улаанбаатар их сургуулийн Археологийн тэнхимийн багш

МУИС-ИЙН УЛААНБААТАР СУРГУУЛИЙН АРХЕОЛОГИЙН ТЭНХИМИЙН 2010 ОНЫ ХЭЭРИЙН СУДАЛГААНЫ АЖЛУУД

Археологийн тэнхим нь 1997 онд байгуулагдснаас хойш бие даасан болон дотоод, гадаадын эрдэм шинжилгээний байгууллагуудтай хамтарсан археологийн судалгааны олон төслүүдийг хэрэгжүүлж ирсэн юм. Бид энэ удаад 2010 онд явуулсан археологийн хээрийн судалгааны ажлын товч мэдээг толилуулж байна.

Нэг. Археологийн тэнхим нь бакалаврын сургалтын хөтөлбөрийн дагуу Археологийн I, II дамжаа, Түүхийн I дамжааны оюутнуудыг оролцуулан Археологийн хээрийн танилцах болон үйлдвэрлэлийн дадлагын хүрээнд Төв, Өвөрхангай, Архангай, Булган зэрэг аймгийн түүх, соёлын дурсгалт газруудтай танилцан танхимын сургалтын хичээлээр үзсэн онолын мэдлэгийг биет дурсгал дээр нь тайлбарлан танилцуулахаас гадна сургуулийн сургалт үйлчилгээний суурь бааз болсон Архангай аймгийн Өндөр-Улаан сумын Балгасан тал буюу “Гол мод-II” хэмээх хүннүгийн хаад, язгууртны булш бунхантай оршуулгын дурсгалт газарт цөөн хоног археологийн цэвэрлэгээ, малтлагын ажлыг хийж гүйцэтгэдэг болно.

Бид энэ жилийн оюутны дадлагын ажлыг 2010 оны 05-р сарын 29-нөөс 06-р сарын 18-ны хооронд хийж гүйцэтгэлээ. Дадлагын хугацаанд өмнөх жил шинээр илрүүлэн олсон Архангай аймгийн Батцэнгэл сумын нутаг дахь Хүннүгийн үед холбогдох оршуулгын газрууд болон буган чулуун хөшөөдийн гар зураг, эрдэм шинжилгээний тодорхойлолт зэргийг үйлдэн баримтжуулав.

Мөн “Гол мод- II”-ын язгууртны I булшны дагуул 30-р булшийг бүрэн малтан судалж дууслаа. Уг 30-р дагуул булшнаас гарсан эд өлгийн зүйлс дотор монгол нутгаас урьд өмнө олдож байгаагүй шилэн аяга гарсан нь онцлог юм. Одоогоор малтлагаас илэрсэн олдворуудыг цэвэрлэх, дүрсжүүлэх, баримтжуулах,

харьцуулан судлах ажлыг тэнхимийн дэргэдэх Археологийн сургалт, судалгааны лабораторит явуулж байна.

Энэ жилийн оюутны хээрийн дадлагын хугацаанд Археологийн тэнхим “Хүннү” студитэй хамтран “Тал нутгийн Хүннү” хэмээх баримтат киноны зураг авалтыг хийж эхлүүлсэн болно. Судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд МУИС-ийн Уб-ын сургуулийн НУФ-ийн декан археологич Д.Эрдэнэбаатар (Ph.D), Археологийн тэнхимийн багш докторант Т.Идэрхангай,

Э.Мижиддорж, С.Оргилбаяр, Түүхийн тэнхимийн багш докторант Б.Галбадрах нар оролцсон юм.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Хоёр. Олон Улсын Монгол Судлалын Холбоо, ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэн Улаанбаатар сургууль, ОХУ-ын Санкт-Петербургийн Н.К.Рерихийн гэр музей-хүрээлэнгээс хамтран хэрэгжүүлж буй "Төв Азийн археологийн шинжилгээ" төслийн археологийн шинжилгээний анги 2010 оны 08-р сараас 10-р сарын хооронд Ховд аймгийн Булган сумын Хөх Үзүүрийн дугуй, Хадат-Овоо, Эрэгнэгийн уул, Хэвийн ам зэрэг газарт археологийн малтлага судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэлээ.

Судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд Монголын талаас МУИС-ийн УБ-ын ИС-ийн НУФ-ын декан Археологич Д.Эрдэнэбаатар (Ph.D), ШУА-ийн Түүхийн Хүрээлэнгийн Эртний Түүхийн секторын эрхлэгч С.Өлзийбаяр

(Ph.D), МУИС-ийн УБ-ын сургуулийн НУФ-ийн Археологийн тэнхимийн багш докторант Т.Идэрхангай нарын 6 хүн, Оросын талаас Санкт-Петербургийн Их Сургуулийн археологич А.А.Ковалев, А.А.Юлий, С.А.Яценко, С.С.Матренин нарын хамтарсан 14 хүн, нийт 20-лаа ажиллаа.

Судалгааны явцад Хүрэл зэвсгийн эрт үед холбогдох Чемурачкийн соёлын 6 булш, түрүү Скифийн үед холбогдох 2 булш, Хүннүгийн үед холбогдох 3 булш малтсан бөгөөд дээрхи булшнуудаас хүрэл ваар, хүрэл тогоо, хүрэл цөгц, хүрэл хундага, олон тооны чулуун аяга, сүвсан зүүлт, алтан ээмэг, хоёр талдаа иртэй төмөр сэлэм, жад, төмөр ойл гэх мэт олдвор гарснаас

Ховд аймгийн Булган сумын нутаг Хөх үзүүрийн дугуй II, нэгдүгээр булшнаас гарсан хүрэл ваар /хүннү булш /

гадна Чемурачкийн соёлын нэгэн булшны чулуун авсанд улаан хүрэн зос будгаар янз бүрийн зураг, чимэглэлийг дүрсэлсэн байв.

Гурав. Монгол-Солонгосын хамтарсан "Дорнод Монгол ба Умардын Соёл" төслийн анги 2010 оны 7-р сарын 09 ны өдрөөс 23-ны өдрийн хооронд Сүхбаатар аймгийн Дарьганга сумын нутаг Гүн хонхорын хойд дэнж болон Вааран хавцал зэрэг газруудад малтлага судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэлээ.

Судалгааны ажлын явцад Гүн хонхорын хойд дэнжид 24 метрийн голчтой тахилын байгууламж, Вааран хавцалд жижиг хэмжээний гурван шоргоолжин булшийг малтан судалсан юм. Мөн хайгуул судалгааны явцад Сүхбаатар аймгийн Дарьганга, Онгон сумдын нутгаас шинэ чулуун зэвсгийн үеийн түүхэнд холбогдох түүвэр олдворууд цуглуулан авсан болно.

Судалгааны багийн бүрэлдэхүүнд УБИС-ийн НУФ-ийн декан, археологич Д.Эрдэнэбаатар (Ph.D), Археологийн тэнхимийн багш Т.Идэрхангай (Sc.MA), С.Оргилбаяр, А.Маратхаан болон тэнхимийн Магистрантууд, археологийн 2-4 курсын оюутнууд оролцлоо. Солонгосын талаас Дангүүгийн Их Сургуулийн профессор Буг Ги Де, судлаач Ирү Квон, Ён Соб, Хён Ну нарын судлаачид ажиллаа.

Дөрөв. Улаанбаатарын Их Сургуулийн НУФ-ийн Археологийн тэнхимээс 2010 оны 06-р сарын 26-нээс 07-р сарын 06 хооронд тус тэнхимийн оюутан М.Мөнхболорын өгсөн Булган аймгийн Тэшиг сумын нутаг дахь "Сумын төвөөс зүүн тийш 60-аад км-т Хужирт бригадын нутаг Бургастайн хилийн заставын урд талд хормой дээрээ эртний

бичээстэй Түрэгийн үеийн хүн чулуун хөшөө, Мөн энэ хавийн газарт Манжийн амбан явж өнгөрөхөд зориулж бичсэн бичигтэй хөшөө, 50 х 50 см хэмжээтэй нимгэн үйсэн бичиг, Азаргын голд чулуу овоолж хийсэн, шаталсан хэлбэртэй, шаталсан болгонд бичигтэй зүйл бий" гэх мэдээллийг шалгах, мөн зам дагуу Булган аймгийн Тэшиг сум, Сайхан сум, Могод, Архангай аймгийн Өлзийт сумдын зарим нутгаар археологийн хайгуул судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэлээ.

Судалгааны бүрэлдэхүүнд Археологийн тэнхимийн эрхлэгч, ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний тэргүүлэх ажилтан, археологич агсан Д.Баяр (Sc.D), тэнхимийн багш докторант, археологич Т.Идэрхангай (Sc.MA), тэнхимийн 2-р курсын оюутан Ж.Эрдэнэ нар оролцон ажиллав.

Хайгуул судалгааны явцад Булган аймгийн Тэшиг сумын нутаг Бургастай, Тарвагатай голын сав дагуу олон тооны хиргисүүр, Түрэгийн тахилын онгон, хөшөө чулуу, төвд, соёмбо, ланз бичигтэй хөшөө чулууд, Булган аймгийн Сайхан сумын Бүрд хэмээх газарт дөрвөлжин булш бүхий буган чулуун хөшөөний цогцолбор дурсгалыг үзэж тэдгээрийн дэвсгэр, гэрэл болон гар зургийг үйлдсэнээс

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

гаднабуганчулуунхөшөөдөөс зориулалтын хэрэгслээр хэв хуулга авлаа.

Тав. Тус сургуулийн ИС-ийн НУФ-ийн Археологийн тэнхим, Архангай аймгийн Батцэнгэл сумын Засаг Даргын Тамгын газрын хамтын ажиллагааны гэрээний дагуу 2010 оны 09 сарын 27-ноос 10 сарын 10-ны хооронд тус сумын бүх бүс нутгийг хамарсан археологийн хайгуул судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэлээ.

Судалгааны бүрэлдэхүүнд Археологийн тэнхимийн багш докторант, археологич Т.Идэрхангай (Sc,MA), тэнхимийн

4-р курсын оюутан О.Бадрах, Галбадрах, 3-р курсын оюутан Ж.Эрдэнэ, А.Мөнгөншагай, Э.Амарболд нар оролцон ажлав.

Хайгуул судалгааны явцад тус сумын нутаг дахь урьд өмнө судлагдсан дурсгалуудыг орхигдуулалгүй дахин гэрэл зураг авч тодорхойлон мөн шинээр илрэн олдсон түүх, археологийн дурсгалыг бүртгэн баримтжууллаа.

Хайгуулын ажил эхлэхээс өмнө сумын төвийн ЗДТГ, Соёлын төв, Байгаль орчныг хамгаалах ажилчдаас авсан археологийн бүртгэлийн мэдээгээр 34 тооны бүлэг дурсгал сумын хэмжээнд

бүртгэгдсэн байлаа. Харин хайгуулын үр дүнд дээрх тоог 2000 орчим болгосон юм.

Э.Мижиддорж

МУИС-ын Улаанбаатар их сургуулийн Археологийн тэнхимийн багш

МУИС-ИЙН АРХЕОЛОГИ-АНТРОПОЛОГИЙН ТЭНХИМЭЭС 2010 ОНД ЯВУУЛСАН АРХЕОЛОГИЙН ХАЙГУУЛ, МАЛТЛАГА СУДАЛГАА

Тус тэнхимээс 2010 онд “Дорнод Монгол”, Умарт ба баруун Монгол” зэрэг эрдэм шинжилгээний төсөл, “Сүмбэр” археологийн авран хамгаалах төслийн хүрээнд археологийн хайгуул, малтлага судалгааны ажил гүйцэтгэлээ.

Тус тэнхимийн археологийн судалгааны баг “Дорнод Монгол” төслийн хүрээнд Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ сумын Улаанзуух, Адгийн гол, Булгын гол, Дондгойн ширээ, Дорнод аймгийн Халхгол сумын Тамсагбулаг, Гурванзагал сумын Цагаанчулуут, Хадан хөшөө зэрэг газруудад

археологийн хайгуул, малтлага судалгаа 2010 оны 7-р сарын 27-ноос 8-р сарын 27 хүртэл 30 хоног явууллаа.

Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ сумын Дэлгэрхаан уулын баруун ба баруун урд орших Өвдөг, Булгын болон Адгийн гол, Дондгойн ширээт, сумын төвөөс хойш 21 км-т орших Халх хошуу зэрэг газарт хайгуул судалгаа явуулж, түүхэн олон үед холбогдох археологийн дурсгалуудыг илрүүлэн бүртгэж, дурсгалт газарт орших булшнуудийг нэг бүрчлэн GPS-ээр байршилын солбицол

тогтоох, түүхэн он цагийн тодорхойлох, фото зураг авах, гадаад байгууламжийн хэмжилт хийх зэрэг эрдэм шинжилгээний анхдагч баримтжуулалт үйлдэв. Үүнд:

1. Улаан зуухад: дөрвөлжин 64 булш, шоргоолжин булш нэг,

2. Өвдөг: Чулуун хэрэм нэг, Улаан зуух дахь хэлбэртэй 10 булш.

3. Адгийн гол: Улаан зуух, Өвдөг дахь өвөрмөц байгууламжтай дөрвөлжин булштай адил 89 булш.

4. Дондгойн ширээ: Түрэгийн үед холбогдох тахилгын байгууламж нэг,

5. Халх хошуу: Хүннү булш 2, дөрвөлжин булш 9, Монголын үеийн булш 5 тус тус илрүүлэн холбогдох баримтуулалт хийсэн болно.

Дээрхи газруудад булш болон тахилгын байгууламж нийт 181-ийг бүртгэн эрдэм шинжилгээний анхны баримтжуулалтыг хийлээ.

Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ сумын Улаан зуухад 2008 онд бүртгэсэн нийт 64 булшнаас 7 булшийг (булш 1, 2,

“Дорнод Монгол” төслийн 2010 оны археологийн хээрийн судалгааны баг

Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ сумын Улаанзуух дахь археологийн малтлага

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Энэ орчмийн дурсгалууд нь урьд өмнө судлаачдын хараанд өртөж, эрдэм шинжилгээний эргэлтэнд ороогүй чухал дурсгалууд байлаа. Улаан зуухад хийгдсэн малтлага судалгааны

Цагаан чулуут №165 булш. Гадаад зохион байгуулалт

дүнд түрүүлгэ нь харуулан оршуулах зан үйл, хүрэл зэвсгийн түрүү үед холбогдох ваар савны хагархай, чулуун зүүлт, дөрвөлжин булшны үндсэн гадаад зохион байгуулалтаас өөр хэв шинж зэрэг өмнө үед Монголын бүс нутагт илэрч байгаагүй зан үйлийн

болон эд өлөг, гадаад зохион байгуулалтын өвөрмөц ялгаатай онцлог дурсгал болохыг тогтоолоо. Улаан зуух орчмийн хүрэл зэвсгийн үед холбогдох бидний малтан судласан өвөрмөц байгууламжтай дөрвөлжин булшнууд нь Монгол, Өвөр байгаль, Өвөр Монгол, Шинжаан, Манжуурын бүс нутагт тархсан энэ үед холбогдох дөрвөлжин булшнуудаас гадаад зохион байгуулалт, оршуулгын зан үйл, дагалдуулж тавьсан эд өлгийн зүйлсээрээ эрс ялгаатай байна. Энэ нь хүрэл зэвсгийн үед энэхүү бүс нутагт орон нутгийн шинжтэй бие даасан нэгэн соёл (Улаан зуухын соёл) оршин байсныг харуулах баримт болох боломжтой юм.

2008-2009 онд Дорнод аймгийн Гурванзагал сумын төвөөс зүүн урагш 12 км орших Цагаан чулуут, түүний орчимд хүрлийн үеийн дөрвөлжин булш болон монголын үеийн нийт 163 булш илрүүлэн бүртгэж, иж бүрэн баримтжуулалт хийсний гадна монголын үеийн 8 булш малтан судласан билээ. 2010 онд

Монголын үед холбогдох (X-XIII зуун) 8 булш өмнөх жилүүдийн бүртгэлийн дугаарын дагуу 6,7,10,12,18 дугаар булш болон шинээр илрүүлсэн 164, 165, 166-р булшуудыг малтан судалсан болно.

Бид Гурванзагал сумын төвөөс баруун урагш 35 км-т Цагаан хошуу (II баг) багийн нутагт орших “Хадан хөвөө” хэмээх газар археологийн хайгуул судалгаа явуулж хүрэл зэвсгийн (МЭӨ. IV-I мянган жил) үед холбогдох 20 дөрвөлжин булш бүртгэн, газарзүйн байршлыг GPS-ээр тодорхойлж, хэмжилт хийн анхны баримтжуулалтыг үйлдэв. Уул булшууд нь хадан хөвөөгийн баруун талд байх хадархаг толгодын зүүн, зүүн хойд талаар илүү бөөгнөрсөн байна. Эдгээр булш нь дөрвөн буланд хөшөө чулуу бүхий дөрвөлжин булшны “Сонгодог” хэлбэрийг төлөөлөхүйц дурсгалууд болно. Энд ажиглагдаж буй нэгэн онцлог зүйл нь зарим булшны зүүн урд (Азимутын 50°) хөшөө чулуу босгон зоосон явдал юм.

Ц.Цэндсүрэн

МХЕГ-ын улсын ахлах байцаагч

ПАЛЕОНТОЛОГИЙН ДУРСГАЛТ ГАЗРЫН ХАДГАЛАЛТ ХАМГААЛАЛТАД ХИЙСЭН ШАЛГАЛТ

Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газраас ШУА-ийн Палеонтологийн төвтэй хамтарч Монгол Улсын Засгийн газрын 2008 оны 175 дугаар тогтоолоор улсын хамгаалалтад авсан палеонтологийн олдворт газруудын хадгалалт хамгаалалтын байдалд үзлэг хийж, дүгнэлт гаргах зорилгоор 2009 онд Өвөрхангай, Өмнөговь, Дорноговь, Дундговь аймгийн нутагт орших палеонтологийн дурсгалт газрууд, сумын соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сангийн үйл ажиллагаанд шалгалт хийлээ. Шалгалтанд ШУА-ийн Палеонтологийн төвийн Лабораторийн эрхлэгч,

доктор Х.Цогтбаатар, эрдэм шинжилгээний ажилтан Б.Майнбаяр, МХЕГ-ын улсын ахлах байцаагч Ц.Цэндсүрэн, Өмнөговь аймгийн МХГ-ын соёлын хяналтын улсын байцаагч Э.Хосбаяр нар оролцсон.

Шалгалтын явцад дээрх 4 аймгийн 10 сумын нутаг дэвсгэрт орших үлэг гүрвэлийн болон эртний хөхтөн амьтны олдворт 24 дурсгалт газрын хадгалалт хамгаалалтын байдалтай танилцаж, улсын хамгаалалтад авсан палеонтологийн олдворт газрын хамгаалалтын бүсийг тогтоох мэдээ, баримт цуглуулах, аймаг, сумын байгаль орчны болон соёлын хяналтын улсын байцаагч

нартай хамтарч үзлэг шалгалт хийж, тэдэнд мэргэжил арга зүйн зөвлөгөө өгсөн билээ. Шалгалтын явцад дараах зөрчил дутагдлууд илэрлээ. Үүнд:

- Шалгалтанд хамрагдсан сумдын нутагт орших Монгол Улсын Засгийн газрын 2008 оны “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалт батлах тухай” 175 дугаар тогтоолоор улсын хамгаалалтад авсан палеонтологийн дурсгалт газруудад хаалт, хашлага барьж, машин явахыг хориглосон дохио, тэмдэг тавиагүй, нутгийн оршин суугчдад хариуцуулж гэрээ байгуулаагүй, тусгай хамгаалалтад авах, хамгаалалтын бүс тогтоох талаар санал боловсруулж

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

холбогдох газруудад хүргүүлээгүй,

- Өмнөговь аймгийн Булган сумын Баянзаг, Төгрөгийн ширээ, Алаг тээг, Авдрантын олдворт газрууд нь аймаг сумын төвтэй харьцангуй ойр, аялал жуулчлалын маршрутад хамрагддаг тул хүний хөлд ихээхэн дарагдсан, сум багийн зүгээс тавих хяналт сул, ойр орчимд нь нутагладаг зарим айлын хүмүүс хууль зөрчигчтэй холбоотой, тэдний гар хөл болдог учраас сүүлийн жилүүдэд хууль бус малтлагад их өртсөн, Дорноговь аймгийн Мандах сумын нутагт орших Сүйхэнтээс олон тооны чулуужсан модыг хууль бусаар ухаж авсан, гэмтээсэн, их дээд сургуулиудын оюутны хээрийн дадлага нэрийн дор олдворт газруудаар зөвшөөрөлгүй явж, эрэл хайгуул, малтлага хийдэг болсон,

- Өвөрхангай аймгийн Гучин-Ус сумын нутагт орших Гучингийн нуруу орчимд хатуу элсэн чулуунд хадгалагдсан үлэг гүрвэлийн яс цухуйсныг сум анхааралдаа авч, хамгаалах зорилгоор эргэн тойронд нь чулуугаар хашлага хийсэн боловч ясыг байрнаас нь хөдөлгөж, зарим хэсэг нь алга болсон, ШУА-ийн Палеонтологийн төвөөс 2001 оны 6-р сард Өмнөговь аймгийн Булган сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын дарга н.Ганхуягтай гэрээ байгуулж жуулчдад үзүүлж сурталчлах зорилгоор хүлээлгэн өгсөн үзмэрүүд алга болсон,

- Өмнөговь аймгийн Манлай, Ханбогд сумын заагт орших Шарцав олдворт газарт буй үлэг гүрвэлийн мөрийг Монгол-Японы хамтарсан

онуудад нарийвчилсан судалгаа хийн, хамгаалах арга замыг нь шийдээгүй байхад нь олон нийтэд зарлаж зохион байгуулалтгүй хүмүүс аваачиж үзүүлдэг болсноос хүн, мал, машины хөлд өртөж ихэд эвдэрснээс гадна, хэд хэдэн газар зүсэж мөрийг нь авсан.

- УМХГ-аас /хуучин нэрээр/ БСШУ-ны сайд Ө.Энхтүвшинд

Шалгалтын багийн гишүүд

хүргүүлсэн 2007.10.19-ний өдрийн “Яаралтай арга хэмжээ авах тухай” 1/3735 тоот албан бичгийн мөрөөр Өмнөговь аймгийн Баян-Овоо сумаас 55 км-т орших Налих гэдэг газраас олдсон 13.40 метр урт, урьд өмнө манай орноос олдож байгаагүй, нэн ховор хосгүй үнэт дурсгалд хамруулах үндэслэлтэй гэж судлаачдын тодорхойлсон чулуужсан модыг улсын музейд яаралтай шилжүүлж, сэргээн засварлах, бэхжүүлэх, хамгаалах талаар ямар ч арга хэмжээ авалгүй 2 жил болж байгаа,

- Баян-Овоо сумын удирдлага уг чулуужсан модыг алга болохоос сэргийлэх зорилгоор мэргэжлийн байгууллагад мэдэгдэлгүй 2009 оны 6-р сард сумын Засаг даргын тамгын газрын хашааны үүдэнд авчирч байрлуулахдаа уг модонд 30 гаруй хувийн эвдрэл гэмтэл

учруулсан,

- Өмнөговь аймгийн Булган сумын соёлын төвийн эрхлэгч Ц.Зоригтын баталсан “Музейн үзмэрийг ашиглах түр гэрээ”-ний дагуу Орон нутаг судлах танхимын палеонтологийн холбогдолтой үзмэрүүдийг 2006-2007 онд Өмнөговь аймгийн Булган сумын иргэн Г.Эрдэнэ-Очирт хүлээлгэн өгч, Баянзаг хэмээх газарт жуулчдад үзүүлсэн, үзмэрүүдийг гэмтээж, бүрэн бүтэн байдлыг алдагдуулсан,

- Дээрх сумын Орон нутаг судлах танхимын эрхлэгч Г.Отгонжаргал, иргэн Г.Эрдэнэ-Очир нарын байгуулсан “Музейн үзмэрийг ашиглах түр гэрээ”-нд Соёлын өвийн хууль, музейн дүрэм, журам, стандартад нийцэхгүй заалт тусгасан, тодорхой хугацаа заагаагүй, хүлээлгэн өгсөн ба авсан үзмэрийн жагсаалт байхгүй, тоо ширхэг нь тодорхой бус, үзмэрийн хөдөлгөөний бүртгэл үйлдээгүй,

- Өмнөговь аймгийн Булган сумын ЗДТГ улсын хамгаалалтад байгаа палеонтологийн дурсгалт газруудыг сумын бүртгэл-мэдээллийн санд бүртгээгүй,

- Сумын соёлын төвүүдээс нутаг дэвсгэртээ байгаа түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг эрэн сурвалжлах, хадгалж хамгаалах, сурталчлах ажлыг хуулийн дагуу төр, захиргааны байгууллага, нутгийн иргэдийн дэмжлэгт тулгуурлан зохион байгуулах, шаардагдах арга хэмжээ авах талаар санал боловсруулан зохих шатны байгууллагад тавьж шийдвэрлүүлэх талаар дорвитой ажил зохион байгуулаагүй байлаа.

Мөн зарим сумын удирдлагууд палеонтологийн олдворыг хамгаалж байгаа нэрээр дур мэдэн цуглуулж, өрөө тасалгаандаа авчирдаг, тэр нь гарал үүслийн талаар баримт мэдээ дутуу, авах болон тээвэрлэх явцад маш ихээр эвдэж хэмхэлдэг, хэсэг хугацааны дараа алга болсон байдаг зэрэг буруу зуршил элбэг байгаа нь иргэдэд сөрөг сурталчилгаа болж байна.

БСШУЯ-ны Соёл урлагийн бодлогын газраас Соёлын өвийг

Өмнөговь аймгийн Баян-Овоо сумын Налих хэмээх газраас олдсон чулуужсан модыг Сумын ЗДТГ-ын үүдэнд байрлуулсан байгаа нь

палеонтологийн экспедиц 1995 онд анх нээж, 1996, 2001

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Өмнөговь аймгийн Мандал-овоо сумын 3-р багийн иргэн С.Бямбацогт нь Мандал-овоо сумын Алгүй-улаан цаваас авсан Динозаврын өндөг-9ш, Протоцератопсын сүүлний хэлхээтэй 1 ш яс зэрэг палеонтологийн олдворыг өөрт хадгалж жуулчдад үзүүлж хураамж авч байсан зөрчлийг илрүүлж, олдворуудыг хураан авч Палеонтологийн төвд шилжүүлэв

хамгаалах тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.2, 11.3, 17.1, БСШУ-ны сайдын 2004 оны 141 дугаар тушаалаар батлагдсан "Палеонтологийн олдвор, олдворт газрыг хамгаалах, хайгуул, малтлага, судалгаа хийх журам"-ын 2.5 дахь заалтуудыг зөрчиж Мэргэжлийн зөвлөлөөр хэлэлцүүлж, сайдын тушаалаар баталгаажуулсан зөвшөөрөл авалгүй хайгуул малтлагын ажил хийсэн "Монголдинозаврсудлалын хүрээлэн" төрийн бус байгууллагад 2008 онд лабораторийн шинжилгээ хийлгэж он цагийг тогтоох зорилгоор 26 ширхэг монголын доод цэрдийн палеонтологийн олдворууд, динозаврын толгой, чөмөгний дээжийг АНУ-д буцаж ирэх нөхцөлтэйгээр гаргасан тул Эрүүгийн хэрэг үүсгэн шалгасан байна.

Өмнөговь аймагт зохиогдсон говийн бүсийн 5 аймгийн Байгаль орчны хяналтын улсын байцаагчдын сургалт семинарт шалгалтын хэсэг оролцож "Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын хадгалалт хамгаалалтын эрх зүйн орчин", Палеонтологийн дурсгал, түүний хадгалалт хамгаалалт" сэдвээр яриа хийсэн нь үр дүнгээ өгч байна.

Өмнөговь аймгийн байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч П.Энхбаатар, Ц.Батбэх нарын мэдээллийн мөрөөр БСШУ-ны сайдын 2009.11.16-ний өдрийн 490 дугаар тушаалаар тус аймагт ШУА-ийн Палеонтологийн төвөөс судалгааны багийг томилох

ажиллуулсан нь Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.11 дэхь заалтын дагуу палеонтологийн чиглэлээр хийсэн анхны авран хамгаалах ажил боллоо. Судалгааны баг Өмнөговь аймгийн Мандал-Овоо сумын Шинэ усны халзан дов хэмээх газарт малтлага хийснээр анх удаа үлэг гүрвэлийн олдвор олдсон бөгөөд Ханхонгор суманд чулуужсан модны тархац нөөцийг тогтоох хэмжилт хийн, лабораторийн шинжилгээгээр чулуужсан мод мөн болохыг тогтоож, орон нутгийн хамгаалалтад авхуулах арга хэмжээ авлаа.

Нутгийн иргэдийн мэдээллээс үзэхэд олдворт газрууд олон жилийн турш хууль бус малтлага хийж гаршсан бүлэг хүмүүс жил бүр олдворт газруудаар явж, хууль малтлага хийж, олдворын ихэнх хэсгийг эвдэж сүйтгэн тухайн олдворын шинжлэх ухааны ач холбогдлыг алдагдуулж олдворт газрын экологи, байгалийн унаган төрхийг бүдүүлгээр сүйтгэн, монголын төдийгүй хүн төрөлхтний өвд хамаарах түүх, соёлын гайхамшигт дурсгалт газрыг эвдэн устгадаг байна.

Палеонтологийн олдворт газруудад 1990 оны дунд үеэс хэн дуртай нь дураараа эрэл хийж, байгалийн өгөршилтөөр илэрсэн олдворыг хулгайн замаар авч зарах, хууль бусаар хил давуулж худалдах зэрэг үзэгдэл ихэд даамжирсан байна. Энэ үйл ажиллагаанд тухайн олдворт газартай ойр нутагладаг малчид, аймаг сумын жижиг наймаачид жуулчны баазын хүмүүс идэвхитэй оролцдог, тэднийг хөрөнгө санхүүгийн хувьд байнга дэмжиж цуглуулсан олдворыг нь хил давуулан худалддаг нарийн зохион байгуулагдсан сүлжээ нэгэнт бий болжээ гэж дүгнэх үндэслэлтэй байна. Сүүлийн жилүүдэд хууль хяналтын байгууллагууд энэ сөрөг үйл ажиллагаатай нилээд тэмцэж байгаа боловч одоогийн мөрдөж байгаа хуульд, учруулсан хохирлоос олон дахин бага хэмжээгээр торгохоос өөр хариуцлага тооцох заалт байхгүйгээс энэхүү хууль бус үйл ажиллагааг зогсооход нөлөөлж

чадахгүй байна.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2008 оны 175 дугаар тогтоолоор улсын хамгаалалтад авсан дээрх аймгийн нутагт орших палеонтологийн олдворт, дурсгалт газруудын хамгаалалтын байдал "Хангалтгүй", төрийн захиргааны ажилтнууд, иргэдийн палеонтологийн дурсгалын талаархи ойлголт муу байна.

Цаашид Эрүүгийн хуулинд эртний амьтан ургамлын, нэн ялангуяа хууль бус малтлагад хамгийн ихээр өртөж байгаа үлэг гүрвэлийн чулуужсан өндөг, ясыг сүйтгэсэн этгээдэд хүлээх хариуцлагыг тусгайд нь нэмэлт зүйл болгон оруулж, учруулсан хохирлыг харгалзаж хэрэглэсэн унаа, багажийг хурааж авах зэрэг газар дээр нь арга хэмжээш тогтоох, хууль бус зар сурталчилгаа хийхийг хориглох заалтуудыг тусгах;

- Палеонтологийн олдворыг хамгаалж байгаа нэрээр хууль бусаар цуглуулахыг таслан зогсоох, иргэдийн гар дээр нэгэнт байгаа палеонтологийн олдворуудыг бүртгэл хамруулах, мэргэжлийн байгууллагын дүгнэлтийг үндэслэж улсын санд худалдан авах арга хэмжээг зохион байгуулж, ховор сонин олдворыг авран хамгаалах, гадаадад халин гарсан палеонтологийн олдворуудыг эргүүлэн татах хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх;

- Палеонтологийн цуглуулгын бүртгэлийн маягыг БСШУЯ-наас баталгаажуулж, үлэг гүрвэлийн олдворыг хадгалалт хамгаалалтын найдвартай нөхцөл хангасан газарт төвлөрүүлэн, түүний бүртгэл, хадгалалт хамгаалалтад мэргэжлийн байгууллага хяналт тавьж ажиллах;

- Сумын соёлын төвд орон нутаг судлах танхим ажиллуулж, соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сангийн ажлыг чанаржуулах, түүх, соёлын дурсгалт болон байгалийн үзэсгэлэнт газраар танин мэдэхүйн аялал зохион байгуулах, түүх, соёлын дурсгалыг эрэн сурвалжлах, хамгаалах, олон нийтэд сурталчлах ажлыг тогтмол зохион байгуулж хэвших шаардлагатай байна

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Ц.Цолмон

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

ВИЛЛЯАМСТАУНЫ ТӨВТЭЙ ХАМТАРСАН НЬ

2008 оны дөрөвдүгээр сарын 17-ны өдөр Монгол Улсын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам, Соёлын өвийн төв, Монголын урлагийн зөвлөл, АНУ-ын Масачусетс муж улсын Вилляамстауны уран зураг сэргээн засварлах төвийн хооронд уран зураг сэргээн засварлах, мэргэжилтэн бэлтгэх чиглэлээр хамтран ажиллах санамж бичигт гарын үсэг зурсан билээ. Санамж бичигт заасны дагуу Соёлын өвийн төв болон Вилляамстауны уран зураг сэргээн засварлах төвийн хамтарсан сургалт семинар, дадлагын ажлыг 2009, 2010 онд Монгол, АНУ-д амжилттай зохион байгуулаад байна.

Тухайлбал 2009 онд АНУ-ын Вилляамстауны уран зураг сэргээн засварлах төвийн уран зургийн

сэргээн засварлагч Синтия Лук, даавуу зөөлөн эдлэлийн сэргээн засварлагч Алисон Макколский нар Соёлын өвийн төвд айлчилж, шатаж гэмтсэн уран зургийн нөхцөл байдалтай танилцаж, тус төвийн сэргээн засварлагчидтай хамтарсан сургалтыг хийсэн. Энэ оны есдүгээр сард дээрхи мэргэжилтнүүд Монголд ахин зочилж, уран зураг, бөс даавуун эдлэлийг сэргээн засварлахад мэргэжил арга зүйн зөвлөгөө өгч ажилласан.

2010 оны гуравдугаар сарын хоёрноос 27-ны өдрүүдэд Соёлын өвийн төвийн Сэргээн засварлах хэлтсийн уран зургийн сэргээн засварлагч Д.Нямдорж, А.Мөнгөнцоож нар АНУ-ын Вилляамстауны уран зураг сэргээн засварлах төв дээр Монголын Уран

Сургалтанд оролцогчид. Соёлын өвийн төв. 2009 он

зургийн галерейн галд өртсөн хоёр уран зургийг аваачин хамтарсан сэргээн засварлалтын ажлыг гүйцэтгэлээ.

ӨМНӨД ХӨРШИЙН
ҮЙЛС НЭГТНИЙ АЙЛЧЛАЛ

Монгол Улсын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны харьяа Соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбатын урилгаар БНХАУ-ын Соёлын өвийн академийн орлогч захирал Хоу Вэй Дон, Түүхэн дурсгалт зүйлийн хэрэг эрхлэх газрын хэлтсийн дарга Шү-Янь, Хятадын эзэн хааны ордны сэргээн засварлах хэлтсийн дарга Жан Кэгүй нарын бүрэлдэхүүнтэй төлөөлөгчид 2010 оны наймдугаар сарын 15-аас 19-ны өдрүүдэд Монгол улсад айлчлалаа.

Айлчлалын зорилго нь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал, сүм хийд дурсгалт уран барилгын сэргээн засварлалтын зарим арга технологитой танилцах, санал солилцох, цаашид хамтран ажиллах чиглэлээ тодорхойлоход чиглэгдсэн юм. Айлчлалын хүрээнд төлөөлөгчид БСШУЯ-ны Соёл, урлагийн бодлогын газрын дарга Б.Наранзун, Монгол Улс дахь

БНХАУ-ын Элчин сайдын яамны Соёлын зөвлөх У Шинь Ин нартай уулзан айлчлалын зорилго, ажил төрлийн тухай танилцуулга хийн цаашид хэрхэн хамтарч ажиллах талаар санал солилцсон юм.

Энэхүү айлчлал нь Монгол орны түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал, сүм хийд дурсгалт уран барилгыг сэргээн засварлах, хамгаалах ажилд өндөр ач холбогдолтой айлчлал болж өнгөрсөн бөгөөд талууд цаашид Дорнод аймгийн нутагт орших Х зууны үед холбогдох "Хэрлэн барс" хэмээх эртний хотын суварганы үлдэгдэл, мөн аймгийн нутагт орших XVIII зууны үед холбогдох "Их бурхант" хэмээх чулуун бурханы дурсгалд сэргээн засварлалт, бэхжүүлэлт хийх, мэргэжилтэн солилцох, туршлага судлах, хамтарсан сургалт, дадлагын ажил зохион байгуулах, монгол орны байгаль цаг агаар,

орчин нөхцөлд тохирсон сэргээн засварлах арга зүй, технологи боловсруулах зэрэг чиглэлээр хамтран ажиллахаар харилцан тохиролцоод байна.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Д.Нарантуяа

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

МОНГОЛ УЛСЫН ТҮҮХ, СОЁЛЫН
ХОСГҮЙ ҮНЭТ ДУРСГАЛУУД

Монгол Улсын Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн 5 дугаар зүйлд зааснаар түүх, соёлыг дурсгалыг “хосгүй үнэт”, “үнэт”, “ердийн” гэсэн зэрэглэх ба хосгүй үнэт зэрэглэлийн дурсгалыг Засгийн газрын шийдвэрээр баталгаажуулдаг.

1995 оноос эхлэн монгол улсын хэмжээнд түүх, соёлын хөдлөх дурсгал буюу музейн үзмэр, эд зүйлсийг түүх, соёл, шинжлэх ухааны ач холбогдлоор нь үнэлж, зэрэглэл тогтоож байна.

БСШУЯ-ны дэргэдэх Түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалт зүйлийн зэрэглэл, үнэлгээг тодорхойлох мэргэжлийн зөвлөл түүх, соёлын дурсгалт зүйл хадгалагдаж буй музей, номын сан, сүм хийд, эрдэм шинжилгээний хүрээлэн зэргээс түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалт зүйлийг тодорхойлж, жагсаалтыг Засгийн газрын 1995 оны 241 дүгээр тогтоолоор анх батлуулж, уг тогтоолд нэмэлт оруулсаар ирсэн.

Засгийн газрын 2010 оны 103 дугаар тогтоолоор Төрийн түүхийн музей, Монгол банкны Эрдэнэсийн сан, ШУА-ийн Палеонтологийн хүрээлэн, Археологийн хүрээлэн зэрэг газруудад хадгалагдаж байгаа түүх, соёлын 304 дурсгал хосгүй үнэт зэрэглэлд нэмж батлагдсан байна.(Хүснэгт №1)

Шинээр нэмж батлагдсан дурсгалуудад XIII-XIV зууны үеийн алт, мөнгө, зэс зоос, XIII-XIV зууны язгууртны хувцас хэрэглэл, Х.Чойбалсангийн хэрэглэж байсан эд зүйлс (Төрийн түүхийн музей), VIII Богд Жавзундамба хутагтын алт, мөнгө, цагаан чулуун тамга, тамганыхайрцаг, алтанчимэглэлтэй хэт хутга, эрхи, алтан өргөмжлөл, Эх дагины мөнгөн тамга зэрэг эд зүйлс (Монгол банкны Эрдэнэсийн сан), эртний хүний гавлын яс, ясан хэл хуур, мөнгөн хөөмөл чимэглэл, малгай, дээл, гутал хувцас зэрэг олдворууд (ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн), сөнөж мөхсөн эртний амьтад болох үлэг гүрвэлийн

өндөгний үүр, тарбозавр, галлимимус, протоцератопс, адазавр, овираптор, сегнозавр, эрликозавр, ахиллобаторын чулуужсан араг яс (ШУА-ийн Палеонтологийн хүрээлэн) зэрэг түүх, археологи, палеонтологийн дурсгалууд багтжээ.

Эдгээр хосгүй үнэт дурсгалууд нь монголын түүхийн маш ховор үнэт цэнэтэй, эх сурвалж дээжис юм. Түүнчлэн палеонтологийн шинжлэх ухаанд нээлт болсон, зөвхөн монгол орны нутаг дэвсгэрээс олдсон сөнөж мөхсөн амьтдын ховор олдворуудыг зэрэглэлд хамруулсан.

(Хүснэгт №1)

№	Байгууллагын нэр	Хосгүй үнэт зэрэглэлд нэмж батлагдсан дурсгалын тоо
1	Төрийн түүхийн музей	259
2	Эрдэнэсийн сан	15
3	ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн	5
4	ШУА-ийн Палеонтологийн хүрээлэн	25
	2010 онд хосгүй үнэт зэрэглэлд нэмж батлагдсан дурсгал	304

С.Ренчинхорлоо

Чингис хааны академийн жинхэнэ гишүүн академич, Монголын математикийн багш нарын академийн гишүүн академич

АРДЫН УРЧУУДЫН МАТЕРИАЛЫГ
ТОДРУУЛЪЯ

(“Дүрслэх урлаг” сэтгүүлийн 1979 оны №2-оос хуулбарлан авав.

Тус сэтгүүлийн шагналт байрын материал)

Ардын урлагийн олон төрөл дээр тухайлбал оёмол ширмэл, хатгамал, зээгт наамал,

сийлбэр, зүмбэр, алт мөнгөн эдлэл, ган сийлбэр сийлэх зэрэг жинхэнэ уран сайхны эх загвар

зохиосон зураач урчуудын овог нэрийг тодруулж, хийж бүтээдэг арга барил, түүний суралцсан түүхээс сурч, судлах зүйл маш их шаардлагатай байна.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Монгол ардын урлаг нь олон зуун жилийг дамжин уламжлагдаж өөрийн хөгжлийн түүхэн явцад хичнээн олон шалгарсан авьяаслаг урчууд тодрон гарч байсныг тэр бүрий бүрэн мэдэхэд хэцүү бөгөөд тэдний нэр алдар үйл амьдралын түүх, бүтээл ажил ямархуу байсныг тодруулахад бэрхшээлтэй байна.

Энэ талаар судалгаа шинжилгээ байнга хийгдэж байгаагүйгаас гадна эртний урчууд хэдий үед ч хийж бүтээсэн зүйлдээ нэр хаяг бичдэггүй байсан явдал ард олны дунд уран дархан, мужаан тэр, зураач тэр гэж нэрлэгдэх нь олонтой тул урчуулын овог, удам нь мэдэгдэхгүй болж энэ судалгааг улам бүрхэгдүүлэхэд хүргэдэг.

Манай орон нутагт зөвхөн өөрийн нутаг хошуугаар барахгүй даяар олонд нэрд гарсан гайхамшигт уран чадвар цуутай урчууд дархчууд олон байсныг алийг тэр гэх билээ.

Хэн гэгч онцгой уран хүн хэдий үед амьдарч, хэнээс урлахын арга увьдас анх хичээн суралцаж, заалган дэмжүүлж урлалын ямар онцлог арга барил эзэмшиж, чухал юу юуг хэдий хугацаанд урлан бүтээсэн, тэр бүтээлүүд нь одоо бий эсэх гэдгийг нарийн тодорхой мэдэх асуудал манай соёлын түүх, ардын гар урлалын өв санг баяжуулахад чухал ач холбогдолтой байна.

Үндэстэн бүхэн өөрийн өвөрмөц хэлбэртэй урлагийн арга барил эзэмшиж, тухайн үндэстний аж амьдрал хэв заншилд тохирсон эдлэхүүн хийх, түүнийгээ гоёж чимэх арга хэлбэр нь хүртэл өөр өөрөөр илэрдэг боловч тэдгээр өвөрмөц аргаар хийсэн бүтээлдээ аль ч газрын урчууд тухайн үеийн түүхэн үзэл санааг агуулж түүндээ алдарт баатрууд, анги давхрагын төлөөлөгчдийн тэмцлийг тусгасан байх буюу байгалийн ба уран сайхны аль нэг өвөрмөц яруу сайхныг тогтоон шингээсэн байдаг.

Эдгээр утга агуулга нь аль ч үндэстэнд орчуулгагүй ойлгогддог болохоор дүрслэх урлагийг өвөрмөц яруу найраг гэж зүй ёсоор нэрлэдэг билээ.

Монголын ихэнх урчууд хүний өдөр тутмын хэрэгцээтэй хэт хутга, эмээл хазаар, аяга, тээг гэх мэт эдлэх зүүх, чимэх эдлэл, гэр байшингийн дотоод тавилга зэргийг урлан хийж байв.

Уран гартны түүхэн замнал, хийж бүтээж байсан тухай яриануудаас тэмдэглэн үзвэл тус Өмнөговь аймгийн нутаг нэр цуутай урчуудаар гайхагдан нутаг байсныг бид бахархан тэмдэглэх ёстой.

Одоо оршин байгаа ард олны яриа дамжиж нэрлэгдэн байгаа хүмүүс бол одоогоос 100-150 жилийн дотор амьдран байсан хүмүүс бөгөөд амьдралын нилээд хэсэг нь хувьсгалын жилүүдэд хамаарах хүмүүс юм.

Эдгээр нэр цууд гарсан хүмүүсийн тухай яриаг оршин байсан нутаг, амьдралын зарим онцлогоор нь ангилан нэрлэвэл:

1. Одоогийн Гурвантэс, Ноён сумын зааг нутагт өсч төрсөн уран Маньбадар, уран Мандир гэдэг ах дүү урчууд байсан бөгөөд уран зураач Д.Маньбадарыг монголчууд хээ угалзны их мастер, “Монгол үндэсний урлагийн ахмад зүтгэлтэн” гэж хүндэтгэлтэй нэрлэдэг бөгөөд түүний уран бүтээлийн ид бахархах үе нь хувьсгалын түүхэн үе байсан учраас хийсэн бүтээсэн бүгд нь ард түмний дунд тодорхой үлдэж түүний бүтээл олон улсын нэрт музей, соёлын сан, номын санд цомогчлогдон хадгалагдаж ихэд тархжээ.

Тэр бүтээлүүд урлаг судлаачдын сонирхол татсан хэвээр бөгөөд бүтээл нь авьяаслаг эзнийхээ нэр алдар, чадлыг шагуулсаар байна. Уран Маньбадарын бүтээлээс хэд хэдэн дүгнэлт хийж болно. Үүнд: Д.Маньбадар багаасаа байгаль орчныг ажиглан сонирхогч, түүний өнгө дүрсийг онцгой

судлагч байжээ. Учир нь тэр хүний бүтээлд төрсөн нутгийнх нь тунгалаг сайхан агаар, алс холын давхар, давхаруулсын өнгө хослол, цаашлах тутам униартан бүдгэрэх өнгийн дагнаасуудыг хээ угалзны урлах их чадвартай хослуулан шингээжээ.

2. Хөрхийн уулсын орчмоор амьдарч байсан төмрийн дархчууд /гууль-ган сийлэгчид/ орчиндоо төдийгүй Төвд, Хятад, Манж нутагт ч гайхагдаж байжээ. Эдний нэрт төлөөлөгчдөөс дурьдвал дархан Жигжид одоогоос 120-150 жилийн дотор амьдарч байсан бололтой /түүний хүү 82 нас хүрч 1962 онд нас эцэслэсэн гэлцдэг/ уран Жигжид гэгч, зузаан уруултай, хөх хүрэн нүүртэй, сүлжмэл гээгтэй хар хүн, гэрээс бараг гардаггүй, зөвхөн гууль, төмөр сийлж, хийсэн зүйлээрээ амьдардаг байжээ.

Түүний төмрөөр хийсэн тогоо, сэтгүүр 100 лангаас илүүгээр үнэлэгдэж байсан нь ур чадварын үнэ цэнэ болон ард олны дунд яригдсан хэвээр байна. Хэт хутганы бэл тогоо, сэтгүүрийг ган төмрөөр сийлж гуулиар тоноглон, сэнж гогцоо бүрт 4 хүчтний аль нэгийг оролцуулан дүрсэлдэг байсны гадна, хамгийн нарийн хэсэгт нь нарийн сүлжээс хийдэг байжээ. Ийнхүү Жигмид дархны хийшийн чадлыг хятадын худалдаачид үзээд “Ийм уртай дархан дотор газар байвал бусад тааруу шиг нь амьдрах газаргүй болно” гэж дүгнэн ярьсан байдаг.

Дархан Жигмидээс сүүлхэн үед Хөрхийн өвөр орчим нутагтай дархан Соном гэгч мөн гууль төмөр сийлэх, цутгах ажилд нарийн дадсан хүн байжээ. Үүний үе насны Хангайн Дэндээ гэгч уран хошин шог зураач байсан бөгөөд өөрийнхөө дотны хүмүүсийн амьдралд гарсан сонирхолтой өөрчлөлтүүд, хүмүүсийн үерхэл нөхөрлөлийн талаар нөхөрсөг хошигнолын зургийг зурж тэдний хөөр бахархал төрүүлдэг уран зураач

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

байжээ.

3. Шанхайн нутаг, сайн бичигтийн хийдийн орчимд амьдран сууж байсан нэртэй урчууд - Хамгийн тэргүүн нь уран Цэдэн түүний цооногийн огцом тусах гэрлийн тусламжтайгаар өө сэв, алдааг шалган сийлсэн сийлбэрүүд нэрд гарч байжээ.

Уран Цэдэн мод, чулуу сийлбэр, баримал, зүмбэр хийх зэрэг олон талаар чадваржсан хүн байсан бөгөөд цунд /2,5-3 см/ багтах хэмжээтэй зүмбэрээр цутгаж хийсэн насны гурван бурхныг төвдөд явуулж гуулиар цутгуулж олшруулахыг хүссэн боловч төвд нутгийн урчууд гуулиар цутгаж чадахгүй гэж буцаасан бөгөөд "Ар халхын уран Цэдэнгийн гарын чадалд хүрэх цутгуурчин Төвдөд одоогоор тодорсонгүй" гэсэн үгтэйгээр буцаж ирсэн байна.

Уран Цэдэн жуганцар шигтгээстэй, мөнгөн хүрээтэй эмээлийн цагаан хяр-мөнгөн хазаарын тоноглол хийсэн зэрэг энгийн эдлэх зүйл ихийг бүтээсэн байна. Энэ мэт ихийг бүтээгч уран бүтээлчдийн нэр алдар бүтээл нь хошуу нутагтаа төдийгүй улс орон, бусад нутагт гайхагдаж байсан нь илэрхий боловч одоо хийсэн зүйлээс нь хаана юу байгааг тодруулахад төвөгтэй болсон ажээ.

Уран Цэдэнтэй ойролцоо модчин Лувсандорж гэдэг мод төмөр, баримал, шуумал, оёмол зэргийг нилээд сайн хийдэг олон талтай уран хүн байж мөн энэ үед зураач, цаасан цоолборч Бор Сандаг зэрэг урчууд байсан бөгөөд Лувсандоржийн хийсэн модон ширээг Бор Сандаг нь алтан хуудас нааж хээлснийг хүмүүс тэмтрэн үзэж байж сийлбэр биш наамал болохыг сая таньдаг байжээ. Дээрх урчуудын амьдрал бүтээлийг судлан үзэхэд хамтарсан бүтээлээрээ манай аймгийн нутагт байсан анхны бүтээлийн хамтлаг гэж хэлж болохоор юм. Эдгээр урчуудын анхны хамтлаг, хэлхээ цамхагтай гэрийн тооныг өөрчлөн засч

наамал дугуй хүрээтэй хорол цамхагтай одоогийн хэрэглэж байгаа хатгуур уныт тооныг хийж Сайн Бичигтийн хийд дээр барьж үзэхэд тэр гэрийн хэрхэн тогтож байгааг хүмүүс гайхан харцгааж байсан гэлцдэг. Эдгээр урчуудын хамтран хийж байсан бүтээлүүдээс орон нутагт одоо ганц хоёрын зэрэг байж ч болох бөгөөд одоогоор ялган таних хүн ховор боловч зориуд зохион байгуулалттай сурвалжилан судалбал олдож болох юм.

Хөдөө нутагт мал маллаж нүүдэллэн амьдарч байсан боловч мөнгөн эдлэл хийх, мөнгө сийлбэрлэх талаар нэрд гарч урнаараа гайхагдсан олон түмний дунд Дүрлэн Пагваа нэрээр алдаршсан мөнгөний дархан Лувсандаш гэгч одоогийн Шанхайн ар өвөр, их бага уулын зүүн суу хавьд амьдран байж, гарын ур хийшийн чадвараар орон нутаг харь хошуудад гайхагдан сууж байв.

Тэр хүний хөдөлмөрийн онцлог нь, мөнгө төмөр эдлэл, чимэглэл хийхэд бүх цаг насаа зориулж, нутаг сольж нүүгээд буусан газраа гэрээ барихаас өмнө дөшөө суурьлуулдаг заншилтай байсан гэлцдэг. Дүрлэн Пагвагийн мөнгөн аяга, сэтгүүр эхнэр хүний толгойн чимэг болон бусад зүйл одоо орон нутгийнханд эдлэгдсээр байгаа бөгөөд түүний хийсэн мөнгөн эдлэл бөх бат чанар эдэлгээ даах чадлаар бусдаас илүүтэй байжээ.

4. Номгон сумын Сангийн далай, Эхэн загийн хийд болон Булган цохио уулын орчимд амьдарч байсан нэрт урчууд сийлбэр сийлж, хүнсний хатгааур шатар, норов сийлдэг байв. Тэр нутгийн айл бүхэнд эдгээр сийлбэр тархаж, зуун жилээр үе дамжин хадгалагдаж байсан юм билээ. Номгон сумын нутаг, урд хилийн орчимд амьдарч байсан нэрт сийлбэрчин хүн Оготоно эмгэн гэдэг эмэгтэй байсан гэдэг. Тулганы захад сууж цай хоолоо чанах зуураа хотир

модоор сийлж суудаг байж. Эмэгтэй сийлбэрчин маш ховор юм. 1860-ад оноос хойш Булган уул, Цохиогийн орчмоор байсан урчуудын олонх нь Сангийн далай хийд, Эхэн загийн хийдэд төвлөн суурьшиж, тэдгээр хийдийн барилга шашны хурал ном, лам хуврагуудын эдлэл хийж уран гараараа амьдарч байжээ. Хамгийн алдартай хүн нь Ожвой тойны хүү Уран Тангад, түүний зээ хүү Очиртогооч нар байсан гэдэг. Тэдгээр хүмүүс уран зураг, баримал шуумлын урлалаар гайхагдаж байсан байна. Тангадын шавь нар, уран чадвараар алдаршиж байсныг нутгийн настнууд батлан ярьдаг. Дээрх 2 хийдэд дамжин сууж байсан уран Гомбо, уран Лочин нарын сийлбэрүүд тэдний ширсэн эсгий ширмэл тухайн үедээ онцгой эдлэхүүн байсан гэдэг. Эхэн загийн хийдэд шавилан сууж байсан Бантага дарханы хүү Равдандорж түүний зээ Д.Лувсанжигжид нарын сийлбэр, цаасан шуумал бурхан тухайн үедээ ур хийцээр гайхагдаж байлаа. Дэмбэрэлийн Лувсанжигжид /хожим нь уран Жимээ/ гэж алдаршсан. Уран Жимээ, өөрийн нагац ах Уран Равдандоржийн хамт Да хүрээнд нилээд олон жил Богд хааны ордны гоёл чимэг хийдэг урчуудад багтаж хамт олноороо ажиллаж байсан.

1919 оны орчим хийсэн 9 тохой өргөн 9 тохой урт "Гомбо гүр" гэдэг бурхныг зээгт торгон наамлаар оёж гүйцээгээд дэлгэн тавихад Да хүрээ даяараа шагшин гайхаж байсан түүхтэй. Д. Лувсанжигмидийг Богд хааны зарлигаар Төвд нутагт ордны зөвлөгч урнаар илгээн томилж явуулжээ. 1920-1921 оны заагаар Төвд улсын Лхас хотод Дээд Банчинбогдын ордонд, ордны чимэг, богдын хувцас, гэрийн тоноглол чимэг хийхэд загвар төсөл хийх зааварлах, өөрөө хийж дууриалган удирдаач албан үүрэгтэй 14 жил болсон юм. Лувсанжигжид 1948 онд

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Дорноговь аймгаар эх орондоо ирж 5 жил тэнд сийлбэр баримал урлал хийж байсан. Олон сийлбэртэй Моринхуурхиснийг нь төмөр зам тавьж байсан орос хүмүүс авч явж, тэр үеийн Ленинград хотод Эрмитажийн Азийн орны хөгжмийн зэмсэг буланд байрлуулсан гэсэн яриа бий. Мөн нэлээд том хэмжээний шатар Дорноговь аймгийн музейд байсан юм.

1955 онд Өмнөговь аймгийн Соёлын хэлтсийн захиалгаар 25 морин хуур хийж, сум аймгийн клубуудад өгч байсан. 1957 оны өвөл насан өөд болсон.

5. Ханбогд сумын нутагт Догшин ноён хутагт Данзанравжаагийн байгуулсан Галбын гурван хийдэд хээрийн хяр толгодын боржин чулуу ховхлон авч сүм дуган, барилгын орчинд хэрэглэх чулуун багана, сийлбэр арслан, үүдний шат, хайс хориулыг чулуугаар хийдэг хүмүүс олон байсан, харамсалтай тэдний нэр тодорхойгүй байна.

Галбын гурван хийдэд Саран хөхөө дуурь, цамын бүжиг дэглэгдэж тэдгээр урлагийн тоглолтонд хэрэглэх бүх гоёл чимэглэл, багийг хийж байсан бүлэг хэсэг урчууд байсан гэдэг. Тэдний хийж байсан зүйл 3 хийдэд тархан байрлаж байсан төдийгүй, Ханбогд уулнаас урагш байдаг Цогцолын хийдийг

чимэглэж байсан юм билээ. 1970 оны орчим Ханбогд сумын соёл, урлагийн үзлэгээр Борхад гэдэг уран өвгөн, Дэмчогийн хийдийн макет загварыг цаасаар хийж музейд тавьсан тэр нь одоо Ханбогд суман дээр хадгалагдаж байгаа. Мөн Саран хөхөө дуурийн тайз чимэг давхар тайзтай байсныг санаж сэргээсэн загвар бас байсан. Түрүү үеийн уран бүтээлчдийн хийсэн зүйлд шашны зан үйлтэй уялдсан зүйл ихэнхийг эзэлж байсан боловч түүнийг 1937-38 онд сүм хийдийн хамт ихэнхийг устгаж харамсалтайгаар үрэгдсэн юм.

Одоогийн Номгон сумын нутаг Хөрх уулын орчимд амьдарч байсан Сунтаг дархан цахиур буу, хэт хутга хийдэг байжээ. Сунтаг дарханы хийсэн хутга, хадаастай модыг шууд зорж огтлоход ир нь эмтэрдэггүй байсан гэдэг, олон айлын малын тамга хийж өгсөн юм билээ. Мөн орос бууны замаг хийсэн нь андуурагдам адилхан хийсэн гэсэн.

Б.Ринчин доктор, чи төмөр хадаасанд тордоггүй хутга нэгийг хийж өгөөрэй, Би энд тэнд явахад жинхэнэ Монгол дархан хүний хийсэн хутгаар гайхуулмаар байна гэж захисан гэдэг. Харин Сунтаг дархан, тийм хутга хийхэд нэг жил шахуу хугацаа ордог юм хатыг тохируулж

ирийг тогтооход хугацаа орно доо гэсэнд “Би хүлээнээ, харин мөнгө оруулахгүй бүх зүйлийг төмөр гангаар хийж өгөөрэй” гээд нэг жилийн дараа 1960 оны үед авсан гэсэн яриа байсан. Зүүх гинж, хутганы хуй, бэл бүгдийг төмрөөр хийсэн гэдэг юм билээ. Тийм хутга хадаасыг тас огтлоход ир нь хэвээр байдаг онцлогтой.

1950-1980 онуудад аймгийн Урчуудын эвлэлийн салбар тус аймагт ажиллаж зураач Сэргэлэн, Сугир, Довчиндаваа нар аймагтаа шаардлагатай зураг чимэг, уран баримал хийж тэд олон залуусыг суралцуулж байлаа.

Ялангуяа Урлагийн гавьяат зүтгэлтэн У.Довчиндаваа Нанзад баатрын хөшөө, Буурын баримал, Лхагвадорж баатрын хөшөөний загвар макет хийсэн, говь нутгийн өнгө бүдгийг зургаар мөнхлөн гайхуулсан олон бүтээл хийж Соёлын гавьяат зүтгэлтэн болсон алдартай нэгэн билээ. Говийн өнгийг, тэмээг Довчиндаваа шиг зурах хүн үгүй гэсэн домог болсон яриа бий.

Энэ мэтээр говийн гар урчуудын тухай товчхон дурьдахад иймэрхүү, цаашид дэлгэрүүлэн сурах зүйл асар их бий.

Х.Цогзолмаа

Дундговь аймгийн Боловсрол соёлын газрын мэргэжилтэн

ХОНГОР ГОВИЙН ХОСГҮЙ ДАРХАН

1 1937 онд Дундговь аймгийн Адаацаг сумын нутаг “Алтат цагаан толгой” хэмээх газарт төрсөн Жаал овогт Пүрэвийг

энэ нутагт төдийгүй хорин нэгэн аймагт эс андах бөлгөө. Авьяас билгийн эзэн урлаг соёлын өв бүтээгч, уран дархан Пүрэв тухайн үеийн хүүхдүүдийн адилаар 1945-1952 онд бага, дунд суруульд суралцаж, улмаар 1958-1965 онд худалдааны байгууллагад ня-бо, эдийн засагчаар ажиллаж байжээ. Тэрээр 1970 онд МУИС-д элсэн орж, эдийн засагчийн мэргэжил эзэмшиж, улсад 40 гаруй жил хөдөлмөрлөсөн нэгэн.

Уран Пүрэв нэрээр алдаршсан, дархан маань 1970 оноос улс, аймаг, орон нутгийн захиалгаар уран бүтээлээ хийж эхэлсэн билээ. 1990 оноос хувиараа эрхлэх аж ахуй байгуулан, улмаар 1993 оноос “Алтат цагаан толгой” ХХК байгуулсан. Тус компани нь гар урлалын бүтээл дагнан хийдэг бөгөөд гол төлөв төв халхын хийцээр хөөмөл цутгуур, баримлын аргаар алт мөнгө, зэс гууль, үнэт эрдэнийн чулуу, үнэт

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

мод, арьс ширээр урлан бүтээдэг онцлогтой.

Өдгөө мөн нэрээр өөрийн гэр бүлийн хүрээнд 14-15 хүүхэд, залуучуудад урлаг соёлын өвийг эзэмшүүлж ажиллаж байна. Уран Пүрэв 30 гаруй нэр төрлийн бүтээл туурвиснаас заримыг дурьдвал: Мөнгөн домбо 40, мөнгөн аяга 1901, идээний цар 10, ууцны цар 10, хүндэтгэлийн сервис 42 (иж бүрнээр), эрэгтэй, эмэгтэй мөнгөн бүс 70 гаруй, үсний даруулга 122, төрөл бүрийн бурхан 18, сангийн бойпор 21, хүрд 17, цөгц 110, хөөрөг 21, цас хонх 19, очир 26 ширхэгийг урлажээ.

Эдгээр бүтээлүүдээрээ Их монгол улс байгуулагдсаны 800 жилийн ойн уран бүтээлийн үзэсгэлэнгийн тусгай шагнал, "Монгол дархан"-96 үзэсгэлэнгийн тэргүүн байрын шагнал, МИШЭЭЛ ЭКСПО үзэсгэлэнгийн гурван удаагийн хүндэтгөмжлөл, мөнгөн шагнал, ЮНЕСКО-гоос Франц улсад нээгдсэн "Монгол улсын сор бүтээлүүдийн үзэсгэлэн"-д "Уран бүтээлийн цомог" номонд бүтээлээрээ оролцож монгол улсаа сурталчилахад үнэтэй хувь нэмрээ оруулсны дээр түүхэн хүмүүс, аймаг, сум орон нутгийн ойн баяр ёслолын кино, видео бичлэг,

зураг авалтанд бүрэн бүтээлээрээ, Улаанбаатар хотод Дундговь аймгийн соёлын өдрүүдийн үзэсгэлэнд том хэмжээний Дарь эх, Бурхан багш зэрэг бүтээлээр оролцож олон түмний хүндэтгэлийг хүлээж байсан бахархмаар авьяастны нэг билээ.

Одоо ч мөн ард иргэд, албан газар, компани, төрийн байгууллагуудын захиалга хэрэгцээнд зориулж бүтээлээ туурвисаар байна. Тухайлбал: Монгол улсын төрийн ордны ёслол хүндэтгэлийн өргөөнд цайны домбо хоёр, мөнгөн аяга 12, хүндэтгэлийн сервис (иж бүрдэл), сангийн бойпор, Улаанбаатар хотын захирагчийн алба, Эрдэнэт үйлдвэр, Төмөр замын хэрэг эрхлэх газар, МЦХ компани зэрэг байгууллага, зочид төлөөлөгч, хувь хүмүүсийн захиалга, хүсэлтээр хийжээ.

Уран Пүрэвийн ажлын үр дүнг төр засгаас өндөр үнэлж Ардын хувьсгалын 70, 80 жилийн ойн медаль (1991-2001 он), Хөдөлмөрийн гавьяаны Улаан тугийн одон (2000 он), Тэргүүний ардын авьяастан (2001 он), Худалдааны тэргүүний ажилтан (1989 он), Монгол улсын билэг авьяастан (2003 он), Хэрэглэгчийн

баталгаат бүтээгдэхүүн алтан медаль (2005 он)-аар тус тус шагнаж урамшуулжээ.

Дархан Пүрэвийн уран бүтээлээс

Жаалын Пүрэв нас дээр гарсан хэдий ч урлаг, соёлын өвийг үлдээх, хойч үедээ өвлүүлэх их эрмэлзлээр итгэл дүүрэн ажиллаж байна.

Дархан Пүрэвийн
Бурхан ухаан
мөнхөд орших болтугай

Ts.Tsolmon

Specialist of foreign collaboration

The Tangible cultural heritage Protection division's activities in 2010

In the framework of registration, documentation, research and establishment of registration and information state fund of cultural heritage, the division has executed following activities in 2010.

- Inclusion of the registration information of objects in museum funds to the registration and information fund of cultural heritage
- The "Establishment of registration and information state fund of cultural heritage" Training-seminar
- Registration, documentation and inventory making of immovable properties located in field sites
- Publishment of serial catalogues of immovable properties
- Revision of registration software "RCH" 2.0
- Photo catalogue of Unique and valuable objects of city and 21 provincial museums
- Processing the digital catalogue of cultural heritage of Mongolia
- Elaboration of information for the objects selected as "Unique"
- In the framework of "The Project for Protection and Conservation of Historical and Cultural Immovable Properties", several immovable properties were brought back to their original place.

Registration and documentation work of immovable properties in 2010

According to the 244th decision of government, 2005 and 299/ 324/ 111st joint decision of Minister of Finance, Minister of Education, Culture and Science and the Minister of Control on the Profession 2006, the "Digitization project for the national cultural heritage information" was approved. In the framework of above project, the Center of Cultural Heritage has been executing the registration and documentation of historical and cultural immovable properties, and establishing information fund by the gathered information since 2008.

In 2010, we have registered and documented the immovable properties in Selenge, Darkhan-Uul, Orkhon, Bulgan and Uvurkhangai provinces. Currently the gathered information of immovable properties is being processed in the registration and information state fund of cultural heritage.

The joint research between the Center of Cultural Heritage and the University of Doshisha, Japan

In January of 2010, the Center of Cultural Heritage under the Ministry of Education, Culture and Science of Mongolia and the University of Doshisha, Japan have signed the Memorandum Of Understanding for collaboration on 3D archiving and documentation of historical and cultural immovable properties and museum objects. In the framework of MOU, researchers and experts of Center of Cultural Heritage and the Doshisha University have made joint research on 3D archiving and documentation of deer stone located at the Dund Jargalantiin adag in Umnudelger soum and the man stone at Bayangoliin am in Batshireet soum of Khentii Province.

Further, the parties have planned to make 3D archiving and documentation of man stones in Eastern Mongolia.

The immovable properties of Shiveet Ulaan were brought back to their original place

The act of the "Protection of immovable properties and their replacement to original place" is described in paragraphs 1 and 9 of article 7 of the "Protection Law of Cultural Heritage".

According to the 303rd decision the Project for "Protection and Conservation of Historical and Cultural Immovable Properties" was approved by the government in 2007. In the act 7.2.3 of this project, it was decided to replace 6 immovable properties of Shiveet Ulaan to their original place, which were transferred from Shiveet Ulaan to another place unknown period. In the framework of this project, the experts of Center of Cultural Heritage have brought the 4 immovable properties back to Shiveet ulaan, from Orkhon and Arkhangai Province, in 2010. Even the experts of the Center have brought back 4 immovable properties to Shiveet Ulaan, due to the misunderstanding arisen between the experts of center and governors of Khaikhan soum of Arkhangai province, they couldn't bring back another 2 immovable properties to their original place.

The introduction board of immovable properties

According to the 303rd decision, the Project for Protection and Conservation of Historical and Cultural Immovable Properties was approved adopted by the government in 2007. In the 3.2.7th act of this project, it was decided to put introduction boards at the sites of some historically, scientifically and culturally significant immovable properties

BRIEF IN ENGLISH

which were linked to the tourism route. In 2010, in the framework of the above act, the Center has put 6 introduction boards at the sites of man stones of Khurgiin khundii in Dariganga soum of Sukhbaatar province, Altan ovoo, Lamt, Shiveet tavan tolgoi in Ongon soum of Sukhbaatar province, at the ruin of Avarga in Delgerkhaan soum of Khentii province and at the site of petroglyphs of 'Ikh tengeriin am' in Ulaanbaatar city, with aims to protect and provide information of those immovable properties to the public. The introduction stone boards are made with whitish granite stones with heights of 1.5 m and widths 2.2 m.

Next year the Center is planning to put some introduction boards at the sites of immovable properties located in Khuvsgul province.

Report of the state registration census of Intangible Cultural Heritage and its bearers

According to the concepts of the Cultural policy of Mongolia, Law for Protection of Cultural Heritage and the UNESCO Convention for safeguarding the Intangible Cultural Heritage, the Education, Culture and Science Minister has ratified the "Rule for identifying and registering the Intangible Cultural Heritage (ICH) and designating its bearers" by the 414th decision of October 2nd, 2009, with the objectives of identifying, registering, documenting and safeguarding the ICH and recognizing, designating and promoting the ICH bearers.

In the framework for implementing the above rule, the ICH Protection Division of the Center for Cultural Heritage in cooperation with Provincial and city Administration Units have successfully conducted the primary identification and registration of the ICH and its bearers during the first and second quarters of 2010 at the national level covering 269 Soums (sub-provinces) from overall 330 Soums of 21 Provinces and districts of the capital Ulaanbaatar. Overall 3284 individuals were identified as ICH bearers.

The Intangible Cultural Heritage elements listed in the UNESCO Lists were added

In 2009, the three elements of Intangible Cultural Heritage (ICH) of Mongolia, "Mongolian traditional folk dance-Bii Biyelgee, Mongolian Epic-Mongol Tuuli, Mongolian traditional music of Tsuur" were inscribed in the List of the ICH in need of Urgent Safeguarding. In 2010, the regular session of the Intergovernmental Committee for the safeguarding of the ICH has been held in Nairobi, Kenya. During the session the Committee has successfully inscribed the three ICH elements nominated by Mongolia in the Representative List of the ICH of Humanity. The ICH elements are:

- Naadam, Mongolian traditional festival
- Mongolian traditional art of Khuumei
- Falconry, a living human heritage

Currently Mongolia has eight ICH elements already inscribed in the UNESCO Lists, including the previous inscriptions of the "Mongolian traditional music of the MORIN KHUUR" in 2003 and the "Mongolian Traditional Folk Long Song-URTIIN DUU" in 2005 as "Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity".

The objective of the Convention is to immediately inscribe the ICH elements under the threats of disappearance to the World List, to safeguard the rich diversity of the world's living heritage. The inscription of these elements to the UNESCO Lists is a great pride for Mongolians, as well as a big responsibility to preserve, safeguard and transmit it to our younger generation and a deeper commitment to further implementation of 2003 UNESCO Convention.

The implementation of the Project "Introduction of a living Human Treasure (LHT) System in Mongolia"

The intense social changes, globalization, urbanization are causing to decrease the number of bearers carrying the traditional elements of intangible cultural heritage, and such rare and unique elements of ICH are disappearing with the bearers. At this critical moment, the implementation of the 'Introduction of a Living Human Treasure (LHT) System in Mongolia' under auspices of UNESCO is significantly valuable for the revival of ICH elements in danger of disappearing. The preparation of the implementation of the Project has started in December of 2009.

The fundamental circumstance for successful implementation of the training programs was to identify and select the highly skilled intangible heritage bearers with previous training experience as trainer-teachers. Nine bearers carrying the rare and outstanding elements of ICH were identified and selected.

The selected 9 bearers as the trainers have conducted the training programs based on the traditional method of apprenticeship training, selecting few apprentices, thus have created a skilled practitioners who are able to take their places later on. Through these training programs, we were able to establish long lasting apprenticeship training, and transmitting the intangible cultural heritage elements in danger of disappearing to the young generations.

The protection and restoration of historical and cultural property

Restoration and conservation division at the cultural heritage of Center of Cultural Heritage carries out restoration and

conservation of museum objects, immovable properties, archeological findings and painted surface of architectures, temples, monasteries and conservation and copying of rock monuments. This year, the division has restored and conserved about 130 museum objects of 12 museums. Since 2009, the division has been conserving and restoring the archeological findings relevant to Turkic period discovered from in Zaamar soum of Tuv province. The conservation and restoration of above archeological findings were supported by the grant of US Ambassador's Fund Grant 2010. In the framework of restoration and conservation of immovable properties, the division has conducted following activities; restoration and conservation of 'Lamt' man stone in Dariganga soum of Sukhbaatar Province; introduction stone boards were set up at the site of some immovable properties; transferring the immovable properties to their native land /which were transferred to another place from native land/; research of immovable properties with Japanese research team.

In 2010, researchers and conservators of division have participated in the joint training-workshop for conservation of archeological findings, art paintings, paper objects in cooperation with USA, Turkey and Germany. Also, researchers and experts of division have been collaborating with National Research Institute for Cultural Properties of Tokyo and Nara in the conservation and preservation of immovable properties.

The restoration and conservation of paintings damaged by fire

As a result of July 1st riot in 2008 and a May 19th fire in 2009, a number of modern art paintings of Mongolian Art Gallery were burnt and severely damaged. Since 2009, the restoration and conservation division of the Center of Cultural Heritage has cleaned 280 art paintings covered with soot, and conserved 20 art paintings damaged in the fire. Detailed operation and time are needed to conserve and restore the above damaged art paintings.

The restoration and conservation of 'Lamt' man stone

The Lamt man stones were designated in the state protection of the "List for protection of historical and cultural immovable Properties of state, provincial and Ulaanbaatar city" adopted by 175th government decision in 2008. From 01st -09th of May, 2010, the Conservators of Center of Cultural Heritage have made conservation and consolidation to the 2 man stones called "Lamtiin khun chuluud" or "Man stone of Lamt" located in Dariganga soum of Sukhbaatar Province.

Previously, The dust and sand covering man stones were cleaned by the conservators, and were applied consolidation adhesives preventing from cracks. Also, conservators have reconstructed the broken parts of man stones, and the gaps of missing pieces were reconstructed using the similar stones with original one.

The training for preservation of immovable properties in 2010

The Ministry of Education, Culture and Science of Mongolia and the national Research Institute for Cultural Properties in Tokyo have signed in the Memorandum of Understanding for further collaboration on preservation of cultural heritage. According to this MOU, the training for preservation of "The Elaboration of Management Plan of Amarbaysgalant" was held in Amarbaysgalant monastery during June and August of 2010.

The registration and conservation of cultural site "Rashaan khad" and "Serven khaalga"

The Center of Cultural Heritage of Mongolia and National Research Institute for Cultural Properties of Tokyo and Nara has made joint survey on protection, conservation and documentation of inscriptions of Serven Khaalga in Bayankhutag soum, inscriptions, petroglyphs, symbols of Rashaan khad in Batshireet soum of Khentii Province since 2008.

In the framework of this joint survey, different research teams for documentation and for conservation had worked in Rashaan khad and Serven Khaalga, including experts of Center of Cultural Heritage and National Research Institute for Cultural Properties of Tokyo and Nara in 2009. The research team for documentation had documented and registered the inscriptions, petroglyphs, symbols around Rashaan khad and Serven Khaalga. Another team for conservation has made surveys on stone studying its deterioration state and ambient environment.

Restoration and conservation of Baldan Bereeven monastery

The Baldan Bereeven monastery is used to be one of the greatest Buddhist learning centers in Mongolia and later got destroyed by the Communist government during 1930s. According to the order of Ministry of Education, Culture and Science, the restoration and conservation company "Suld uul" had restored and conserved the main temple of Baldan

BRIEF IN ENGLISH

Bereeven with coherent sets of traditional conservation methodology of historic buildings. The conservation of temple had started in 2009 and finished in July, 2010. According to the request of local people, the company had conserved and restored the small temple Jud /structure by Mongolian-Tibetan design/, in July-September, 2010. These 2 temples were selected in the local protection.

Never forget the influence of fire damage to cultural heritage

D.Tsedmaa director of Mongolian Theatre Museum, was wrote in her article on the insufficiency of purposed building of museum and fire alarm system. Due to the insufficiency of purposed building, fire alarm system number of cultural properties have destroyed caused by human wrong activities, casualty and natural disaster. For example: July 1st riot of 2008, due to the human wrong activities, a large number of cultural properties were damaged in the fire storage in Central Palace of Culture.

Instructions of registration software "RCH" 2.0

The information about the advantages of revised RCH 2.0 software (Registration of Cultural Heritage for movable properties) and first part of instruction lesson were included in this newsletter. The serial instruction lessons to be set out in the www.monheritage.mn.

The traditional music of the Morin Khuur

The Mongols have traditionally shown great respect for the horse, honoring it in their national standards and symbols (flags and emblems) and in their folk songs. The morin khuur clearly belongs to this symbolic tradition. The morin khuur, so named for the ornamental horse-head carving at the top of its neck, is a unique two-stringed musical instrument developed by the nomadic Mongols. The strings of both the bow and fiddle are made from the hair of a horse's tail.

The morin khuur embraces an aggregation of Mongolian traditional customs and culture. Most significantly, there is a tradition of playing the morin khuur at all ritual and ceremonial events.

The morin khuur clearly expresses the unique characteristics of the Mongols' musical consciousness. The various Mongol ethnic groups have different traditional melodies (tatlaga), such as Jonon Khar (Black Jonon-'name of a horse'), which musically depict the gait of highly-valued horse and mostly spread with distinct characteristics of its own by different regions in central Khalkh area.

Signifying the fact that the Mongols have been able to develop the traditional arts of making and playing the morin khuur into highly refined forms is one measure of the contribution made by the Mongols to the intangible heritage of humanity, the UNESCO has inscribed the "Mongolian Traditional Music of the Morin Khuur" as the Masterpiece of the Oral and Intangible Heritage of Humanity in 2003.

In recent years there has been an upsurge in the number of compositions dedicated to the morin khuur, as well as the number of the morin khuur players. Since 1992 the Morin khuur ensemble existed as an independent musical organization, permitting Mongolian Morin khuur musicians to perform to audiences both locally and abroad. Many foreigners have become interested in playing and learning more about the instrument. In such ways the morin khuur has become a hallmark of Mongolia introducing the whole nation to other parts of the world.

The expression of Morin Khuur melodies (horse fiddle)

"Uvgun khuurch" – "Old Horse-Fiddler". This particular work of art is popular not only among Mongolians, but the foreigners as well. Though, the name of the artist of above work, its creation period and method, the purpose of creation and its meaning are still being kept quite unknown to people. 51 years from now, a great painter, State Prize Winner and Honored Artist Urjin Yadamsuren has created his masterpiece of "Uvgun khuurch" – "Old Horse-Fiddler". The "Uvgun khuurch" – "Old Horse-Fiddler" is one of the greatest masterpieces of 20th century among Mongolian fine arts. U.Yadamsuren has created his masterpiece "Uvgun khuurch" with traditional Mongolian style. This masterpiece expresses not only perfection of meaning, symbolization and combination of colours, but the perfection of folk arts, ethnology, traditional manner and custom, culture, traditional musical instrument, traditional costume and a history of Mongolians as well.

10 years earlier the creation of the masterpiece "Uvgun khuurch", the painter U.Yadamsuren has created another one of his masterpieces called "Chinggis khaan" in 1947. However, these 2 masterpieces' creation period and depiction are different, some similar depictions can be observed in these paintings as well.

Precious Jade stone

The word "Jade" is originated from Spain word "piedra de jada". In the statement of ancient Chinese sutra, there are five colours of jade, which are white, yellow, black, red and green. Almost all of the jade properties including white green snuff-box, cigarette pipe, cigarette holder, bowl, plate, glass (goblet), vessel and musical instrument of Mongolians were made by Chinese stone carvers.

Today, Mongolians' traditional custom and knowledge have been revived and so many stone carvers are reborn in Mongolia. For instance, the stone carver S.Gantumur made the ace of State Great Khural of Mongolia with green jade.

Preparatory of natural museum objects

N. Javjmaa, the research worker and editor of section of Science, Methods, and Storage of Natural History Museum, wrote in her study article about the preparatory and storage of natural museum objects, specially animals. In order to prepare the animal objects in the natural museum, various methods could be used depending on conditions of storage and size of animals.

The stone book of Mongolia

The famous children's writer Jamba Dashdondog wrote in his critical article on the subject of petroglyphs, inscriptions and symbols on rock and also immovable properties located in field sites of Mongolia. He compared the petroglyphs, inscriptions, symbols on the rock as page of stone book. However, a large number of stone books have been inherited since the ancient time, but today it is being damaged and broken by our young generations. He also had criticized to transfer the historical and cultural immovable properties from their original place. It is very regrettable that the immovable properties, petroglyphs, inscriptions on the rock were being damaged and broken caused by human wrong activities.

The protection and preservation of immovable property called "Square"

In 2005-2009, the archeologists of National Museum of Mongolia, International Institute for the Study of Nomadic Civilizations, Cultural Heritage Organization of Inner Mongolia have made joint archeological survey and research on the cemetery, tombs, ritual buildings of Uighur nobles related to 7-9th centuries, which are located in Khotont soum of Arkhangai Province. As a result of this joint survey, about 30 squares were discovered in this area. Local people call those cemeteries, tombs, ritual buildings as "Square" or "Durvuljin". In the custom of Uighur, when someone passes away, the body is buried with his belongings and treasures. For this reason, since the ancient time those squares were plundered. However, these squares were selected in the state List for protection of historical and cultural immovable Properties of state, provincial, Ulaanbaatar city adopted by 175th government decision of 2008, illegal training still being there.

Archeological research and examination of National Museum of Mongolia- 2010

In 2010, the National Museum of Mongolia has executed following research and examination jointly with domestic and foreign research organizations.

- In the framework of Mongolia and Korean joint project "MONSOL", research team for field survey has made archeological research and excavation at the place called Duurlig nars in Bayanadarga soum of Khentii Province, relevant to Khunnu periods.
- In the framework of Mongolia and USA joint project "Khovd", research team for field survey has worked at the place called Shombuuziin belchir in Munkhkhairkhan soum of Khovd province. During the research, they have made excavation on 16 tombs, 1 tumulus and its ritual building.
- Framework of Mongolia and USA joint project "Khanuin khundii", the research team for field survey has made excavation on 2 ancient settlements and 2 ritual building of deer stone at Khaniun khundii in Undur-Ulaan soum of Arkhangai province.
- Research team for archeological survey has worked around of Khujir river in Khotont soum of Arkhangai province, team including experts of National museum of Mongolia, International Institute for the Study of Nomadic Civilizations, Cultural Heritage Organization of Inner Mongolia, autonomous of China. As a result of this research, team has discovered about 100 ritual buildings, relevant to Turkic periods.

Nomadic civilization and archeological research

The International Institute for the Study of Nomadic Civilizations has executed following archeological survey.

BRIEF IN ENGLISH

- The archeological research project "City and towns of nomads" has implemented, since 2004, by the joint collaboration of the International Institute for the Study of Nomadic Civilizations and Institute of History, Archaeology, and Ethnography of Far Eastern Nations, of Far Eastern Branch of Russian Academies of Sciences.

- The research team for field survey has worked around of Khar Bukh Balgas in Dashinchilen soum of Bulgan Province, for 3 weeks. Research team including professor, researcher A.Ochir, L.Erdenebold, K.Matsuda, T.Muruoko, T.Matsuwa. As a result of this research, about 80 birch bark book pages, clay Buddha, some ritual items were discovered.

- Also, the above researchers were discovered inscriptions monument with Khyatan inscript from place called Buleen, in Erdene soum of Dornogovi province.

- Since 2007, International Institute for the Study of Nomadic Civilizations has implemented the project "Tuuliin shoroon dov" joint with Institute of Mongolian, Buddhism and Tibetan Studies of Buryat Science Center Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences. In the frame of this project, research team for field survey has made archeological survey in ruin of the city Ulaan Kherem relevant to Khyatan state. Research team including, professor A.Ochir, doctor, researcher, L.Erdenebold and Russian professor, doctor S.V. Danilov and A.E.Buraev.

- Since 2005, the research project "Cemetery, tombs of Nomads" has implemented in Mongolia successful. In the frame of this project, research team for field survey has made archeological survey and excavation in place called Khujriin gol in Khotont soum of Arkhangai province. As a result of this project, team has discovered about 90 ritual buildings, cemeteries relevant to ancient Uighur state, and executed excavation on 8 of them.

Archeological research and examination of Department of Archeology, University of Ulaanbaatar, National University of Mongolia-2010

In 2010, Department of Archeology, University of Ulaanbaatar, National University of Mongolia has executed following research and examination.

- According to the curriculum, Department of Archeology had field survey between the students of archeology I, II course, and historical study I, in Arkhangai, Uvurkhangai, Tuv province

- In framework of joint project "Archeological survey of Central Asia" supported by International association for Mongol Studies, Institute of History of Mongolian Academy of Sciences, University Ulaanbaatar, Rerikh house museum of St.Petersburg, the research team for field survey has made excavation at place called Khukh uzuuriin dugui, Khadat ovoo, Eregnegiin uul, Kheviin am in Bulgan soum of Khovd province

- Within the frame of Mongolian and Korean joint project "Eastern Mongolia and Northern Culture", research team for field survey has made archeological research and excavation at north hill of Gun khonkhor, Vaaran khavtsal in Dariganga soum of Sukhbaatar Province.

- The Department of University Ulaanbaatar, National University of Mongolia has made archeological research and examination in Teshig, Saikhan, Mogod soums of Bulgan province and Ulziit soum of Arkhangai Province.

- According to the agreement between the Department of Archeology of University Ulaanbaatar and Governor of Battengel soum of Arkhangai province, research team has made archeological excavation and examination around of Battengel soum.

Archeological survey and excavation of Department Archeology and Anthropology of National University of Mongolia-2010

In the frame of study project "Eastern Mongolia", "Northern and Western Mongolia", and archeological safeguarding project "Sumber", the Department has made archeological survey and excavation at place called Ulaan Zuukh in Tuvshinshiree soum, Adgiin gol, Bulgiin gol, Dondgoin shiree, Tamsagbulag in Khalkhgol soum of Dornod Province, Tsagaan chuluut, Khadan khushuu in Gurvanzagal soum.

The examination on protection and preservation of paleontological sites

In 2009, the experts of State Professional Control Agency, Center of Paleontology of Mongolian Academy of Sciences were made joint examination in Uvurkhangai, Umnugovi, Dornogovi, Dornod Province. Aiming to examine the operation of registration and information state fund of cultural heritage in soum, and with protection and preservation of paleontological sites, which were selected in the state protection of "List for protection of historical and cultural immovable Properties of state, provincial, Ulaanbaatar city" adopted by 175th decision of government, in 2008.

As a result of this examination, experts were examined 24 paleontological sites in 10 soums of above 4 provinces and gave methodological advice to the inspectors, who has been working in environmental monitoring and professional control.

Foreign relations of Center of Cultural Heritage

BRIEF IN ENGLISH

17th of April, 2008 Ministry of Education, Culture and Science of Mongolia, Center of Cultural Heritage, Arts Council of Mongolia and Williamstown Art Conservation Center, Massachusetts, USA have signed in Memorandum of Understanding, for collaboration on cultural heritage preservation. According to this MOU, parties were organized joint training-workshops in conservation of art painting, textile, which was successfully held in Mongolia, USA in 2009 and 2010.

Center of Cultural Heritage, Mongolia and Chinese Academy of Cultural Heritage, respecting the circumstances of each organization, have agreed upon the following for the cooperation in the field of the conservation and restoration of historical and cultural properties, elaboration of technique for conservation and restoration of cultural properties, concerning the capacity building of experts on conservation and preservation of cultural heritage and exchange the practice. Parties have planned to implement project for restoration and conservation of ancient stupa "Kherlen Bars" relevant to 10th century, and stone monument "Ikh Burkhan" relevant to 18th century, locate in Dornod Province.

"Unique" objects

The "Historical and cultural property shall be classified into "unique", "valuable", "ordinary" depending upon their historical, cultural and scientific value and significance" described in article 5 of "Protection Law of Cultural Heritage". The Professional Council for Classification and Evaluation of Historical and Cultural Unique Object under the Ministry of Education, Culture and Science shall make the classification and evaluation of "Unique" objects, and it to be guaranteed by decision of government of Mongolia.

The first "Unique" object was approved by the 241st decision of government, in 1995 and this year 304 historical and cultural properties were selected into "Unique" objects, including historical and cultural properties of History Museum of Mongolian State, Treasury fund in Bank of Mongolia, Institute of Paleontology and Institute of Archeology of Mongolian Academy of Sciences by the 103rd decision of government, by the 103rd decision of government, 2010.

Total about, 593 historical and cultural properties has selected as "Unique" objects, by the decision of government, from 1995-2010.

The blacksmith J.Purev

The skillful blacksmith J.Purev was born at the place called "Altat tsagaan tolgoi" in Adaatsag soum of Dundgovi Province, in 1937. However he was graduated university by economist, he has started his blacksmith work since 1970's. He was made a large number of utensils including silver ewer (dombo), silver bowl, ethnographic utilities, pair of belt (man and woman), hair grip, kind of religious items using by gold, silver, copper, brass, precious stones, wood and leather. Also, his products were participated in numerous domestic and international exhibitions organized in Mongolia and foreign countries.

2010 ОНД ХЭВЛЭГДСЭН СОЁЛЫН ӨВИЙН ХОЛБОГДОЛТОЙ НОМ, ЗОХИОЛУУД

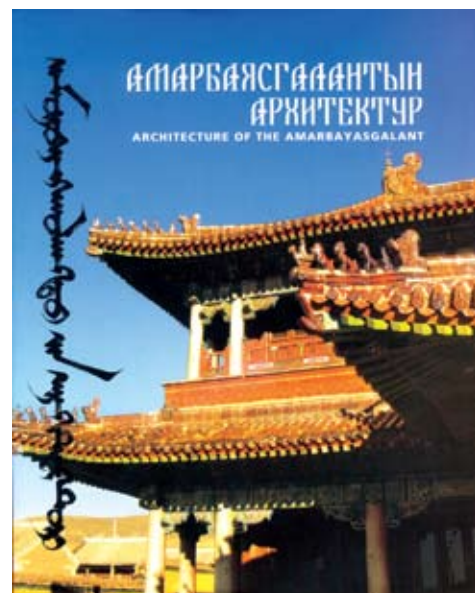
Д.Цэдмаа, Э.Дүүриймаа
Агсал Жалам хар

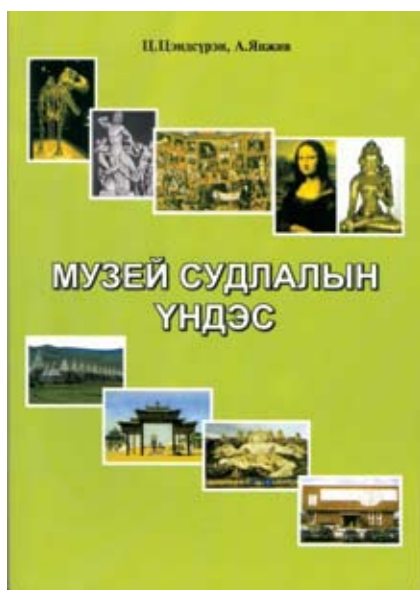
Монголын Театрын музей
Улсын Алдарт гавьяат дуучин,
хөгжимчин, Ардын жүжигчин
Дашзэвэгийн Ичинхорлоогийн
намтар дурдатгал

З.Оюунбилэг
Амарбаясгалантын архитектур

Ц.Цэндсүрэн, А.Янжив
Музей судлалын үндэс

Соёлын өвийн төв
Монгол нутаг дахь түүх, соёлын үл
хөдлөх дурсгал Хэнтий аймаг
(2 дахь хэвлэл)

